

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра
на тему “Еволюція британської монархії за правління Джорджа III (1760-1811
рр.)”

Виконав:

Студент IV курсу групи ІС-41

Денної форми навчання

Напрямок підготовки (спеціальності):

032 Історія та археологія

Гребінник Андрій Олегович

Керівник: канд. іст. наук, доцент

Ченчик Дмитро Володимирович

Рецензент: канд. іст. наук, доцент

Крютченко Марія Леонідівна

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Британська монархія на початку правління Джорджа III	15
1.1. Королівство Великої Британії на момент сходження Джорджа III на престол.....	15
1.2. Британська монархія в умовах Семирічної війни та міністерської нестабільності.....	22
1.3. Формування передумов війни за незалежність британських північноамериканських колоній	33
РОЗДІЛ II. Монархія Джорджа III в останній чверті XVIII століття	42
2.1. Британська монархія та парламент під час війни за незалежність США. 42	
2.2. Політична трансформація державних інститутів в 1783-1789 рр.....	52
2.3. Вплив Великої французької революції на внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси Сполученого королівства.....	61
РОЗДІЛ III. Британська монархія в добу Наполеонівських війн	70
3.1. Королівська влада та внутрішня політика держави. Відносини з парламентом і суспільством	70
3.2. Зовнішньополітична стратегія монархії Джорджа III проти Франції	80
3.3. Проголошення регентства і завершення епохи Джорджа III. Зміни в становищі інституту монархії.....	88
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	99

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні політичний устрій Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії можна характеризувати, як конституційну монархію. Ця модель сучасної британської політичної культури формувалася впродовж декількох століть, одну з ключових ролей у процесі чого відіграло в тому числі і правління короля Джорджа III. За часів цього монарха, який перебував при владі порівняно довше, ніж абсолютна більшість його попередників та наступників, сформувались ті тенденції внутрішньо- та зовнішньополітичного життя, вплив яких королівство відчуває й досі. Це призвело до укорінення специфічної управлінської традиції, якої намагаються дотримуватись і сьогодні навіть попри те, що становище інституту монархії на сучасному етапі радше символічне, ніж практичне, а самі королі, як правило, віддалені від політичних процесів.

У історичній науці проблемі еволюції британської монархії як політичного інституту, її взаємозв'язку із суспільними, культурними та навіть економічними процесами королівства приділялося або недостатньо уваги, або не приділялося взагалі. Основний акцент у наукових розвідках робився передовсім на особливостях діяльності уряду або парламенту та міжпартійної боротьби. Однак трансформації інституту монархії в другій половині XX та на початку XXI століття поступово відроджують інтерес до зазначеної теми, роблять її актуальною не лише в науковому вимірі, але й суспільно-політичному. Таким чином, процес еволюції британської монархії впродовж правління короля Джорджа III вартий дослідницької уваги і має потенціал для наукової розробки.

Об'єктом дипломної роботи є інститут британської монархії в другій половині XVIII – на початку XIX століття.

Предмет дослідження становить трансформація британської монархії за часів правління Джорджа III.

Хронологічні межі роботи включають період з 1760 по 1811 рік. Нижня хронологічна межа пов'язується зі вступом Джорджа III на престол 25 жовтня 1760 року і початком його правління. Верхня хронологічна межа обумовлена проголошенням парламентом 5 лютого 1811 року регентства принца Уельського над своїм батьком, визнаним недієздатним, і дистанціюванням короля від участі в політичному та суспільному житті.

Територіальні межі дослідження охоплюють європейські та колоніальні володіння королівства Великої Британії (з 1801 р. – Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії). Сюди входять самі Британські острови, курфюрство Ганновер, залежні від британської влади території у Північній Америці, Карибському басейні, Африці, Азії та Океанії.

Метою роботи є відстеження еволюції інституту британської монархії в другій половині XVIII – на початку XIX століття.

Для реалізації поставленої мети були сформульовані наступні **завдання**:

- визначити місце британської монархії в політичній системі Великої Британії,
- дослідити зміни інституційного балансу впродовж правління короля Джорджа III;
- з'ясувати функції королівської влади в державній політичній системі і як вони змінювалися впродовж 1760–1811 рр.;
- проаналізувати вплив зовнішньополітичних подій, криз та війн на позиції британського монарха усередині політичної системи королівства;
- встановити, як зміна функцій і ролі британської монархії сприймалася суспільством, що потрапило під вплив процесів модернізації;
- з'ясувати роль інституту монархії в період протистояння Великої Британії з революційною та наполеонівською Францією у політичних і соціальних процесах як усередині королівства, так і на зовнішньополітичному рівні.

Історіографія дослідження. Науковий доробок, присвячений різним аспектам історії Великої Британії, як серед західних дослідників, так і з-поміж вітчизняних є значним. Однак більшості з них притаманна проблема того, що вони не вивчають безпосередньо саме явище британської монархії та зміну її становища. Загалом наукові праці, що стосуються означеного питання, можна розділити на декілька груп за тематичним принципом: 1) роботи, присвячені історії внутрішньо- та зовнішньополітичного життя Великої Британії або Британської імперії; 2) дослідження на тему війни за незалежність США; 3) розвідки, що вивчають Сполучене Королівство в добу війн із Францією на рубежі XVIII-XIX століть.

Серед праць, які зупиняються на розгляді історії Великої Британії та імперії загалом, варто відзначити роботи П. Лангфорда¹, К. О. Моргана², У. Дж. Стівена³, Н. Дейвіса⁴, Дж. Блека⁵, Ю. В. Буракова і Л. Ю. Питльованої⁶ та ін. Їхня цінність визначається тим, що, досліджуючи політичний, економічний чи соціальний виміри розвитку королівства, вони дають можливість відстежити важливі деталі тогочасних історичних реалій, які часто не можна побачити в широкому контексті. Негативною ж характеристикою великої частини праць цієї тематики є їхня описовість та фіксація подій минулого без проведення аналізу чинників, що їх зумовили, а головне – наслідків і впливу на подальший розвиток держави, суспільства або інституту монархії. Варто відзначити при цьому, що здобутки деяких авторів лягли в основу використаної в роботі термінології. Зокрема уваги заслуговує У. Дж. Стівен⁷, який у своїй роботі оперує важливим поняттям “міністерської нестабільності” для опису частоті зміни урядів, що була притаманною для Великої Британії після вступу Джорджа III на престол.

¹ Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. 826 p.

² Morgan Kenneth O. The Oxford History of Britain. Oxford: Oxford University Press, 1998. 747 p.

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. 647 p.

⁴ Devis N. The Isles: A History. Papermac, 2000. 1040 p.

⁵ Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. 312 p.

⁶ Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. 128 с.

⁷ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. 647 p.

Проте Стівен не робить спроби розглядати це явище загалом, з'ясувавши причини, які пояснюють його появу, або принаймні наслідки для становища британської державної системи. Найближче до цієї мети підійшов Д. Вінстенлі, стаття¹ якого аналізує чинники, що сприяли відставці уряду лорда Б'юта, котрий симпатизував монархові, а також обумовлює фактори, які створювали перспективу частотої зміни урядів після нього.

Окремої уваги варті ті праці, котрі розглядають історію Великої Британії з погляду королівського двору та самої постаті Джорджа III. Серед таких – робота Дж. Гадлоу², Дж. Блека³, Х. Баттерфілда⁴ або розвідки Дж. Маршнер⁵ тощо. Важливий внесок цих авторів для означеної теми полягає в аналізі зміни популярності інституту монархії серед населення, виходячи з діяльності та навіть особистих рис її ключових персоналій. Окрім цього, вказані роботи формують загальне розуміння того, яким чином і наскільки сильно королівський двір міг впливати на політичні процеси всередині країни чи на міжнародній арені. Цінність для дослідження становила також стаття В. Лоу⁶, яка через призму поглядів короля та його вподобань показує зміну політики монарха щодо створення нових перів.

Серед наукових робіт, що стосуються тематики війни за незалежність США, можна виділити один блок, який розглядає передумови та причини цього явища, а інший – сам перебіг збройного зіткнення Тринадцяти колоній з Великою Британією. До першої групи відносяться статті Х. Дікінсона⁷,

¹ Winstanley D. A. George III and His First Cabinet // *The English Historical Review*. Oct. 1902, Vol. 17, No. 68. P. 678-691.

² Hadlow J. *A Royal Experiment: The Private Life of King George III*. New York: Henry Holt and Company, 2014. 698 p.

³ Black J. *George III: America's Last King*. New Haven and London: Yale University Press, 2006. 475 p.

⁴ Butterfield H. Some Reflections on the Early Years of George III's Reign // *Journal of British Studies*. May 1965, Vol. 4, No. 2. P. 78-101.

⁵ Marschner J. *Becoming British: The Role of the Hanoverian Queen Consort* // Gilleir A., Defume A. *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*. Leuven: Leuven University Press, 2020. P. 229-254.

⁶ Lowe William C. George III, Peerage Creations and Politics, 1760-1784 // *The Historical Journal*. Sep. 1992, Vol. 35, No. 3. P. 587-609.

⁷ Dickinson H. T. The Failure of Conciliation: Britain and the American Colonies 1763-1783 // *The Kyoto Economic Review*. Dec. 2010, Vol. 79, No. 2 (167). P. 2-20.

М. Егнала¹, Л. Гіпсона² та інших. Спільною ознакою для більшості робіт цієї групи є те, що значну увагу вони приділяють статистичним показникам розвитку північноамериканських колоній, через що виникає враження, немов автори обумовлюють початок війни винятково чинником розвитку колоній. У цьому контексті цікавою є праця А. Фогльмана³, в якій авторські висновки щодо міграції європейців до Тринадцяти колоній базуються не лише на власноруч проведених дослідженнях, але й зіставляються з висновками інших дослідників для визначення оптимальної та більш-менш об'єктивної кількісної оцінки означеного процесу. До другої ж групи належать роботи Д. Е. Шая⁴, Ж. Гріна⁵, К. Перрі⁶ тощо. Ці розвідки хоч і наводять розлогі відомості щодо перебігу збройного зіткнення метрополії з колоніями, втім також мають переважно описовий характер. Єдиний виняток являє собою Д. Е. Шай, який у власній праці робить спробу оглянути конфлікт із Тринадцятьма колоніями як у його появи, так і в перебігу, з позиції королівської влади та її ролі. Однак, зважаючи на недостатнє приділення уваги цій проблемі, вона потребує подальшої наукової розробки.

До третьої групи наукових робіт, що стосуються окресленої теми дослідження, а саме котрі висвітлюють становище Великої Британії в добу війн із революційною та наполеонівською Францією, належать праці Д. Андреса⁷, Р. Найта⁸, Дж. Морі⁹, Дж. Углоу¹⁰ та ін. Значну увагу вони приділяють не стільки внутрішнім чинникам розвитку королівства, скільки

¹ Egnal M. The Economic Development of the Thirteen Continental Colonies, 1720 to 1775 // *The William and Mary Quarterly*. Apr. 1975, Vol. 32, No. 2. P. 191-222.

² Gipson L. H. The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763 // *Political Science Quarterly*. Mar. 1950, Vol. 65, No. 1. P. 86-104.

³ Fogleman A. Migrations to the Thirteen British North American Colonies, 1700-1775: New Estimates // *The Journal of Interdisciplinary History*. Spring 1992, Vol. 22, No. 4. P. 691-709.

⁴ Шай Д. Е. Історія Америки / Пер. з англійської Марія Габлевич та ін. Львів: Літопис, 2023. 1112 с.

⁵ Greene Jack P. *The Constitutional Origins of the American Revolution*. New York: Cambridge University Press, 2011. 198 p.

⁶ Perry K. *British Politics and The American Revolution*. New York: St. Martin's Press, 1990. 176 p.

⁷ Andress D. *The Savage Storm: Britain at War in the Age of Napoleon*. London: Hachette Digital, 2012. 462 p.

⁸ Knight R. *Britain against Napoleon: the Organisation of Victory, 1793-1815*. London: Penguin Books Ltd, 2013. 678 p.

⁹ Mori J. *Britain in the Age of the French Revolution, 1785-1820*. London: Routledge, 2000. 259 p.

¹⁰ Uglow J. In *These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. 819 p.

зовнішнім – наприклад, міжнародній ролі Великої Британії в процесі боротьби з Францією. Деякі ж із робіт, як-от Дж. Углоу, проводять аналіз подій означеного часу не стільки з погляду політичної верхівки, скільки з позицій суспільства, що в першу чергу і відчувало весь тягар постійних війн і економічної кризи в країні. Дослідження же розвитку інституту монархії чи принаймні її нового становища після зміни позицій різних елементів державної системи Великої Британії одне відносно одного в цих розвідках здебільшого не проводиться, що таким чином актуалізує потребу наукової розробки питання про роль цього інституту як політичного чинника, що вплинув на перебіг протистояння з Францією і формував своєрідний зовнішньополітичний образ Великої Британії в той час.

Окремо варто відзначити роботи представників методологічного підходу інституціоналізму. Сюди відносяться праці Д. Аджемоглу¹, Д. Робінсона². Їхній внесок є цінним із огляду на вивчення того, як інституційний баланс у державній системі країни загалом і Великої Британії зокрема впливає на поведінку суспільства, сприяє або не сприяє її демократизації тощо. Також вказані праці допомагають з'ясувати особливості такого явища британського економічного життя кінця XVIII століття, як промисловий переворот, і його вплив на трансформацію і суспільства, і політичної системи в перспективі.

Отже, дослідження еволюції інституту британської монархії або її ролі в розвитку Сполученого Королівства в науковій літературі має недостатній рівень. Робіт, які були би присвячені головним чином цьому питанню, небагато і в Україні, і на Заході. При цьому серед українських істориків наукових розвідок, присвячених загалом історії Великої Британії Нового часу, так само небагато. Це вказує принаймні на малу кількість дослідників британських історичних реалій, що може свідчити в тому числі й про

---

¹ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. 440 с.

² Аджемоглу Д., Робінсон Д. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Геннадій Шпак. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2022. 624 с.

недостатній запит з боку суспільства на такі праці. Таким чином, у вітчизняній історичній науці наявний великий дослідницький простір, що складається з питань, які тільки належить вивчити та проаналізувати.

Джерельна база роботи є надзвичайно різноманітною. Весь її комплекс можна поділити на три роди: джерела офіційного походження, джерела особового походження, агітаційно-публіцистичні джерела. До джерел офіційного походження належать законодавчі акти, протоколи засідань Палати Лордів британського парламенту, міжнародні угоди, звернення або петиції до влади. До джерел особового походження же зараховуємо приватну кореспонденцію та мемуари. До агітаційно-публіцистичних джерел слід віднести британську періодику.

Джерела офіційного походження відображають позицію уряду, парламенту або окремих чиновників щодо того чи іншого явища політичного, економічного або суспільного життя. Цей рід джерел містить у собі відомості та позиції, існування яких було узгоджене між різними політичними силами. Так, наприклад, для розуміння механізму державно-правової еволюції Сполученого Королівства велику цінність становлять законодавчі акти, зокрема Акт про Унію з Ірландією 1800 року¹. Вони допомагають досягнути зміну принципів та основоположних правил, згідно з якими держава вела свою як внутрішню, так і часто зовнішню політику. Крім того, законодавчі акти впливали і на становище інституту монархії.

Іншим важливим джерелом є протоколи засідань Палати Лордів². Як виразник інтересів народу, парламент безпосередньо ухвалює закони, причому деякі з них можуть прямо стосуватися інтересів королівської влади. Парламентські документи стають у нагоді при спробах виявлення та аналізу процесу внутрішньопартійної боротьби, зокрема серед вігів, які тримали владу впродовж довгого часу в означених хронологічних рамках. Варто

---

¹ Act of Union (Ireland) 1800. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aip/Geo3/40/38/data.htm> (дата звернення 02.10.2024).

² Journal of the House of Lords: Volume 33, 1770-1773. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol33.704.p>. (дата звернення 02.10.2024).

відзначити, проте, що не всі протоколи Палати Лордів або Палати Громад є наразі доступними для вчених: частина з них ще не була опублікована назагал, частина ж – могла бути втраченою. Це ускладнює проведення дослідження та може мати наслідком неповне висвітлення деяких політичних процесів у Сполученому Королівстві, потребу компенсувати недоступну інформацію за рахунок інших джерел.

Міжнародні угоди допомагають з'ясувати перебіг розвитку зовнішніх відносин Сполученого Королівства або залежних від неї суб'єктів. Міжнародні договори мали на меті вирішити дві задачі: або укласти союз між країнами, або досягнути між ними миру після війни з наслідками для сторони, яка програла або виграла її. Наприклад, Паризька мирна угода 1763 року¹ безпосередньо вказує на збільшення володінь Великої Британії в колоніальному світі. В той же час договір, укладений між Сполученими Штатами та Францією в 1778 році², дає можливість пояснити чинники, що сприяли поразкам Лондона в останні роки війни за незалежність північноамериканських колоній.

У досліджуваній період поширеним явищем були різноманітні петиції³ та звернення⁴ до влади. Вони виступають як спроба громадськості вплинути на ухвалювані в парламенті, уряді чи при королівському дворі рішення. Надзвичайно часто петиції надсилалися в ході визрівання політичної напруженості між Великою Британією та Тринадцятьма колоніями. Цей вид джерела допомагає точно з'ясувати, чого домогалася та чи інша сторона від офіційних державних структур, було це полегшення податкового гніту чи, можливо, збільшення прав міського самоврядування. Окрім цього, їхня цінність полягає ще і в тому, що нерідко петиції мали характер звернення

---

¹ Traité de Paris (1763). URL: https://www.axl.cefan.ulaval.ca/amnord/cndtraite_Paris_1763.htm (дата звернення 02.10.2024).

² Treaty of Alliance with France (1778). URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/treaty-alliance-france> (дата звернення 02.10.2024).

³ Olive Branch Petition. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Olive_Branch_Petition (дата звернення 02.10.2024).

⁴ Massachusetts circular letter [February 11, 1768]. URL: <https://www.historycentral.com/documents/MassCircular.html> (дата звернення 02.10.2024).

саме до короля Джорджа III, на якого покладалися надії колоністів з розв'язання кризи, зумовленої політикою Вестмінстера як парламенту.

На відміну від цього роду, джерела особового походження відображають позицію не офіційних структур, організацій чи спілок, а конкретних осіб. Враження про певні явища в цих джерелах формується з порівняно сильнішою опорою на власні уподобання, пережитий досвід та емоції. Приватна кореспонденція¹ як джерело розкриває деталі міжособистісного спілкування серед провідних членів британського політикуму. Викладені в ній відомості в подальшому могли слугувати каталізатором певних політичних процесів чи рішень, ухвалюваних уже на офіційному рівні. Великий інтерес становить листування самого Джорджа III з Фредеріком Нортон² – прем'єр-міністром Великої Британії, в яких іноді можна з'ясувати особисте ставлення монарха, наприклад, до поразок своєї держави в боротьбі з повсталими колоніями.

Ще один вид джерел особового походження – це мемуари. Вони укладалися або безпосередньо тими особами, життя яких піддавалося опису, або вже іншими, наближеними до них діячами. До нашого часу збереглися мемуари короля Джорджа III³ та його дружини королеви Шарлотти⁴. Мемуари допомагають досліднику зрозуміти мотиви та причини поведінки людини в публічному й політичному житті. Однак, як і з будь-яким писемним джерелом особового походження, до даних у мемуарах потрібно ставитися критично, позаяк часто вони створюються вже через деякий час після того, як описані події були пережиті.

---

¹ Taylor W. S., Pringle J. H. *Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham*. Vol. II. London: John Murray, Albemarle Street, 1838. 471 p. (дата звернення 02.10.2024).

² Bodham Donne W. *The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783*. In two volumes. Vol I. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. 307 p. (дата звернення 02.10.2024).

³ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. I. Boston: L. C. Page & Company, 1902. 447 p. (дата звернення 02.10.2024).

⁴ Watkins J. *Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents*. London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. 626 p. (дата звернення 02.10.2024).

Ключовою серед агітаційно-публіцистичних джерел є британська преса¹. Вона належить до тих джерел, які відображають позицію як політикуму, так і суспільства. У досліджуваний період британських газет² існувало надзвичайно багато. Окрім фіксації конкретних подій, що сталися в історії, газети можуть надати уявлення про ставлення громадськості до якихось подій, будь це вступ нового короля на престол, початок або закінчення війни, який-небудь суспільний скандал. Варто зважати, проте, що відображення інформації, а також ставлення до неї з боку суспільства напряму залежить від того, які цінності поділяє періодичне видання і його редакція. В дослідженні використовувались «The Star»³, «The Newcastle Courant»⁴, «The Leeds Intelligencer»⁵ тощо. Кожне з видань могло мати різне географічне охоплення, проте здебільшого всім із них був притаманний локальний вимір – у межах столиці, однієї чи кількох провінцій.

Отже, джерельна база з досліджуваного питання дійсно є достатньою для розкриття різних аспектів. Це дозволяє провести аналіз подій та процесів минулого з-під різних точок зору, залежно від особистих уподобань і досвіду історичного діяча чи від узгодженої позиції офіційних владних структур, що впливають на ухвалювані рішення в межах країни чи принаймні в якійсь із галузей її суспільно-політичного життя.

З огляду на мету роботи та особливості джерельної бази, була визначена **методологія дослідження**. В її основу був покладений підхід інституціоналізму, вироблений у межах політології, а також підходи в рамках макроекономіки і міжнародних відносин. Підхід інституціоналізму є

¹ The Gloucester Journal. November 18, 1760. Vol. XXXIX, No. 2008. 4 p. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000532/17601118/001/0001?browse=true> (дата звернення 02.10.2024).

² The Western Flying-Post; or, Sherborne and Yeovil Mercury. October 27, 1760. Vol. XII, No. 613. 4 p. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000410/17601027/001/0001?browse=true> (дата звернення 02.10.2024).

³ The Star. August 22, 1807. No. 5795. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002646/18070822/006/0001>. 4 p.

⁴ The Newcastle Chronicle. Or, General Weekly Advertiser. June 22, 1765. Vol. I, No. 66. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000863/17650622/002/0001>. 4 p.

⁵ The Leeds Intelligencer. December 31, 1765. Vol. XII, No. 616. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000236/17651231/005/0001?browse=true>. 4 p.

важливий тим, що допоміг з'ясувати вплив не лише юридично оформлених правил, які змушували державних акторів діяти в межах, визначених законом, але і правила етичні, неформальні, котрі теж визначали стратегії поведінки різних складових державної системи Сполученого Королівства. Підхід інституціоналізму, але вже в межах макроекономіки, допоміг у відстеженні перебігу процесів промислової революції, їхнього впливу на країну й соціум, а також самого економічного становища держави, поліпшення чи погіршення якого було невідривно пов'язане з політичною площиною і станом ключових інститутів державної системи. Підходи ж міжнародних відносин, зокрема реалізм, став у нагоді для визначення місця Великої Британії на міжнародній арені і становища, в якому вона опинялася внаслідок Семирічної війни, війни за незалежність США чи боротьби з Францією, дотримуючись власних національних інтересів, прагнучи зберегти баланс сил чи просто завдати конкуренту поразки. Для вирішення завдань, поставлених у роботі, були використані загальнонаукові та спеціально-історичні принципи дослідження.

Під час дослідження були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи. З-поміж загальнонаукових застосування знайшли такі прийоми, як аналіз і синтез. Для того, аби визначити місце британської монархії в державній системі Сполученого Королівства, а також відстежити зміну її становища відносно інших її елементів, були використані можливості системного підходу й структурного аналізу. Серед історичних методів важливе місце відводиться історико-порівняльному методу, який мав на меті зіставлення моделі британської монархії з французькою.

Окрім цього, застосування знайшов синхронний метод для відстеження подій, пов'язаних із формуванням протиріч між Лондоном та його колоніями. Значна увага приділяється просопографічному методу, що був застосований при спробі з'ясувати причини урядової нестабільності у Великій Британії, розглядаючи вігів чи торі як певну політичну групу. Крім сказаного, в роботі були використані діахронний метод, що допоміг проаналізувати якісні зміни

в розвитку британської економіки на початку промислової революції, а також історико-генетичний метод, якому завдячуємо відстеженням самого процесу еволюції британської монархії за правління Джорджа III.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі трансформації інституту британської монархії в означений час у обставинах внутрішньо- і зовнішньополітичних, соціальних та економічних перетворень у Великій Британії, зокрема з огляду на спалахи міністерської нестабільності, ведення війн, революції та промисловий переворот. Використання підходів, що лягли в основу методології, дозволило по-новому поглянути на процес перерозподілу інституційного балансу в державній системі королівства впродовж 1760-1811 років, де монархія Джорджа III займала одне з ключових місць, а також на те, яким чином різні чинники змушували королівську владу коригувати свою поведінку та змінювати власні позиції відносно уряду, парламенту та суспільства.

Апробація результатів дослідження. Результати та окремі аспекти дипломної роботи обговорювалися під час виступу автора на студентському науковому гуртку кафедри нової та новітньої історії, 78-й Міжнародній науковій конференції “Каразінські читання”¹, конференції “Сучасні тенденції у науці”.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

---

¹ Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. URL: <http://history.karazin.ua/themes/history/resources/39929ec1f86a46bd207a3fee95b3683.pdf>. С. 212-214.

РОЗДІЛ I. Британська монархія на початку правління Джорджа III

1.1. Королівство Великої Британії на момент сходження Джорджа III на престол

Наприкінці 1750-х років Велика Британія була однією з провідних держав Західної Європи. За своїм політичним ладом це – обмежена монархія, в якій влада короля Джорджа II, людини вже похилого віку, мусила рахуватися з іншими ключовими інститутами державної системи. Юридично склалося, що в означений час ці інститути могли впливати одне на одного і при цьому виявляли свою взаємозалежність. Хоча британське законодавство не мало єдиної конституції, натомість замість основного закону держави існував цілий набір актів, що вважалися основоположними для держави.

Більшість із них були ухвалені чи сформовані ще задовго до 1760 року, але неухильно мали виконуватися кожним новим правителем, складом парламенту чи уряду. До прикладу, прийняту ще в XIII столітті Велику хартію вольностей, яка заклала основи верховенства права, кожен монарх мав підтверджувати при своєму вступі на престол¹. Інший важливий документ, відомий як Habeas corpus act, хоча і мав постійну силу, але в час загальнонаціональної небезпеки, наприклад, Семирічної війни, учасницею якої Велика Британія була від її початку, його могли призупиняти.

Юридичне становище монархії визначалося ще й такими актами, як Білль про права 1689 року, Акт про престолонаслідування 1701 року або Акт про Унію 1707 року. Перший із них закріплював її обмежене становище, наділяючи парламент невід’ємним правом видавати закони, через яке в королівстві навіть утворювалися окремі спілки, метою діяльності яких був нагляд за дотриманням положень Білля². Дія ж Акту про престолонаслідування полягала в легітимізації перебування на престолі держави Ганноверської династії, до якої належав як Джордж II, так і його

---

¹ Devis N. The Isles: A History. Papermac, 2000. P. 301-302.

² Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 386.

онук – майбутній король Джордж III. Їхня влада на Британських островах поширювалася не тільки на Англію чи Уельс, а й на Шотландію, що було зафіксовано вже Актом про Унію.

Для злагодженого існування державної системи королівства дії інституту британської монархії мали доповнюватися роботою інших інститутів, повноваження яких розмежовувалися законами. Королівська влада передбачала наявність у неї певних прерогатив, із допомогою яких вона могла би відігравати свою роль в керівництві країною. Суверен міг розпускати парламент у випадку неефективності його роботи, але при цьому постійно вимушений скликати Палати Лордів і Громад, особливо у випадку смерті одного монарха та приходу іншого¹. В той же час самі парламентарі, як і війська, мали присягати на вірність королю як виразнику держави. Таким чином, прерогативою монарха було і командування армією. Король вважав, що військо необхідно тримати в постійній покорі і нагадувати йому про обов'язок захисту держави, оскільки в протилежному випадку існував шанс того, що нездатна оборонятися армія призведе до поразки країни у війні. Тому Джордж III навіть поширював у своєму оточенні думки про те, що набране з його підданих ополчення має якщо не перевищувати, то принаймні дорівнювати чисельності регулярних військ². З цього випливало, що суверен із пересторогою ставився до потенційної можливості використання військовослужбовців, що присягнули йому, проти законодавчої або виконавчої гілок влади, з якими йшла боротьба за прерогативи.

Важливо зазначити, що в зовнішньополітичному вимірі монарх Великої Британії єдиний мав право підписувати мирні угоди чи оголошувати війну. Однак нерідко ця процедура відбувалася через осіб, яким було делеговане виконання відповідних обов'язків, хоча зрештою в текстах

---

¹ Journal of the House of Lords: Volume 30, 1760-1764. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol30>. P. 5-6 (дата звернення 19.03.2025).

² Thomas Peter D. G. George III: King and politicians, 1760-1770. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 12-13.

мирних угод завжди робився акцент саме на особі Його Величності¹. При цьому британська зовнішньополітична структура містила Ост-Індську компанію, що володіла не тільки власним військом, а й свободою дій при веденні колоніальної експансії. Ці привілеї були відділені не просто від монархії, а й від держави загалом, зв'язок із якою забезпечувався через генерал-губернатора². Отже, у якості окремого важеля впливу ця корпорація для інституту монархії виступати навряд чи могла.

У той же час парламент завжди мав важелі впливу на інститут монархії. Саме від нього залежало фінансове забезпечення королівської родини, що знаходило вияв у виданні щорічних цивільних листів – актів, які виділяли кошти в розпорядження монарха та його рідних³. І хоча за правління Джорджа II робилися спроби розширити фінансування за цивільним листом, майже постійно вони наштовхувалися на протидію Вестмінстера. Також Корона мала й власні володіння, що могли приносити їй прибутки.

Станом на 1760 рік, окрім монархії й парламенту, існував і уряд, який мав утілювати ухвалені закони та постанови на місцях і загальнодержавному рівні. Впродовж правління Джорджа II було сформоване поняття про посаду прем'єр-міністра як голови уряду. Сам уряд своєю чергою був радше набором відомчих адміністрацій – керівних органів тієї чи іншої сфери державного життя, а не консолідованим кабінетом міністрів. Відносно нього в монархії теж існували свої прерогативи, зокрема право короля обирати міністрів та затверджувати їх на посаді, яке вони намагалися будь-якою ціною зберегти⁴. Що ж стосується парламенту, то він міг наполягати на відставці якогось із урядовців. Таким чином, у цьому інституціональному трикутнику монархія й парламент мали порівняно більшу суб'єктність, ніж

---

¹ Traité de Paris (1763). URL: https://www.axl.cefan.ulaval.ca/amnord/cndtraite_Paris_1763.htm (дата звернення 21.03.2025).

² Wilson J. The Chaos of Empire: The British Raj and the Conquest of India. New York: PublicAffairs, 2016. P. 107.

³ Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 252.

⁴ Thomas Peter D. G. George III: King and politicians, 1760-1770. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 3.

уряд, але без нього ефективна робота державної системи була би неможливою.

Як уряд, так і парламент зазнавали конкуренції між двома угрупованнями – торі та вігами. Перші були налаштовані консервативно і наполягали якщо не на розширенні, то принаймні на збереженні королівських прерогатив. Крім того, часто вони репрезентували інтереси старої аристократії. В той же час віги представлялися борцями з так званою королівською тиранією, а підтримку їм забезпечували підприємці, іноді – представники джентрі, тобто незначної аристократії. Кожне з угруповань, таким чином, мало різний погляд на британську конституцію¹.

Потрібно зважати і на таку особливість двох угруповань, як відсутність їхньої внутрішньої єдності. Передовсім це було зумовлено відсутністю і у торі, і у вігів конкретного лідера, що задовольняв би різні фракції. До прикладу, всередині правлячого угруповання вігів уже за правління Джорджа III існували різні дрібні групи політиків, серед яких – чатеміти і рокінгеміти², що утворювалися навколо постатей графа Чатема і маркіза Рокінгема. Кожна з фракцій намагалася привести свого ватажка до прем'єрської посади, що закладало перспективу урядових чвар і частоті зміни кабінетів.

Успіх кожного з угруповань залежав від підтримки тієї частини населення, яка мала право голосу, на виборах. Однак частка таких була вкрай мізерною – близько 2% від усіх чоловіків країни³. Як правило до них належали вихідці зі знаті, а підприємці належного представництва не мали. Саме завдяки цим 2% електорату впродовж більшої частини XVIII століття до 1760 року і надалі у Великій Британії при владі в уряді перебували віги, втім після зміни монарха на престолі вони тепер мали підстави побоюватися,

¹ Butterfield H. Some Reflections on the Early Years of George III's Reign // Journal of British Studies. May 1965, Vol. 4, No. 2. P. 79.

² Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 521.

³ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. С. 187.

що новий суверен забажає усунути їх від керма державою, адже підтримку електорату важливо було поєднати з підтримкою короля¹.

Очевидно, що така особливість виборчої системи Великої Британії станом на 1760 рік починала йти врозрід із реаліями соціально-економічного виміру. Королівство в цей час перебувало на порозі змін у виробництві, що можна було вважати би провісником майбутньої промислової революції та індустріалізації. В парламенті засідали ніяк не промисловці, а землевласники й представники так званих гнилих містечок – територій, на яких могло не жити населення, але які при цьому займали місце у Вестмінстері².

Економічна мапа Великої Британії того часу показує, що основна частка процвітання зосереджувалася на півдні країни, в той час як північ, і особливо Шотландія, були біднішими. Те саме стосувалося навіть заробітної платні найманих працівників. Для порівняння скажімо, що до початку і впродовж 1760-х років тесляр у Ексетері отримував тільки 62% зарплати тесляра в Лондоні, а аналогічний фахівець у Единбурзі – менше 40%³. Однак незалежно від такої різниці в оплаті праці цих працівників-мешканців міст об'єднувало те, що вони однаково не мали належного представництва в парламенті, як і їхні роботодавці, інтереси яких фактично були віддані на розсуд землевласників, що не розумілися на особливостях і труднощах їхньої роботи⁴.

Ще гірша ситуація з представництвом була в британських колоністів на заморських територіях – у Північній Америці, на Карибах, в Індії. Хоча колонії робили значний внесок у зростання добробуту метрополії, втім представництва в парламенті вони взагалі не мали. Забезпечення зв'язку між владою королівства і мешканцями колоній відбувалося через намісників (як у Тринадцяти колоніях) або керівників Ост-Індської компанії (як у Індії). Така

¹ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 1.

² Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. С. 187.

³ Hunt E. H. Industrialization and Regional Inequality: Wages in Britain, 1760-1914 // The Journal of Economic History. Dec. 1986 Vol. 46, No. 4. P. 937.

⁴ Thomas Peter D. G. George III: King and politicians, 1760-1770. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 21.

особливість свідчить передовсім про те, що відкритість і доступність політичних інститутів Великої Британії для мешканців самих Британських островів та жителів колоній була неоднаковою. Так, для населення метрополії вони були більш інклюзивними, а колоній – екстрактивними*.

Попри все сказане політичні й економічні інститути Великої Британії виявлялися все ж більш прогресивними порівняно з країнами континентальної Європи, передовсім із Францією. Однак відсутність вдосконалення цих інститутів мала перспективою гальмування процесу демократизації держави і розширення політичної інклюзивності, а в більш довгостроковому плані – і економічної модернізації, позаяк вона залежала від свобод і репрезентації інтересів тих осіб, що займалися впровадженням інновацій у виробництво.

Зрештою саме з такими загальними особливостями політичного і соціально-економічної моделей розвитку інститут британської монархії підійшов до 25 жовтня 1760 року – дати, коли помер Джордж II, що був головою країни ще з 1727 року¹. Звістка про це швидко досягла британської громадськості: газети висловлювали свої співчуття, описували біографію спочилого і дивувалися, що смерть сталася так раптово попри той факт, що покійному королю минав уже 78-й рік життя. Щоправда порівняно більшу увагу нації привертала постать нового суверена – Джорджа III.

Майбутній король з'явився на світ 4 червня 1738 року в Лондоні. Від самого моменту народження він мав явну перевагу над своїми попередниками з Ганноверської династії, адже буквально з пелюшок зростав у оточенні англійської культури, а не німецької, завдяки чому зміг ще в

---

* Згідно з термінологією Дарона Аджемоглу, інклюзивними називаються ті інститути, які забезпечують широкий розподіл політичної влади або економічних ресурсів у суспільстві й обмежують його довільне здійснення вузьким колом осіб лише у власних інтересах Екстрактивними ж є інститути, при роботі яких більшість населення виключається з процесу перерозподілу влади та багатства, а політика і економіка служать інтересам виняткового прошарку населення чи колу осіб.

¹ The Manchester Mercury and Harrop's General Advertiser. October 28, 1760. No. 454. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000239/17601028/004/0001?browse=true>. Р. 4 (дата звернення 21.12.2024).

юності здобути обмежену популярність серед народу¹. Стати же головним спадкоємцем престолу Джорджу вдалося доволі раптово, коли помер його батько Фредерік. Як і батько, принц виявляв цікавість до політичних справ, через що часто конфліктував з Джорджем II, який вбачав у цьому наміри порушити традиційну роль монархії в державі.

Вступивши на престол, Джордж III здійснив кілька вчинків, які викликали не стільки подив, скільки захват у підданих. По-перше, ще на засіданні Таємної ради, яка проголосила його новим правителем, він заявив, що це «його рідна країна»², немовби підтвердивши, що не є байдужим до її долі і готовий втрутитися в налагодження загального добробуту, якщо потрібно. По-друге, 31 жовтня 1760 року він видав королівську прокламацію, в якій фактично проголосив наміри боротися з корупцією і старими політиками, котрі, на його думку, лише зневажали монарший титул³ і запламували себе корупцією. Хоча й, варто відзначити, не можна однозначно стверджувати про надзвичайну популярність постаті нового монарха в народі: так, під час коронації в 1761 році основна увага громадськості була прикута не стільки до Джорджа III, скільки до особи Вільяма Пітта-старшого – одного з міністрів, якого король збирався відправити у відставку, вважаючи одним із тих самих провідних корупціонерів⁴.

Втім окреслені королем задуми в момент їх проголошення лишилися фактично поза увагою кабінету міністрів або парламенту. Це була аж ніяк не дивна ситуація, оскільки тоді цим двом елементам британської державної системи вистачало клопотів. Наприклад, вже чотири роки Велика Британія вела виснажливу війну в колоніях із Францією (втім, варто визнати, на той момент із переважним успіхом⁵), а партія вігів, яка перебувала при владі,

---

¹ Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. In four volumes. Vol. I. London: Lawrence and Bullen, 1894. P. 3-4 (дата звернення 21.12.2024).

² Langford P. *A Polite and Commercial People. England. 1727-1783*. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 360.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 7.

⁴ Colley L. *The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820* // *Past & Present*. Feb. 1984, No. 102. P. 95.

⁵ Black J. *George III: America's Last King*. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 43.

знавала внутрішніх чвар й не мала загального лідера, що на майбутнє заклало перспективи частої зміни урядів.

Скориставшись із такої ситуації, амбітний монарх міг би спробувати змінити інституційний баланс на свою користь, тим паче до цього його підбурювали власні фаворити – зокрема лорд Б'ют, котрий навчав Джорджа британським законам¹, і загалом близьке оточення радників, відомих під назвою «друзів короля». Важливо розуміти, що саме від цих чинників у тому числі залежало, яким шляхом піде боротьба в політичних елітах держави і який це вплив матиме на політичну стабільність країни. Своєю чергою ж це могло впливати і на підсумки участі Великої Британії в тривалій Семирічній війні.

1.2. Британська монархія в умовах Семирічної війни та міністерської нестабільності

Як уже було означено раніше, королівство Великої Британії брало участь у Семирічній війні від самого її початку в 1756 році. Зі сходженням короля Джорджа III на престол Лондон домогся успіху в багатьох куточках колоніального світу, передовсім у Північній Америці, Африці та Індії. У обмін на ці завоювання, проте, країна витратила чимало коштів, адже їх вимагало фінансування військових кампаній, а сама війна загрожувала бути джерелом політичної нестабільності.

У цей час Джордж III як центральна фігура британської монархії відкрито висловлював незадоволення політикою чинного тоді уряду, який очолювався герцогом Ньюкаслем і державним секретарем Вільямом Піттом. На адресу останнього лунали звинувачення², що за здобуття Канади з рук французів була заплачена надто висока ціна: щорічні витрати в 13,7 млн фунтів стерлінгів на ведення Семирічної війни призводили до зростання

¹ Thomas Peter D. G. George III: King and politicians, 1760-1770. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 3.

² Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 346.

державного боргу й податків. Особливим невдоволенням відзначився журналіст Вілкс, який звинувачував заледве не самого короля в тому, що він затягує розв'язання проблеми миру¹. Цим самим по факту відбувалася підготовка політичного клімату до відставки керманічів країни й приходу нових людей – в тому числі тих, котрих би бажав Джордж III.

Сприяла окресленій тенденції також наявність фінансових труднощів у короля. Згідно з Актом 1760 року про цивільний лист, коронні маєтки були передані державі. Прибутки від них йшли до загальної скарбниці, але в обмін на це парламент тепер уже гарантовано мав виділяти кошти на утримання монаршої родини². У перші роки правління Джорджа III йому належало виділяти 800 тисяч фунтів стерлінгів* на рік, хоча порівняно з часом його попередника-діда це була менша сума³.

Цей факт обмеження його економічних можливостей у тому числі обумовлював невдоволення короля урядом. Із іншого боку, навіть ці 800 тисяч фунтів парламент виділяв зі значними труднощами, зважаючи на зростання зовнішнього державного боргу, пов'язаного з війною, відсутність розмінних монет через необхідність субсидювання британських союзників та незгоду кабінету міністрів щодо того, які нові податки мають бути запроваджені для фінансування боргу⁴. Зовнішній борг за час війни подвоївся, склавши 186% від ВВП країни⁵, тому про жодне повернення до старих сум у забезпеченні королівської родини не могло бути мови.

Фаворитом монарха на посаду нового прем'єр-міністра був безумовно лорд Б'ют, його власний вчитель. Щоправда він не належав до угруповання вігів, а це суттєво ускладнювало перспективу зростання його впливу в

¹ Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. Vol. 1. London: Richard Bentley, New Burlington Street, 1845. P. 91-92. (дата звернення 21.12.2024).

² Lyon A. *The Civil List: past and present*. URL: <https://historyandpolicy.org/opinion-articles/articles/the-civil-list-past-and-present/> (дата звернення 05.05.2025).

* Згідно з даними Банку Англії, наразі ця сума є еквівалентом понад 140 млн фунтів стерлінгів.

³ Reitan E. A. *The Civil List in Eighteenth-Century British Politics: Parliamentary Supremacy versus the Independence of the Crown* // *The Historical Journal*. 1966, Vol. 9, No. 3. P. 323.

⁴ Anderson F. *Crucible of War: The Seven Year's War and the Fate of Empire in the British North America, 1754-1766*. New York: Vintage, 2001. P. 388.

⁵ Burnard T., Hart E., Houllemare M. *The Oxford Handbook of the Seven Years' War*. Oxford University Press, 2024. P. 253.

політиці. Втім у 1761 році Б'ют спромігся зміцнити свої і короля позиції тим, що після смерті свого дядька, герцога Аргайла, в Шотландії заручився підтримкою цієї частини королівства¹.

Більш сприятливі умови для «друзів короля», центральне осердя яких становили опозиційні вігам торі, визріли після відставки Пітта з посади державного секретаря восени 1761 року. Вже до середини наступного року король прийняв і відставку самого прем'єр-міністра, якого вважав тираном і корупціонером². Таким чином, був відкритий шлях до влади для лорда Б'юта³, а заодно – і до урядової нестабільності, першим проявом якої стане втягування нового кабінету до внутрішньопартійних чвар «завдяки» спробам залучити еліту вігів до нього задля якомога кращого завершення Семирічної війни.

Говорячи про останню, варто зазначити, що укладання мирної угоди, яка би підбила підсумки тривалого конфлікту, було об'єктом уваги як еліт, так і громадськості, навіть якщо воно стосувалося переговорів між союзниками чи противниками Лондона⁴. Переговорний процес тягнувся упродовж всього 1762 року, допоки в грудні не були підписані прелімінарії з французькою делегацією. Сам же мирний договір був оформлений тільки в лютому 1763 року, за яким володіння Його Величності поповнилися низкою островів у Карибському басейні, Сенегалом у Африці, землями в Індії під юрисдикцією Ост-Індської компанії, а головне – Канадою і Флоридою в Північній Америці⁵.

Підписання Паризького миру мало далекоглядні наслідки для політичної ситуації всередині Великої Британії. По-перше, парламент

¹ Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. In four volumes. Vol. I. London: Lawrence and Bullen, 1894. P. 29 (дата звернення 21.12.2024).

² Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 79.

³ Winstanley D. A. *George III and His First Cabinet* // *The English Historical Review*. Oct. 1902, Vol. 17, No. 68. P. 691.

⁴ *Pope's Bath Chronicles and Weekly Gazete*. April 22, 1762. Vol. 2, No. 28. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000211/17620422/002/0001?browse=true>. P. 3 (дата звернення 24.12.2024).

⁵ *Traité de Paris (1763)*. URL: https://www.axl.cefan.ulaval.ca/amnord/cndtraite_Paris_1763.htm (дата звернення 24.12.2024).

фактично висловив підтримку уряду Б'юта й королю тим, що зміг ратифікувати угоду 319 голосами проти 65¹ (хоча невдовзі проти цієї ж мирної угоди розгорнувся шквал критики і звинувачень у несправедливості її положень). По-друге, це створило в монаршому дворі тверде, але водночас оманливе переконання в тому, що наразі в Джорджа III є всі перспективи об'єднати навколо прихильності до себе як торі, так і вігів, частина з яких безумовно підтримувала монарха².

Однак надії короля на те, що все йде за його планом, не виправдалися – і причиною цього стали дії самого прем'єр-міністра Б'юта. Річ у тому, що уряд намагався дати раду несприятливій економічній ситуації, в якій опинилося королівство, а тому вдався до запровадження акцизного збору на сидр³, за який проголосував парламент. Утім популярності серед виробників він не мав, що започаткувало несхвалення політичної лінії Б'юта. Невдовзі вона була доповнена діяльністю радикала Джона Вілкса, котрий критикував не стільки Б'юта, скільки його шотландське походження⁴.

Паралельно пропонованому законопроекту розгорталися нові спроби короля Джорджа III посилити свій вплив на політику, насамперед за рахунок створення нових аристократичних титулів. З одного боку, король говорив, що створення великої кількості перів загрожує ролі Палати Лордів як посередника між монархією та Палатою Громад «деаристократизацією»⁵. З іншого боку, роздача титулів вихідцям не з аристократичного середовища була би необхідним заходом, бо це гарантувало лояльність новостворених баронів та графів особисто до Джорджа III. Тому між 1760 і 1783 роками він надав 45 титулів вихідцям із неаристократичних родин⁶.

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 88.

² Бураков Ю. В., Питьлована Л. Ю. *Нариси історії Англії Нового часу*. Львів: Центр Європи, 2003. С. 66.

³ *Journal of the House of Lords: Volume 30, 1760-1764*. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol30>. P. 324. (дата звернення 23.12.2024).

⁴ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. I. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 226 (дата звернення 24.12.2024).

⁵ Lowe William C. *George III, Peerage Creations and Politics, 1760-1784* // *The Historical Journal*. Sep. 1992, Vol. 35, No. 3. P. 588.

⁶ Lowe William C. *George III, Peerage Creations and Politics, 1760-1784* // *The Historical Journal*. Sep. 1992, Vol. 35, No. 3. P. 589.

Наслідки дій Джорджа III боляче відбивалися на його прем'єр-міністрі та «друзях короля». Суспільство почало звинувачувати Б'юта в насаджуванні тиранії в державі, порівнюючи її з діями Чарльза I та архієпископа Лода. Окрім цього, суспільний резонанс був викликаний діями спікера Палати Громад Чарльза Джеймса Фокса, котрий незаконно використовував державні кошти, хоча й офіційно зазначалося «на суспільні потреби»¹. Згідно з оцінками дослідників, він бажав для себе переходу в Палату Лордів і гарних статків, але державні кошти зрештою привласнити для свого одноосібного користування не зміг. У зв'язку з цим скандалом, що набрав громадського розголосу, уже 8 квітня 1763 року граф Б'ют подав перед королем звіт про власну відставку – і до влади після однорічної перерви повернулися віги.

Новим прем'єр-міністром став Джордж Гренвілл, який намагався стабілізувати владний режим, а у зовнішній політиці – відновити розірваний 1756 року союз із Австрією чи принаймні з Пруссією. Одним із перших його кроків на новій посаді було встановлення негласного контролю над королем, оскільки, як він вважав, саме Джордж III був головним винуватцем падіння уряду Б'юта. Спершу Гренвілл поставив ультиматум про визнання свого кабінету міністрів, сформованого з колишньої опозиції вігів – і в короля не було іншого виходу, як прийняти його². Окрім того, прем'єр-міністр спробував контролювати навіть те, з ким радився сам монарх хоч із політичних питань, хоч ні³. Таким чином, королівська влада починала залежати вже не лише від парламенту, а й від кабінету міністрів.

Доволі зручною для Гренвілла можливістю покінчити з намаганнями Джорджа III посилити свій вплив на політику виявилася хвороба короля: навесні 1765 року в нього був зафіксований напад порфірії⁴, від котрої монарх страждатиме до кінця життя. Прем'єр-міністр не допускав витоку

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 94.

² Thomas Peter D. G. *George III: King and politicians, 1760-1770*. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 96.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 97.

⁴ Watkins J. *Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents*. London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. P. 190-191. (дата звернення 21.12.2024).

чуток про нездужання суверена назовні і спробував відсунути всю подальшу діяльність Джорджа «на другий план». Однак на заваді йому стала королева Шарлотта, яка взяла на себе виконання обов'язків замість хворого чоловіка.

Така ситуація зберігалася до кінця квітня 1765 року, коли король вперше за довгий час з'явився в парламенті. Перед цим порадившись із близьким оточенням, Джордж запропонував¹ Вестмінстеру ухвалити законодавчі акти, котрі би уможливили встановлення повноцінного регентства над державою на випадок, якщо король знову занедужає чи помре, залишивши по собі неповнолітніх спадкоємців.

Серед кандидатів на регентство значну вагу мала матір монарха, як стає відомо з листів жінки Вільяма Пітта, наближеної до королівського двору², а також із британської преси³. Однак зрештою в ухваленому «Біллі про регентство» король позбавлявся права самостійно призначати регента (його пізніше мав визначити сам парламент), що викликало велике невдоволення Джорджа III. У перспективі «Білля про регентство» можна розцінювати, як послаблення впливу на інститут монархії з боку кабінету міністрів і нове посилення – з боку парламенту. Хоча уряд у своїй діяльності спирався на парламентські угруповання, а відтак міг зберігати свої важелі на монархію, але при цьому самі угруповання теж були здатні впливати на кабінети, адже внутрішньопартійні чвари практично підривали політичні позиції одного прем'єра і посилювали потенціал приходу на посаду інших, альтернативних кандидатів від того ж угруповання. Цим самим себе вкотре доводила взаємозалежність «інституційного трикутника» в державній системі королівства. Головним же наслідком прийняття Білля про регентство стала принаймні тимчасова відмова короля від намагань розширити власні прерогативи.

¹ Journal of the House of Lords: Volume 31, 1765-1767. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol31>. P. 151-152. (дата звернення 24.12.2024).

² Taylor W. S., Pringle J. H. Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham. Vol. II. London: John Murray, Albemarle Street, 1838. P. 309. (дата звернення 22.12.2024).

³ The Newcastle Chronicle. Or, General Weekly Advertiser. June 22, 1765. Vol. I, No. 66. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000863/17650622/002/0001>. P. 1 (дата звернення 26.12.2024).

Політична боротьба Гренвілла як виразника виконавчої гілки влади з парламентом – законодавчим органом – зійшла нанівець невдовзі після одужання Джорджа III. Однією з причин цього став ініційований ним «Закон про гербовий збір», головна ідея якого полягала в тому, щоб американські колонії сплатили грошові витрати за їхній захист, забезпечуваний метрополією. Крім того, своє відображення тут знайшла внутрішньопартійна боротьба, позаяк Гренвілла мало підтримували фракції вігів, очолювані експрем'єром Ньюкаслем чи популярним політиком і колишнім держсекретарем Піттом¹.

«Акт про гербовий збір» та резонанс, ним спричинений, не тільки швидко призвів до відставки уряду Гренвілла, покінчивши з його контролем над монархом, але й започаткував важливу тенденцію для королівської влади – бути посередником у вирішенні спірних питань. На адресу короля надходили петиції Тринадцяти колоній проти Акту², так само як колись аналогічні звернення надсилалися задля скасування акцизних зборів на сидр. Таким чином, монарх виступив арбітром, «стоячи вище» боротьби виконавчої та законодавчої влади. У перспективі цим можна було скористатися для того, аби за рахунок зіткнення двох інших інститутів монархія посилила власні позиції, утім першочерговий ефект від таких дій виявив себе в поступовому процесі перетворення особи короля на виразника єдності нації й консолідації громадськості довкола нього не тільки в мирний, але і у воєнний час.

Подібна тенденція у сприйнятті інституту монархії її підданими як у колоніях, так і в метрополії свідчить про те, що в королівській владі вбачали запоруку виправлення непопулярних рішень Вестмінстера або кабінету міністрів. Щоправда ані колоністи, ані мешканці Британських островів не враховували того факту, що засобів боротьби з цими рішеннями в руках

---

¹ Langford P. *A Polite and Commercial People. England. 1727-1783*. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 334.

² Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. Vol. 3. New Haven and London: Yale University Press, 2000. P. 13 (дата звернення 24.12.2024).

короля було небагато, а будь-які спроби змінити це становище неодмінно вели би нових відставок уряду в стилі Б'юта. Окрім цього, в умовах міністерської кризи королівська влада могла розцінюватися, як стрижень стабільності державного ладу, адже, на відміну від уряду чи парламенту, вона не заплямувала себе ані корупційними схемами, ані недемократичними принципами (наприклад, системою гнилих містечок, яка дозволяла приводити до законодавчого органу людей з малонаселених або й зовсім спорожнілих регіонів¹).

Після відставки Гренвілла влада перейшла до Чарльза Вотсона, маркіза Рокінгема. На відміну від свого попередника, він уже не бажав ставити короля під власний контроль, натомість зосередившись на скасуванні «Закону про гербовий збір», проти якого сам же виступав², на відміну від короля, який вагався щодо цього³. Основна ж особливість уже четвертого уряду з моменту сходження Джорджа III на престол полягала в баченні прем'єра щодо його організації. Рокінгем був переконаний, що стабільним буде той кабінет, члени якого схвалені самим прем'єром⁴. У той же час це переконання прямо суперечило прерогативі монарха власноруч обирати міністрів, необов'язково при цьому рахуючись із думкою прем'єр-міністра.

Означена очільником уряду позиція до певної міри виглядала утопічно. Уже зовсім скоро в середовищі міністрів виник розкол, очолюваний герцогом Графтоном, незгодним із такою організацією кабінету. Потайки від Рокінгема і навіть короля, якого, безумовно, з часом почали би не влаштовувати замах на його право формування кабінету міністрів, він намагався заручитися підтримкою Вільяма Пітта⁵, котрого своєю чергою не любив Джордж III. За своєю суттю саме вихід Графтона зі складу міністерства Рокінгема зробив

¹ Morgan Kenneth O. *The Oxford History of Britain*. Oxford: Oxford University Press, 1998. P. 464.

² Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. In four volumes. Vol. II. London: Lawrence and Bullen, 1894. P. 153 (дата звернення 24.12.2024).

³ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. II. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 14 (дата звернення 25.12.2024).

⁴ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 113.

⁵ Taylor W. S., Pringle J. H. *Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham*. Vol. II. London: John Murray, Albemarle Street, 1838. P. 317. (дата звернення 21.12.2024).

останнє приреченим на провал – і його відставка в 1766 році це тільки засвідчила.

Важливо відзначити, що за урядування маркіза Рокінгема й надалі монархія Джорджа III по можливості трималася осторонь усіх партійних та міністерських чвар. Це, вочевидь, контрастувало з політикою втручання, котру король застосовував ще в перші кілька років свого правління. Загалом це ще більше підтверджує тезу про те, що за урядової нестабільності королівська влада все-таки зосереджувалася на підтриманні стабільності держави, а не на досягненні власних вигод. Своєю чергою це могло бути спричинене тим, що вже в середині 1760-х років Великою Британією ширилися різноманітні спілки, як-от «Товариство захисників білля про права», котрі у формі мітингів відстоювали власні свободи та вимагали демократизації політичної системи¹. Сам перебіг міністерської нестабільності, в умовах якої існувала монархія, відбувався на світанку промислової революції. У Великій Британії середини XVIII століття створювалися нові винаходи – ткацькі верстати, двигуни, примітивні апарати, яким надалі судилося стати ознакою британської економічної експансії². Крім того, саме на британській землі була відкрита одна з перших фабрик³. Процес її заснування завершився в 1771 році завдяки ініціативі підприємця Річарда Аркрайта, який запозичив винахід, відомий як верстат «Дженні», що надав змогу підвищити продуктивність праці⁴.

Говорячи про участь королівської влади в ранніх кроках промислового перевороту, важливо пам'ятати, що для досягнення згаданого захисту прав власності як однієї з передумов даного процесу Джордж III доклався лише непрямо, на відміну від парламенту чи уряду. Монарший двір виконав роль своєрідного контролера за роботою інших елементів державної системи,

---

¹ Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. С. 68.

² Hadlow J. A Royal Experiment: The Private Life of King George III. New York: Henry Holt and Company, 2014. P. 22.

³ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. С. 199.

⁴ Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 46.

надаючи перевагу в основному не проводити прямого втручання в неї. Зрештою можна стверджувати і про те, що питання, сутність яких лежала повністю поза політичною площиною, мало турбували Букінгемський палац (який, до речі, був придбаний у власність монархії за Джорджа III і став його резиденцією¹), адже не сприяли реалізації політичних прагнень суверена. Промислова розбудова і нові винаходи підпадали під категорію таких питань.

Для першого десятиліття правління Джорджа III останньою спробою якимось повпливати на кабінет міністрів і парламент було урядування Вільяма Пітта. Після відставки Рокінгема найбільш очевидним претендентом на владу лишався саме він завдяки популярності серед народу. Ігнорувати цю суспільну підтримку надалі король просто не міг, а отже погодився на призначення Пітта новим прем'єр-міністром². На відміну від народу, проте, Вільям Пітт не мав достатньої підтримки в Палаті Лордів та Палаті Громад, в яку він увійшов під титулом графа Чатема. До певної міри це можна пов'язати зі згадуваною політикою короля створювати нові аристократичні титули, або перства, які були лояльними до монарха і при цьому нетерпимими до тих, кого сам монарх не сприймав позитивно.

Такий парадокс визначив обмеженість заходів уряду Чатема і по факту їхню неефективність. Коротке прем'єрство Вільяма Пітта характеризувалося двома тенденціями: з одного боку, намаганнями налагодити відносини метрополії з колоніями в Америці, з іншого – внутрішніми продовольчими проблемами, що завдавали фінансових і репутаційних збитків. Однак поставлена мета «заспокоїти Америку» багато в чому провалилася після того, як були впроваджені Закони Тауншенда³, що встановлювали мита на низку товарів. Крім того, у 1767 році політик почав страждати і від проблем зі здоров'ям⁴, через які невдовзі був вимушений подати у відставку.

---

¹ Watkins J. *Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents*. London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. P. 148. (дата звернення 26.12.2024).

² Jenkins S. *A short history of England*. London: Profile Books LTD, 2011. P. 221-222.

³ Revenue Act of 1767. URL: <https://web.archive.org/web/20090102183351/http://http-server.carleton.ca/~pking/docs/440docs1.htm#1> (дата звернення 29.12.2024).

⁴ Black J. *Eighteenth-Century Britain, 1688-1783*. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 252.

В приватному листуванні до графа Чатема король вважав, що має повноцінне право наполягати на тому, аби Пітт залишився на тій посаді, яку обіймав¹, тобто впливати на долю кабінету міністрів. Утім, незважаючи на прохання самого суверена, політик надав перевагу не прислухатися до його поради, аргументуючи це тим, що стан його здоров'я та малі шанси на одужання не дозволяють йому належним чином виконувати покладені на нього обов'язки.

Нова зміна уряду в 1768 році – як виявиться, остання для цього періоду міністерської нестабільності – привела до влади Огастаса Фіцроя, більше відомого, як герцога Графтона. У своєму ставленні до нього Джордж III називав герцога тим, кого цінує, як друга². Новий очільник уряду відповідав на цю симпатію взаємністю, тому головним у своїй внутрішній політиці зробив вирішення проблеми Джона Вілкса, котрий не припиняв своїх атак ані на короля, ані на владу країни як таку. Цей громадський діяч, представляючи в парламенті Міддлсекс, ще з перших днів правління Джорджа III закидав йому у своїх виступах не тільки затягування Семирічної війни, а й насаджування тиранії в державі, через що навіть потрапляв у вигнання³.

Вілкс був виключений з Палати Громад, а його подальші спроби потрапити туди не були позначені успіхом. З іншого боку, Вілкс став безпосередньою причиною усвідомлення політиками того, що чинне законодавство Великої Британії не зовсім враховує реалії народного життя⁴, або є екстрактивним, позбавленим інклюзивності і спрямоване на перерозподіл влади лише між вузьким колом політичних еліт⁵.

У сфері зовнішньої політики герцог Графтон, як і його попередники, не змінював зосередженості на справах колоніальної імперії. Допоки у Європі

¹ Taylor W. S., Pringle J. H. *Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham*. Vol. III. London: John Murray, Albemarle Street, 1839. P. 343. (дата звернення 20.12.2024).

² Thomas Peter D. G. *George III: King and politicians, 1760-1770*. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 198.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 101.

⁴ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 143.

⁵ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янюк. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. С. 75.

панувала стабільність і ніщо, здавалось би, не загрожувало Ганноверу як вотчині британських монархів, уряд у Лондоні не вважав за потрібне шукати впливових союзників. З іншого боку, однак, і самі країни Європи не виявляли значного ентузіазму для укладання яких-небудь союзів: Пруссія – через зраду в Семирічній війні, Австрія ж – через зраду 1756 року.

Уряд Графтона пішов у відставку, сплативши цим символічну ціну за усунення Вілкса, який дошкуляв владі своєю діяльністю. Чергова зміна уряду не сприймалася, як щось унікальне, а радше як звичне, і політичними елітами, і самим королівським двором. Відповідно не було виявлено належної уваги, коли в 1770 році на чолі кабінету міністрів опинився Фредерік Норт – людина, яка перебуватиме при владі довгі дванадцять років, що не були позначені частими змінами кабінету і які нагадуватимуть відлуння «спокою часів Роберта Волпола», такого бажаного для нації, і від дій якого залежатиме доля не лише колоніальної імперії в Північній Америці, охопленої повстанням, а й становища інституту монархії як такого.

1.3. Формування передумов війни за незалежність британських північноамериканських колоній

Британські колонії в Північній Америці відігравали одну з ключових ролей у зовнішній політиці Лондона після Семирічної війни. Саме безпека Тринадцяти колоній стала головним здобутком уряду Його Величності, за яку, на думку деяких політиків, і було розпочате протистояння 1756-1763 років¹. Варто, втім, пам'ятати, що і за несприятливих екзистенційних умов колонії в Америці були досить розвинутими.

У політичному плані вісім із тринадцяти колоній у Північній Америці були королівськими, тобто підкорялися монархії й управлялися через призначеного нею губернатора. Деякі з них, як Пенсильванія, були

---

¹ Gipson L. H. The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763 // Political Science Quarterly. Mar. 1950, Vol. 65, No. 1. P. 96.

приватним володінням їхніх засновників¹. Економічно Тринадцять колоній поділялися на більш багаті південні та бідніші північні, причому Південь більше тяжів у своїх симпатіях до монархії².

В соціальному вимірі колоніальне американське суспільство було емігрантським. За різними оцінками, між 1700 та 1775 роками до Тринадцяти колоній прибули до 400 тисяч осіб³, які виконували роль і опановувачів територій, і найманої робочої сили. Багато з мігрантів були вихідцями з Ірландії – по факту безправного володіння Лондона у Європі, що за статусом своїм нагадувала колонію, які змогли надовго оселитися тут. Приязні відносини колоністів з новими поселенцями іноді могли породжувати солідарність між ними. До прикладу, коли у відповідь на Акт про гербовий збір частина колоній оголосила бойкот імпортованих товарів із метрополії, ірландські товари були спеціально вилучені з переліку небажаних продуктів⁴.

Починаючи з 1763 року, перед урядом Великої Британії, як і перед Короною, постало завдання налагодити управління своїми новими територіями. Для цього склалися вельми сприятливі передумови, якщо зважити, що колоністи дуже тепло сприймали постать Джорджа III як свого суверена⁵. Сам король же, в той час натхненний бажанням покращити власні прерогативи, вирішив зробити пробу власного впливу не тільки на справах уряду, підтримуючи піднесення Б'юта, а й на справах колоній.

Саме в цьому контексті в 1763 році була видана королівська прокламація, згідно з якою Джордж III забороняв колоністам у Америці опановувати землі, як лежали на захід від гір Аппалачі. Такий наказ пояснювався потребою зберегти свободи індіанського населення, що

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 175.

² Jones A. H. *Wealth and Growth of the Thirteen Colonies: Some Implications* // *The Journal of Economic History*. Jun. 1984, Vol. 44, No. 2. P. 250.

³ Fogleman A. *Migrations to the Thirteen British North American Colonies, 1700-1775: New Estimates* // *The Journal of Interdisciplinary History*. Spring 1992, Vol. 22, No. 4. P. 692.

⁴ Marshall P. J. *The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 264.

⁵ Duff Stella F. *The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III* // *The William and Mary Quarterly*. Jul. 1949, Vol. 6, No. 3. P. 384.

допомогло Великій Британії виграти війну на континенті проти французів¹. На відміну від втручання в справи уряду, своєрідна королівська інтервенція в колонії виявилася більш успішною попри певне невдоволення самих мешканців Америки.

Необхідно зазначити, що такий захід Джорджа III, однаково як колись оголошені ним наміри змінити становище монархії в інституційному балансі держави, не був прийнятий до належної уваги урядом чи парламентом. Державні службовці розцінювали даний крок як першу ліпшу спробу організувати управління великою імперією по той бік Атлантики. Питанням же, яке турбувало урядовців набагато більше, стали витрати на безпеку цих володінь: за розрахунками 1764 року, щорічно Лондону довелося би платити до чотирьохсот тисяч фунтів стерлінгів².

У кабінеті Джорджа Гренвілла, який тоді був прем'єр-міністром, визріла ідея того, аби самі колоністи сплачували частину цієї суми, причому не тільки тому, що це питання їхнього ж інтересу, але і як вдячність Лондону за успіхи Семирічної війни. Для легального накопичення коштів, призначених для цієї мети, мав послужити Акт про гербовий збір. Відомо, що король спочатку не схвалював реалізацію такого закону, хоча потім не підтримував і його повного скасування. Джордж III наполягав, що Акт повинен бути просто переглянутий, а його умови – пом'якшені, втім не скасовані взагалі³.

Достеменно важко сказати, що саме вплинуло на таку зміну поглядів монарха. Найбільш вірогідним припущенням можна вважати те, що за урядування Гренвілла король розцінював Акт як ще одну інтригу, спрямовану проти його ж влади, а тому, зважаючи на наявність конфлікту з

---

¹ The Royal Proclamation. October 7, 1763. URL:

https://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/rp_1763.html (дата звернення 29.12.2024).

² Gipson L. H. The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763 // Political Science Quarterly. Mar. 1950, Vol. 65, No. 1. P. 96.

³ Black J. George III: America's Last King. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 82.

очільником уряду¹, Джордж III і не дав свого публічного схвалення цьому закону. Після приходу ж до влади маркіза Рокінгема потреба в засудженні дії Акту зникла.

Акт про гербовий збір викликав значний резонанс у американському суспільстві, що став чинити йому спротив. У листопаді 1765 року у Філадельфії відбувся великий збір торговців і ремісників, який оголосив бойкот британським товарам до моменту скасування означеного закону². Окрім цього, деякі друковані видання повідомляли, посилаючись на неназваних колоністів, що навіть губернатори двох колоній вирішили самочинно призупинити дію акту³.

Найбільш важливим варто відзначити те, що в момент першої крупної кризи відносин метрополії та колоній, яку і спричинив Акт, колоністи проявили власне бачення британської влади. Вони заявляли, що лише король Джордж III є їхнім верховним головою. В той же час парламент оголошувався таким, що хоч і має повноваження керувати справами імперії, але не може встановлювати нові податки⁴.

Як уже відомо, подолати суспільно-політичний розкол вдалося тільки завдяки скасуванню Акту про гербовий збір у 1766 році. Колоністи були вдячними прем'єр-міністру Рокінгему та навіть погодилися закрити очі на інші несправедливі дії Гренвілла стосовно них: наприклад на спроби регулювання митних тарифів між колоніями, що було справою самих колоній⁵. При цьому ні можновладці в Лондоні, ні монархія так і не засвоїли гіркий досвід Акту. Вони не враховували нових реалій, які склалися після підписання Паризького миру: за наявності французької загрози існуванню

---

¹ Anderson F. Crucible of War: The Seven Year's War and the Fate of Empire in the British North America, 1754-1766. New York: Vintage, 2001. С. 756.

² The Leeds Intelligencer. December 31, 1765. Vol. XII, No. 616. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000236/17651231/005/0001?browse=true>. P. 2 (дата звернення 29.12.2024).

³ The Newcastle Courant. November 23, 1765. No. 4653. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000085/17651123/001/0001>. P. 1 (дата звернення 29.12.2024).

⁴ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 185.

⁵ Journal of the House of Lords: Volume 30, 1760-1764. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol30>. P. 578. (дата звернення 29.12.2024).

колоній їхні мешканці були більш піддатливими до сприйняття непопулярних заходів метрополії, вважаючи це вимушеним кроком, проте коли ця загроза зникла колоністи виявили очікуване нерозуміння, чому економічний і політичний гніт щодо них досі триває.

У 1767 році за уряду Пітта, як уже відомо, колоніальна влада знову повторила спробу нав'язати мешканцям британської частини Америки власне право на оподаткування через Закони Тауншенда, що встановлювали мита на імпорт таких товарів, як чай, фарби або скло. Особливістю нових тарифів було те, що вони для пересічних колоністів виступали не в якості внутрішнього податку, яким був Акт про гербовий збір, а зовнішнього. Американцям не було чого протипоставити зовнішнім податкам, які, як вони визнавали, парламент накладати право мав. Єдиною реакцією на ці репресивні, з економічної точки зору, закони був лише черговий бойкот англійських товарів. Окрім них, у Массачусетсі пройшло видання так званих циркулярних листів, у яких майбутній американський діяч Семюел Адамс фактично сформулював гасло «Ні – оподаткуванню без представництва», наголошуючи, що ухвалення Вестмінстером нових податків є антиконституційним заходом, позаяк відбувається без участі колоністів¹ (хоча сам парламент вважав інакше, видавши акт, де такі кроки оголошувалися законними²).

На відміну від Акту про гербовий збір, королівська влада не виявила жодної реакції щодо законів Тауншенда. Дії монархії, що вдалася до ігнорування проблеми, можна пояснити двома чинниками. По-перше, як і у втручанні у внутрішні справи королівства, Джордж III практично взяв паузу у власних намаганнях переглянути королівські прерогативи за рахунок управління колоніями. По-друге, явною проблемою для Букінгемського

---

¹ Massachusetts circular letter [February 11, 1768]. URL: <https://www.historycentral.com/documents/MassCircular.html> (дата звернення 29.12.2024).

² Dickinson H. T. The Failure of Conciliation: Britain and the American Colonies 1763-1783 // The Kyoto Economic Review. Dec. 2010, Vol. 79, No. 2 (167). P. 5.

палацу і фактором, що відволікав від Америки, стали чвари в міністерстві Пітта¹.

Бездіяльність Корони у виправленні непопулярних рішень щодо Америки розчаровувала колоністів. Уперше за правління Джорджа III у мешканців колоній склалася думка, що король не зможе протидіяти парламенту, а отже, і врятувати своїх заморських підданих². Це усвідомлення, забігаючи наперед, надалі буде тільки зростати вже за уряду Фредеріка Норта.

Говорячи про Фредеріка Норта, він, зайнявши пост прем'єр-міністра, вдався до скасування законів Тауншенда, окрім мита на чай. Цей крок у перспективі сприяв покращенню відносин метрополії й колоній, якби не був затьмарений бостонською трагедією березня 1770 року, коли британські колоніальні війська вбили декілька цивільних мешканців. Невдоволення цим інцидентом було настільки широке, що друковані видання королівства навіть почали писати про можливість виведення всієї британської армії щонайменше з Массачусетсу³.

У політичній площині прем'єру Норту потрібно було не тільки вгамувати резонанс навколо подій у Бостоні, а й розв'язати індійське питання, яке дуже сильно пов'язувалося з американською проблемою. До початку 1770-х років Ост-Індська компанія опинилася в скрутному становищі, через що лорд Норт зміг завдяки ініціативі короля запропонувати парламенту білль про запровадження нагляду над враженою корупцією компанією⁴. Розрахунок Норта був простий: оскільки саме в Індії «губилася» значна частка очікуваних доходів скарбниці, його попередники вдавалися до компенсації цих збитків, накладаючи несправедливі обмеження на

¹ Walpole H. *Memoirs of the reign of the King George the Third*. In four volumes. Vol. II. London: Lawrence and Bullen, 1894. P. 246-247 (дата звернення 29.12.2024).

² Duff Stella F. *The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III // The William and Mary Quarterly*. Jul. 1949, Vol. 6, No. 3. P. 385.

³ *The Manchester Mercury and Harrop's General Advertiser*. May 1, 1770. No. 983. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000239/17700501/001/0001>. P. 1 (дата звернення 29.12.2024).

⁴ *Journal of the House of Lords: Volume 33, 1770-1773*. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol33>. P. 494. (дата звернення 29.12.2024).

американських колоністів. Таким чином, аби відновити гарні стосунки Лондона з Америкою, треба було переглянути діяльність британських посланців у Індії.

Очікування уряду не справдилися, адже Ост-Індська компанія так і не змогла поліпшити своє становище навіть попри «подарунок» їй 1,5 мільйони фунтів стерлінгів із коштів британських платників податків¹. Лондону довелося піти на те, щоби надати компанії право на безмитну на торгівлю чаєм у американських колоніях². Наслідком такого рішення стало сумнозвісне Бостонське чаювання. Цей інцидент спровокував реакцію монархії загалом і Джорджа III зокрема, немовби вивівши його з того стану «летаргічного сну», в якому відносно колоній він перебував останні кілька років.

У листі від 4 лютого 1774 року до лорда Норта король із розчаруванням констатував, що скасування закону 1765 року заохочувало американців щороку підвищувати рівень своїх вимог³. У іншому листуванні голова уряду й король висловлювалися: «Ми маємо або утвердити свою владу [над колоніями], або повністю відмовитися від неї»⁴.

Можна стверджувати, що Джордж III був наляканий діями колоністів, адже вважав їх революційними. Має право на життя також і думка, що Тринадцять колоній, які до цього сприймалися сувереном абсолютно прихильними до нього як до монарха, тепер позбавляють його своєї підтримки. На думку короля, така ситуація могла мати наслідком ослаблення королівських позицій у метрополії, адже не було би тієї опори, на які він міг спиратися, обґрунтовуючи свої претензії якщо не на розширення, то принаймні на втримання королівських прерогатив.

---

¹ Wilson J. *The Chaos of Empire: The British Raj and the Conquest of India*. New York: PublicAffairs, 2016. P. 121.

² *Journal of the House of Lords: Volume 33, 1770-1773*. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol33>. P. 634. (дата звернення 29.12.2024).

³ Bodham Donne W. *The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783*. In two volumes. Vol I. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. P 164 (дата звернення 29.12.2024).

⁴ Девід Е. Шай. *Історія Америки / Пер. з англійської Марія Габлевич та ін.* Львів: Літопис, 2023. С. 133.

З огляду на це стає зрозумілим, чому інститут монархії вирішив підтримати заходи Фредеріка Норта з придушення антибританського руху в колоніях. Ця підтримка ставала дедалі впевненішою по мірі того, як збройне розв'язання конфлікту виглядало більш неминучим¹, що і засвідчив інцидент Бостонського чаювання. З листування короля відомо, що він пильно слідкував за перебігом ухвалення так званих «примусових законів» у парламенті. Один із них передбачав, що американці повинні утримувати британських солдат за свій кошт, інший – закривав бостонський порт до моменту відшкодування збитків за зіпсований чай².

У листі до прем'єр-міністра від 21 березня 1774 року Джордж III висловлювався, що йому доставляє задоволення не тільки швидка розробка резолюцій, які мали вгамувати непокірних колоністів, але й те, що у Вестмінстері ці закони можуть бути ухвалені одностайно без жодних дебатів³. Таким чином, інститут монархії вирішив чи не зовсім відмовитися від підтримки колоністів, надавши перевагу слідувати за політикою уряду, яка відносно колоній дедалі сильніше набувала ознак деспотичності.

«Примусові закони» так і не дали очікуваного результату. Американці не бажали їм коритися, а британські політики не зважали на попередження своїх колег, одним із яких був граф Чатем, що невирішення конституційної кризи з колоніями може мати погані наслідки, виявом якого стане втручання Франції у справи королівства⁴. Як виявиться навесні 1775 року, ці застереження були справедливими, коли перші вистріли війни за незалежність США пролунали в Лексингтоні.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що за перші п'ятнадцять років правління Джорджа III інститут британської монархії пройшов шлях від спроб посилити свою владу в умовах частоті зміни урядів до фактичної

---

¹ Perry K. *British Politics and The American Revolution*. New York: St. Martin's Press, 1990. P. 74.

² Langford P. *A Polite and Commercial People. England. 1727-1783*. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 535.

³ Bodham Donne W. *The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783*. In two volumes. Vol I. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. P 176 (дата звернення 29.12.2024).

⁴ Black J. *Parliament and foreign policy in the Eighteenth century*. Cambridge Unisersity Press, 2004. P. 105.

відмови від них і боротьби за збереження своїх прав за міністерства Гренвілла. На початку 1770-х років будь-яка потреба в протистоянні уряду фактично зникла, адже для обох елементів британської державної системи з'явився спільний ворог – американські повстанці, що були незадоволені жорсткою тарифною і політичною лінією Лондона. Хоча колоністи покладали свої надії на короля Джорджа III, той практично не виправдав їх, адже ігнорував чинники, які спричиняли невдоволення його заморських підданих. З початком же війни за незалежність колоній інститут монархії зіштовхнувся з новими викликами.

РОЗДІЛ II. Монархія Джорджа III в останній чверті XVIII століття

2.1. Британська монархія та парламент під час війни за незалежність США

Парламент Великої Британії та інститут монархії на початку війни за незалежність США однаково були налаштованими на те, аби придушити антиколоніальний рух по інший бік Атлантики. Коли у червні 1775 року звістка про початок бойових дій у Північній Америці досягла громадськості на Британських островах, її реакцію можна було описати, як шокову, адже багато хто відмовлявся вірити в те, що війна-таки станеться¹. Важливе значення при цьому мали дії короля Джорджа III, який на початку збройного протистояння виступив у ролі того, хто налагодив роботу і парламенту, і кабінету міністрів.

По-перше, король ініціював мобілізацію військових контингентів з-за кордону для поповнення британської армії. Передовсім він звернувся до свого німецького володіння – курфюрства Ганновер. Як стає зрозуміло з приватної кореспонденції, це було рішення, не узгоджене з урядом чи парламентом, тобто Корона діяла самостійно. Король лише поставив Фредеріка Норта, свого прем'єр-міністра, перед фактом, що ганноверські війська будуть готові до розгортання до початку вересня 1775 року². Паралельно цьому Вестмінстер домігся найму гессенських солдат: реалізація цього рішення була забезпечена наявністю родинних зв'язків між Джорджем III та правителем Гессен-Кассельського ландграфства³.

По-друге, Джордж III примусив до роботи Палати Лордів і Громад. Для цього він скликав їх на місяць раніше, ніж очікувалося. У промові у жовтні 1775 року король стверджував про те, що хоч американці і повстали проти

---

¹ The Chester Chronicle. June 5, 1775. No. 6. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000339/17750605/004/0001>. P. 1 (дата звернення 06.01.2025).

² Bodham Donne W. The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783. In two volumes. Vol I. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. P. 257-258 (дата звернення 06.01.2025).

³ Black J. Parliament and foreign policy in the Eighteenth century. Cambridge University Press, 2004. P. 64.

його влади, будучи обманутими, тим не менш він погодиться прийняти їх назад у своє підданство, коли ті схаменуться¹. Таким чином, на переконання суверена, покликання монархії у назрілій війні полягало в тому, щоб «відкрити очі» бунтівникам на їхню неправоту.

По-третє, після того, як у Північній Америці відбулася перша битва при Банкер-Гілл і про це стало відомо в метрополії, Джордж III видав окрему прокламацію, в якій закликав цивільну та військову владу колоній, а також її населення «повідомляти про осіб, що перебувають в листуванні з тими, хто підтримує бунт, або допомагає їм»². Цей маніфест знайшов відгук серед колоністів. У їхньому середовищі став формуватися осередок тих, кого почали звати лоялістами, тобто вірними Короні. Саме на це і був зроблений розрахунок монаршого двору, адже за особистим переконанням Джорджа III втрата Тринадцяти колоній спровокує подальше відокремлення Вест-Індії, Індії та інших заморських володінь і навіть Ірландії³.

Таким чином, як можна зрозуміти, королівська влада з початком війни за незалежність США фактично поновила втручання в урядові справи, а боротьбу з бунтівниками розцінювала, як виклик самій собі. В той же час колоністи вважали інститут монархії наріжним каменем усіх процесів. У відповідь на королівську прокламацію вони підписали так звану «Петицію оливкової гілки», в якій прохали про допомогу в опорі тиранічній політиці уряду Норта⁴. Цікаво зазначити, що значну роль у створенні таких звернень відіграла діяльність самих британських радикалів – або Вілкса, або автора Юніуса, який, завдячуючи своїй анонімності, міг уникати викриття й покарання і при цьому вести в пресі атаки на королівську владу⁵.

¹ Journal of the House of Lords: Volume 34, 1774-1776. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol34>. P. 487-488 (дата звернення 06.01.2025).

² By the King, A Proclamation for supressing Rebellion and Sediton. URL: https://www.masshist.org/database/viewer.php?item_id=818&img_step=1&pid=2&mode=dual#page1 (дата звернення 06.01.2025).

³ Девід Е. Шай. Історія Америки / Пер. з англійської Марія Габлевич та ін. Львів: Літопис, 2023. С. 138.

⁴ Olive Branch Petition. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Olive_Branch_Petition (дата звернення 04.01.2025).

⁵ Duff Stella F. The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III // The William and Mary Quarterly. Jul. 1949, Vol. 6, No. 3. P. 393.

«Петиція оливкової гілки» так і не була взята до уваги інститутом монархії. Цим кроком він підривав залишки довіри до себе з боку колоністів, у кого ще лишилася певність у тому, що Джордж III обов'язково відновить справедливість, використовуючи власні прерогативи. Наслідком ігнорування королівською владою благань своїх американських підданих стало визрівання серед них ідеї про розрив із метрополією.

У 1776 році на Другому континентальному конгресі губернатор Вірджинії Генрі Лі представив резолюцію, яка пропонувала розірвати зв'язки з метрополією, а владу короля над Тринадцятьма колоніями – скасувати¹. Невдовзі, 4 липня, конгрес ухвалив Декларацію про незалежність США. Цікаво відзначити контраст, який демонструє цей документ: якщо ще за десять років до описуваних подій Джорджа III називали найкращим із монархів², то тепер – узурпатором, який прагне тиранії³. Отже, колоністи перестали вважати інститут монархії противагою уряду чи парламенту.

У Великій Британії війна з колоніями стала зручним приводом для певних політичних трансформацій. Передовсім мова йдеться про те, що поширеним явищем стали арешти тих осіб, які вважалися потенційними змовниками. Наприклад, одним із таких був Стівен Сайр – американець, але при цьому колишній шериф Лондона. Його було заарештовано за звинуваченням у державній зраді та відправлено до Тауеру⁴. Крім того, провідне угруповання вігів змогло закидати своїм суперникам у опозиції, угрупованню торі, безпідставні звинувачення в допомозі бунтівникам. Така ситуація чимось нагадувала часи правління Джорджа II, коли торі перебували під підозрою в допомозі якобітам.

Однак протистояння з ворогом, хоча й розцінюваного за підопічного і просто введеного в оману, сприяло зростанню національної єдності на всій

---

¹ Lee Resolution. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/lee-resolution> (дата звернення 05.01.2024)

² Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 176.

³ The Declaration of Independence. URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/the-declaration-of-independence> (дата звернення 05.01.2024).

⁴ The Newcastle Courant. October 28, 1775. No. 5170. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000085/17751028/006/0001?browse=true>. P. 4 (дата звернення 06.01.2025).

території Британських островів, за винятком, хіба що, Ірландії. На думку дослідниці Лінди Коллі, війна зумовила різкий розворот суспільної думки, за якою британський соціум протиставляв себе не лише Америці, а і континентальній Європі і саме на цій основі відбувалася генеза британської національної ідеї¹. У британців можна було говорити про наявність явища «гуртування довкола прапора», що виникав під час криз міжнародного або національного характеру, стосувався нації або ключової особи в державі².

У центрі національних почуттів британців перебував, очевидно, інститут монархії. Це переконання поділяли і інституційні елементи державної системи королівства. Фредерік Норт, як і палати парламенту, були ладні миритися з контролем Джорджа III над міністрами, адже саме він виконував функцію сильного лідера в непростий для країни час³. У такий спосіб монархія могла зміцнювати власні позиції, асоціюючись із безпосереднім утіленням держави, відносно суспільства, та при відсутності (принаймні тимчасовій) конфлікту між законодавчою й виконавчою гілками влади, що раніше давав змогу королівській владі займати позицію арбітра в цьому протистоянні. Причому варто відзначити, що в той момент королівській владі це вдавалося з більшим успіхом, аніж десятиліттям раніше – під час міністерської нестабільності. Це можна пояснити тим, що за наявності чвар у середовищі вігів серед них не було консенсусу щодо того, яку роль має відігравати королівська влада, а отже існувала опозиція до її спроб покращити власне становище. Тепер же, перед обличчям спільного ворога, такий консенсус був технічно вироблений, хоча й не існувало жодних гарантій, що так буде продовжуватися і після війни.

Якщо керуватися теорією Дарона Аджемоглу, одностороннє посилення держави над суспільством неодмінно веде до встановлення деспотичної влади. Для того, аби уникнути цього сценарію, необхідно, щоби і соціум

---

¹ Colley L. *Britons: Forging the Nation, 1707-1837*. New Haven: Yale University Press, 1992. P. 144-145.

² Baker W. D. *Patriotism or Opinion Leadership? The Nature and Origins of the "Rally 'Round the Flag" Effect* // *The Journal of Conflict Resolution*. Oct. 2001, Vol. 45, No. 5. P. 664.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 204.

знавався розвитку, не даючи певним державним інститутам – у цьому випадку монархії – підкорити себе. Разом із Джеймсом Робінсоном дослідник назвав паралельний розвиток держави і суспільства, необхідний для збереження балансу між ними, «ефектом Червоної Королеви»¹.

Відповідно до зазначеної теорії втручання королівської влади в справи уряду можна вважати розвитком можливостей держави. Втім постає питання про те, що конкретно є протипагою її посиленню з боку суспільства. В умовах війни з північноамериканськими колоніями, вірогідно, стримуючим чинником для зміцнення королівських позицій можна вважати економічні проблеми, які назріли й чий болючий ефект проявився вже в 1777-1778 роках.

У липні 1777 року король Джордж III звернувся до парламенту із заявою про те, що виділених цивільним листом коштів на утримання монаршого двору не вистачає. Згідно зі звітами казначейства, борг королівської родини сягнув понад шістсот тисяч фунтів стерлінгів^{*}, у зв'язку з чим суверен був вимушений просити народних обранців виділити більше коштів як для свого утримання, так і для погашення цієї суми².

Згода Вестмінстера на задоволення прохання Джорджа III і була символом паралельного зміцнення позицій суспільства. Таким чином, можна вважати, що ризики надмірного посилення інституту монархії усувалися самі собою через цю фінансову залежність останнього від волі парламенту. Якщо висловлюватися термінами, що їх використав дослідник Аджемоглу, такий парадокс мав вести до створення «закутого Левіафану» (Левіафаном у своїй роботі автор називає державу, посилюючись на Томаса Гоббса), який стоїть не над суспільством, а поруч із ним і не може пригнічувати його³. Така

---

¹ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Вузкий коридор: держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Геннадій Шпак. 4-те вид. Київ: Наш Формат, 2024. С. 61-62.

^{*} Згідно з даними Банку Англії, станом на 2025 рік ця сума є еквівалентною понад 85 млн фунтів стерлінгів.

² Journal of the House of Lords: Volume 35, 1776-1779. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol35>. P. 132-133 (дата звернення 06.01.2025).

³ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Вузкий коридор: держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Геннадій Шпак. 4-те вид. Київ: Наш Формат, 2024. С. 88.

держава буде з часом демократизуватися, а свободи її громадян – зростати, що й стане помітно в наступні роки правління Джорджа III.

У той же час викликає подив, що парламентарі погодилися на виконання прохання суверена. Річ у тім, що вже в перебігу війни за незалежність США заборгованість уряду за позиками сягнула 150% тогочасного ВВП країни. Запозичення, які робилися Банком Англії за кабінету Норта, могли становити до 10% ВВП, в той час як податкові надходження могли перекрити ці кредити на дещо меншу суму – 8% ВВП¹. Таким чином, борг постійно зростав, так само як і витрати на ведення війни ставали дедалі обтяжливими для британського бюджету.

Становище Великої Британії наприкінці 1770-х років ставало нестабільнішим по мірі накопичення проблем економічного і політичного штибу. В одному випадку кабінет міністрів Фредеріка Норта через парламент збільшував кількість товарів, які підлягали акцизам, а також підіймав оподаткування². З іншого боку, різке погіршення відбулося на зовнішньополітичному напрямі, зважаючи, що в 1778 році невизнані Лондоном Сполучені Штати наважилися на укладання союзної угоди з Францією та запряглися не підписувати сепаратного миру³.

У середовищі вігів стала виникати опозиція до уряду Норта. Її очолював колишній прем'єр-міністр, маркіз Рокінгем. Група його прибічників наполягала на визнанні Великою Британією американської незалежності, вважаючи це найкращим сценарієм порівняно з втягуванням у війну Франції та Іспанії і загрозою їхньої висадки на Британських островах⁴. Зважаючи ж на це, сам Фредерік Норт, який був не в змозі впоратися з економічним занепадом країни, попросив Джорджа III прийняти його відставку.

¹ Lansley L., O'Loughnan C. 300 years of UK public finance data // Office for Budget Responsibility. URL: <https://articles.obr.uk/300-years-of-uk-public-finance-data/index.html> (дата звернення 06.05.2025).

² Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 204.

³ Treaty of Alliance with France (1778). URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/treaty-alliance-france> (дата звернення 05.01.2025).

⁴ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 211.

Монарший двір мав несхвальну думку щодо нових внутрішньовігських чвар і намагався їм запобігти. У своїх листах до голови кабінету міністрів Джордж III давав зрозуміти, що не полишить спроб втримати його на посаді¹. Це наштовхує на думку про те, що принаймні останні чотири роки прем'єрства лорда Норта його головною опорою слугувала монархія, навіть якщо би для цього їй доводилося вступати в суперечності з парламентом, де підтримка чинного прем'єра продовжувала падати². Хоча варто пам'ятати, що Джордж III, утримуючи голову кабінету на посаді, однаково мав менше влади, ніж навіть його попередник, коли в 1739-1742 роках виявляв заступництво над тривалим урядуванням Роберта Волпола³. Пояснити ж дії короля можна двома чинниками: по-перше, відсутністю гідної прем'єр-міністру, на думку суверена, альтернативи; по-друге, боязню спалаху нової міністерської нестабільності, яка би довершила і без того хитке становище метрополії.

Намагаючись компенсувати репутаційні втрати голови уряду, лояльні до Фредеріка Норта й самого короля Джорджа III спілки стали збирати підписи для підтримки продовження війни. В британських ЗМІ майоріли оголошення про набір добровольців, готових служити Його Величності за плату навіть поза межами Англії⁴. У цьому контексті цікавість викликає факт, що на захист Корони активно ставали представники шотландських гірських кланів – колись запеклі вороги Ганноверської династії та друзі яacobітів⁵. Таку позицію вочевидь варто пояснювати прихильністю кланів до ідеї монархії, яку відкинули колоністи, а також самою популярністю короля в

¹ Bodham Donne W. The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783. In two volumes. Vol II. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. P. 165-166 (дата звернення 05.01.2025).

² Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 542.

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 233.

⁴ The Kentish Gazette. July 31 – August 4, 1779. No. 1153. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000235/17790804/003/0001>. P. 1 (дата звернення 06.01.2025).

⁵ Dziennik Matthew P. Through an Imperial Prism: Land, Liberty, and Highland Loyalism in the War of American Independence // Journal of British Studies. Apr. 2011, Vol. 50, No. 2. P. 332-334.

народі – першого за XVIII століття, на легітимність якого не посягали якобіти.

Загалом виходячи з викладеного, можна стверджувати, що на рубежі 1780-х років політична, економічна й соціальна ситуація в королівстві Великої Британії показувала кризовий стан. У політичному вимірі влада королівства намагалася впоратися зі зростанням мирних настроїв, особливо активних після поразки під Саратоґою¹, а Джордж III закликав готуватися до можливої оборони й відбиття висадки ворога на британській землі². Чи не єдиним досягненням уряду й монархії було те, що у американський конфлікт не втрутилася Пруссія, де Фредерік II категорично дотримувався нейтралітету, хоча й не без прихованої радості, вважаючи страждання Лондона й Джорджа III відплатою за зраду в Семирічній війні³.

У економічному ж плані доводилося тяжко ще й тому, що через втрату британської власності в Тринадцяти колоніях підприємці країни вимушені були по-новому організовувати торгівлю й налагоджувати нові зв'язки. Прагнення цього зумовлювалося бажанням компенсувати втрати по той бік Атлантики. В близькому майбутньому такі пошуки виходу з кризи приведуть до інтенсивнішого розгортання промислового перевороту.

Переломним для ведення війни в Північній Америці став 1781 рік, коли під Йорктауном капітулювали британські сили Корнуолліса. Єдиною реакцією короля й прем'єр-міністра на цю звістку була лише фраза «О Боже! Це кінець»⁴. Це був кінець не тільки для перспектив подальшого опору бунтівним колоністам, але й для уряду Фредеріка Норта, вимушеного піти у відставку. І хоча британці здобували певні перемоги, зокрема при Сент-Кітсі

¹ Herring George C. From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776. New York: Oxford University Press, 2008. P. 20-21.

² Journal of the House of Lords: Volume 35, 1776-1779. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol35>. P. 521-522. (дата звернення 07.01.2024).

³ Haworth P. L. Frederick the Great and the American Revolution // The American Historical Review. Apr. 1904, Vol. 9, No. 3. P. 464.

⁴ Heneage Jesse J. Memoirs of the life and reign of King George the Third. In three volumes. Vol. II. London: Tinsley Brothers, 18, Catherine St., Strand, 1867. P. 331. (дата звернення 07.01.2024).

у 1782 році над французами, на загальну ситуацію це вже не впливало і вело до втрати Коронаю деяких островів у Карибському морі¹.

Завершення 12-річного керівництва лорда Норта є важливим передовсім у контексті зміни становища британської монархії. Проблема полягала в тому, що після приходу до влади герцога Рокінгема як нового прем'єр-міністра і він, і парламентарі більше не бажали заплющувати очі на втручання Корони в політичні справи. У Палаті Громад окремі політики здійснювали заледве не революційні звернення зі звинуваченням Корони. До прикладу, Джон Даннінг, барон Ашбуртон, запам'ятався висловом про те, що «вплив корони збільшився, збільшується і має бути зменшений». Ця заява була підтримана 233 голосами «за» і 218 – «проти»². Підставою для таких звернень можна вважати, до прикладу, випадок, коли Джордж III особисто вів засідання кабінету міністрів, говорячи: «Якщо інші не будуть активними, то управляти буду я»³.

Новий уряд пропонував заходи по обмеженню королівської прерогативи, неформально підтримувані парламентарями. До прикладу, в 1782 році Чарльз Фокс як член кабінету Рокінгема наполягав на забороні права Короні обирати міністрів. Втіленню цих задумів у життя завадила тільки раптова смерть прем'єр-міністра і призначення головою уряду Вільяма Петті, графа Шелбурна, який, навпаки, не бажав зменшення впливу монарха⁴. Головним здобутком цього прем'єр-міністра стало недопущення реалізації американського сценарію в Ірландії завдяки скасуванню Акту 1719 року, який робив закони, утілювані у Вестмінстері, обов'язковими для Ірландії.

Окрім цього, на коротке міністерство Шелбурна випала й задача підписання миру з Тринадцятьма колоніями. Це відбулося у вересні 1783

---

¹ Marshall P. J. The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century. New York: Oxford University Press, 2006. P. 605.

² Langford P. A Polite and Commercial People. England. 1727-1783. New York: Oxford University Press Inc., 1999. P. 548.

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 225.

⁴ Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 253.

року після тривалого переговорного процесу. Згідно з положеннями Паризької угоди король Великої Британії визнавав незалежність США¹. Лондону довелося поступитися деякими островами в Карибському морі на користь Франції, а також – Сенегалом у Африці. Щоправда при цьому Велика Британія зберегла за собою Індію й майбутню Канаду².

Таким чином, війна була завершена. У листопаді 1783 року Джордж III “із задоволенням” сповіщав парламентарів про припинення збройного протистояння³. Поза парламентом же суверен ніяк не міг похвалитися своїм станом задоволеності. Він особисто написав есей, у якому стверджував, що головна причина конфлікту полягала в спекуляціях британської влади на темі заохочення всіх незадоволених своєю політикою переселятися до незаселених обширів Америки⁴, тим самим немовби налаштовуючи емігрантів проти себе. Укладений мир же королю не подобався.

З іншого боку, при прийомі першого американського посла у Великій Британії, яким став Джон Адамс – майбутній президент Сполучених Штатів, – Джордж III висловив доволі неочікувану для посла ввічливість. Незважаючи на те, що король був проти втрати колоній і ненавидів заколотників, його не влаштовували умови укладеного миру, він заявив Адамсу про бажання стати першою людиною, яка встановить дружбу зі США як незалежною державою⁵. Таким чином, норми британської дипломатії змушували Джорджа фактично жертвувати своїми вподобаннями і інтересами заради того, що в цілому могло піти на користь його державі в мирний час.

У внутрішньополітичному ж плані невдоволення короля викликали попередні звинувачення з боку парламентарів у насаджуванні королівської

---

¹ Treaty of Paris (1783). URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/treaty-paris>. P. 4. (дата звернення 08.01.2024).

² Jenkins S. A short history of England. London: Profile Books LTD, 2011. P. 226.

³ Journal of the House of Lords: Volume 37, 1783-1786. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol37>. P. 4. (дата звернення 08.01.2024).

⁴ Bullion John L. George III on Empire, 1783 // The William and Mary Quarterly. Apr. 1994, Vol. 51, No. 2. pP. 307.

⁵ Lawler S. John Adams Minister to Great Britain. URL: <https://www.bostonteachpartyship.com/john-adams-minister-great-britain> (дата звернення 14.05.2025).

влади. У будь-якому випадку, проте, ігнорувати їх було не можна – і тому інститут британської монархії та особисто Джордж III готувалися до змін, що їх із собою несло післявоєнне відновлення королівства.

2.2. Політична трансформація державних інститутів в 1783-1789 рр.

Після поразки Великої Британії у війні з новоствореними США у Вестмінстері не вщухала боротьба між вігами, розділеними в питанні повноважень Корони. Паралельно цьому сам Джордж III і королева Шарлотта намагалися поліпшити імідж своєї влади. Наприклад, через публічні заходи, як-от музичний фестиваль, присвячений пам'яті композитора Георга Генделя¹.

У британському політикумі продовжувала жити думка, що Джордж III забагато втручався в державні справи, через що потрібно було зменшити його прерогативи. Одним із провідників такої позиції був Чарльз Джеймс Фокс, котрий зблизився з принцом Уельським, спадкоємцем престолу². Як виявиться надалі, суверен не пробачить йому ані дружбу із сином, ані висунуту раніше пропозицію відібрати в нього право обирати міністрів.

Логічно припустити, що Фокс хотів би обійняти посаду прем'єр-міністра, якщо його заклики до реформ знайдуть достатню підтримку в парламенті та серед аристократії. Для посилення власних позицій він привернув і експрем'єра Фредеріка Норта, таким чином утворивши з ним коаліцію при кабінеті герцога Портлендського. Всі разом вони вирішували питання нового регулювання діяльності Ост-Індської компанії. Пропозиція Фокса полягала в тому, аби фактично націоналізувати її і буцімто покласти край процвітанню корупції серед членів цієї корпорації.

Де-факто ж проєкт Білля про Індію означав, що Фокс зможе не побороти корупцію, а радше підпорядкувати її собі, адже у випадку

---

¹ Watkins J. *Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents.* London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. P. 295 (дата звернення 16.01.2025).

² Jenkins S. *A short history of England.* London: Profile Books LTD, 2011. P. 227.

націоналізації компанії він зможе висувати до владних кіл королівства її діячів. У парламенті дуже швидко виникла опозиція до такого сценарію, а один із лордів навіть заявляв: «Якщо цей законопроект буде ухвалений... король фактично зніме діадему з власної голови й покладе її на голову містера Фокса»¹.

Попри все Чарльз Фокс, вочевидь не без самовпевненості, припускав, що прийняття нового закону відбудеться без труднощів. Втім він не врахував можливого втручання Корони – і це стало його найбільшим прорахунком. Перед голосування за білль Джордж III передав² у Вестмінстер записку, в якій оголосив, що будь-хто з лордів, який підтримає законопроект, буде розцінюватися ним як ворог. Таким чином, у грудні 1783 року пери мали обирати між Короною і потенційним прем'єр-міністром.

Королівський ультиматум спрацював – і білль у пропонованому Фоксом і Нортоні вигляді все-таки був відхилений. Скориставшись цим, Джордж III одразу розпустив коаліцію Фокса й Норта, що означало і відставку кабінету. Відбулося призначення нового прем'єр-міністра, яким став Вільям Пітт-молодший, син графа Чатема. Утім одного призначення було мало, а без проведення виборів, що мали би засвідчити або підтримку, або недовіру народних мас таким перестановкам у владі, і Пітт-молодший, і король лишалися під постійним тиском політикуму, а сам Джордж III навіть думав про зречення престолу³.

Вибори 1784 року стали переломним моментом у процесі політичної трансформації державних інститутів Великої Британії. На щастя для Джорджа III і Пітта-молодшого, електорат виказав довіру їхнім діям. На адресу короля надходило багато петицій, в яких його вітали з перемогою над корумпованою аристократією, до якої Фокс безпосередньо і належав⁴. Таким

¹ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 24 (дата звернення 16.01.2025).

² Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 267.

³ Black J. *Eighteenth-Century Britain, 1688-1783*. Palgrave Publishers Ltd, 2001. P. 254.

⁴ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England, 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 43.

чином, Корона змогла виграти конституційну суперечку, що фактично засвідчила промова суверена у травні 1784 року в парламенті¹. Однак при цьому, щоб уникнути появи налаштованих проти себе настроїв, які в перспективі могли вести і до встановлення республіки, монаршому двору та лояльній до нього аристократії необхідно було змінитися, аби гарантувати і процвітання нації, і її свободи².

Фактичним ініціатором трансформації державних інститутів після закріплення своєї влади став Вільям Пітт-молодший. Насамперед він доклав зусиль, аби кабінет міністрів більше не був розділеним різними інтересами, через що парламент, у якому існували окремі угруповання вігів, міг саботувати його роботу. Для цього він використав так звану доктрину колективної відповідальності, прихильником якої був ще Фредерік Норт. Її головна сутність полягала в тому, що у невдачах уряду можна було оголосити не окремого міністра, а цілий кабінет³. При застосуванні колективної відповідальності головні діячі виконавчої влади починали більше тяжіти до командної взаємодії, розуміючи, що відставка бодай одного з них може означати крах усіх інших, а також жертвуючи інтересами будь-якого угруповання, що могло стояти за спиною окремо взятого посадовця. Окрім цього, певною мірою єдність кабінету формувало бажання вести консервативну політику, зумовлену поразкою у війні. Особливо це проявилось в зовнішньополітичній царині, де після втрати Америки британські колоністи вимушені були перемкнути свою увагу на Індію, підвладну Іспанії Латинську Америку, а також – ще неосвоєний масив островів Тихого океану⁴.

---

¹ Journal of the House of Lords: Volume 37, 1783-1787. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol37>. P. 77 (дата звернення 16.01.2025).

² Gould Eliga H. American Independence and Britain's Counter-Revolution // Past & Present. Feb. 1997, No. 154. f P. 135.

³ Hilton B. A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846. New York: Oxford University Press, 2006. P. 48.

⁴ Gould Eliga H. A Virtual Nation: Greater Britain and the Imperial Legacy of the American Revolution // The American Historical Review. Apr. 1999, Vol. 104, No. 2. P. 485.

Поява сильного уряду забезпечувалася ще й такими двома чинниками, як підтримка короля, котру той виявляв Пітту-молодшому, а також довірою народу, яку продемонстрували вибори 1784 року. Зміцнивши своє становище, уряд убезпечився не тільки від часом згубного впливу парламенту, а й надмірного втручання Корони.

Говорячи про королівську владу, дослідник Гілтон вважає, що саме з середини 1780-х років починається процес ослаблення її впливу на політику. Коли Джордж III відправив у відставку коаліцію Фокса-Норта, а Пітт-молодший об'єднав уряд, змінивши його характер з набору відомчих адміністрацій на повноцінний кабінет міністрів, він практично підірвав власну свободу дій¹. В умовах, коли урядовці йшли у відставку не окремо, а групами, король мав більше зусиль витратити на добір таких управлінців, що могли забезпечити довготривале існування кабінету, а це своєю чергою спонукало його бути більш поступливим перед позицією прем'єра, який міг набагато краще за суверена розуміти, хто насправді є гідним кандидатом для високих посад.

Водночас політичні втрати суверена були з надлишком компенсовані його репутаційними здобутками. Коли у 1787–1788 роках Джордж III відвідав безліч історичних місць у Англії, він привернув до себе увагу громадськості². Британська преса висвітлювала найменші подробиці подорожей королівського двору, під час яких монарх зустрічався із представниками джентрі та просто знатними людьми³. В очах звичайної публіки це формувало уявлення про Джорджа III як наближеного до підданих, а отже і поліпшувало його імідж.

Доволі важливою у справі формування репутації монархії виявилася роль королеви Шарлотти. Важливо відзначити, що одним із найбільших її

---

¹ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 48.

² Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 195 (дата звернення 16.01.2025).

³ Jackson's Oxford Journal. July 26, 1788. Number 1839. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000073/17880726/001/0001>. P. 1 (дата звернення 16.01.2025).

здобутків була благодійність, котра мала на меті поліпшити медичне обслуговування у Великій Британії кінця XVIII століття. До прикладу, після смерті в 1782 році її з Джорджем III сина Октавія вона почала надавати підтримку лікарям, які займалися розробкою вакцини від віспи¹. Крім цього, відомо, що в наступні роки Шарлотта стала патроном створених госпіталів, які допомагали вагітним жінкам і доклали багато зусиль для зменшення дитячої смертності. І хоча вплив таких ініціатив консорта розповсюджувався здебільшого на аристократичні кола та заможних підприємців, вони гідно оцінили такий внесок у налагодження власного добробуту.

Говорячи ж про доступність таких ініціатив для простого населення, треба зауважити, що при налагодженні медичного обслуговування в містах доступ до нього мала меншість простолюду. Це пов'язувалося з тим, що в останні десятиліття XVIII століття в британських містах мешкало лише трохи менше 40% населення. У крупних містах смертність новонароджених була ще досить високою – близько 150 померлих на 1000 народжених упродовж першого року життя, – але мала тенденцію до спаду². Щодо сільської місцевості, втім, конкретних даних простежити не вдається, але очевидно, що там смертність була порівняно вищою.

Соціальна структура британських міст кінця XVIII століття починала показувати зміни, зумовлені перебігом індустріалізації. Формувався ще поки нечисленний прошарок пролетарів, тобто найманої робочої сили. Серед найманих працівників, щоправда, було й чимало тих, хто працював у якості домашніх слуг чи працівників ферм – до 200 тисяч осіб кожних³. Втім як би там не було, в цей момент ще не можна відзначити суттєвого падіння зайнятих у сільському господарстві осіб та зростання тих, хто працював у промисловості.

---

¹ Marschner J. *Becoming British: The Role of the Hanoverian Queen Consort* // Gilleir A., Defume A. *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*. Leuven: Leuven University Press, 2020. P. 249.

² Davenport Romola J. *Urbanization and mortality in Britain, c. 1800-1850* // *The Economic History Review*. May 2020, Vol. 73, Issue 2. P. 457.

³ Allen Robert C. *Class structure and inequality during the industrial revolution: lessons from England's social tables, 1688-1867* // *The Economic History Review*. Feb. 2019, Vol. 72, No. 1. P. 92.

Таким чином, королівське подружжя наприкінці 1780-х років змогло уможливити підйом популярності й авторитету монархії, поєднуючи освячену традиціями ритуальність – як при щорічному відкритті сесій парламенту – із відкритістю до своїх підданих¹. Подібні кроки сприяли остаточному заспокоєнню опозиційно налаштованих до Корони членів політикуму, підбурюваних такими відомими радикалами, як Едмунд Берк.

Водночас важким випробуванням для королівської влади став новий напад порфірії у Джорджа III. Вразивши психічний стан монарха, хвороба викликала надзвичайне хвилювання в Пітта-молодшого та інших високопосадовців. Як стає відомо з кореспонденції, надісланої з грифом секретності, міністри намагалися всіляко приховати стан короля, аби не давати жодних приводів громадськості вважати, що Джордж III не може виконувати власних обов'язків². Очевидно, що єдиним шляхом зробити це було неформально перебрати на себе частину королівських повноважень або поділити їх, як у 1760-х роках, із королевою Шарлоттою. Таким чином, хвороба суверена перетворювалася на чинник, який підсилював тенденцію до занепаду сильних позицій монархії і її подальшої трансформації.

Попри докладені зусилля зберегти факт нападу порфірії в цілковитій таємниці не вдалося. За приховування інформації урядом у парламенті вибухнула хвиля обурення. На початку 1789 року, напередодні сторіччя від Славетної революції, в Палаті Лордів були ініційовані декілька законопроектів, за якими парламентарів мали не лише належним чином інформувати про стан Його Величності, але й пропонувалося встановити регентство принца Уельського Джорджа над своїм батьком до його одужання³. Вирішення цієї «регентської кризи» настало тільки після

---

¹ Craig David M. The Crowned Republic? Monarchy and Anti-Monarchy in Britain, 1760-1901 // The Historical Journal. Mar. 2003, Vol. 46, No. 1. P. 172.

² Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 199-200 (дата звернення 16.01.2025).

³ Journal of the House of Lords: Volume 38, 1787-1790. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jml/vol38>. P. 355 (дата звернення 16.01.2025).

раптового повернення монарха до виконання своїх обов'язків, представлене суспільству, як одужання.

Таким чином, до 1789 року щонайменше два з трьох елементів державної системи Великої Британії – уряд і монархія – зазнали трансформації. Внаслідок цього інституційний баланс у політиці королівства більше змістився в бік кабінету міністрів. Утім недопущення його надмірного посилення стало задачею для британського парламенту, де теж пройшли важливі перетворення. Насамперед вони полягали в перегляді давно звичного поділу на вігів і торі. Це виявило себе в появі прообразу політичних партій та парламентських фракцій, які, на думку Едмунда Берка, були єдиним засобом чинити опір так званому королівському деспотизму¹. Таким чином, у парламентські перипетії чи не вперше була принесена ідейність, яка і гуртувала коло окремих людей в стінах Вестмінстера.

Окрім цього, робота законодавчого органу королівства стала більш прозорою для мешканців країни. Після 1783 року, до прикладу, британські журналісти вперше здобули можливість занотовувати засідання обох Палат і посилатися на них при публікації якого-небудь матеріалу². Внаслідок цього перетворення, можна стверджувати, Вестмінстер як політичний інститут ставав доступнішим для спостереження, втім впевнено говорити про подолання його екстрактивного характеру було все ще зарано.

Так само не можна було говорити про подолання цієї характеристики, зважаючи на збереження старих рис виборчої системи в королівстві. Право голосу продовжувала мати виняткова меншість чоловічого населення. Сама процедура виборів була місткою в плані зусиль, адже для їхньої організації доводилося залучати чималу кількість осіб-представників держави, які би спостерігали за процедурою голосування та підтримували громадський порядок. Крім того, важливо вказати на доволі недемократичну тенденцію

---

¹ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 48.

² Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 51.

деяких впливових політиків та їхніх сімей у окремо взятих округах ділити їх між собою, аби уникнути конкурентних виборів та запеклих передвиборчих змагань – фактично у формі компромісу, хоча в парламент зрештою потрапити міг тільки один кандидат¹. Також кандидат від кожного округу мав сам забезпечити «кабінки для голосування», аби зберегти таємне голосування, що, звісно, викликало невдоволення осіб, що програвали вибори, а тих, хто їх виграв, – спонукав намагатися відшкодувати витрати вже на посаді члена парламенту.

Ще одним аспектом недемократичного парламенту була проблема «гнилих містечок», котрі продовжувати грати роль у роботі Вестмінстера, адже обранці з незаселених регіонів країни могли потрапляти до нього, представляючи неіснуючих мешканців. Користуючись ідеальною корупційною схемою тих часів, деякі члени парламенту чинили опір пропозиції позбавити значну кількість таких містечок представництва й передати їхні місця графствам, що намагався зробити Пітт-молодший у 1785 році. Внесений ним білль спочатку відкинули 248 голосами проти 174², хоча пізніше все-таки його вдалося ухвалити.

Прийняття законопроекту означало би розширення парламентської інклюзивності, а отже, і появу в законодавчому органі вихідців не зі старої аристократичної кліки. Це серйозно підривало би її можливості до нав'язування власної волі як політичним інститутам, так і економічним. Саме тому в цей час частина британської аристократії, що асоціювалася в соціумі насамперед із олігархією³, заодно опиралася і поширенню промислової революції, яка на перший план висувала нових заможних, але не знатних осіб⁴.

---

¹ Burlock H. Georgian Elections: the Basics // Eighteenth-Century Political Participation & Electoral Culture. URL: <https://ecppec.ncl.ac.uk/features/georgian-elections-the-basics/> (дата звернення 06.05.2025).

² Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 278.

³ Holmes G., Szechi D. The Age of Oligarchy: Pre-industrial Britain, 1722-1783. New York: Longman Publishing, 1993. P. 180.

⁴ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. С. 84.

Тим не менш опір вігської аристократії реформі Пітта не пройшов непоміченим для суспільства. Періодичні видання рясніли лозунгами на кшталт «Пітт і вільний парламент назавжди», «Ні – гнилим містечкам» або «Король і конституція»¹. Популярністю в газетах користувалися й статті, які доносили читачам думку, що реформа необхідна для «подолання нерівності, що зростала впродовж багатьох років, у справі парламентського представництва»².

Як логічно здається, опір частини народних обранців змінам виборчої системи мав гальмувати будь-яке подальше реформування держави. Проте в перспективі можна було стверджувати протилежне: зважаючи на те, що зазвичай противники перетворень були нелояльними й до уряду Пітта, а прем'єр-міністр мав популярність поміж нечисленного прошарку виборців, опозиція, таким чином, позбавляла себе підтримки електорату на загальних і місцевих виборах. Із часом це вело до зникнення самої опозиції, адже її представники поступово опинялися поза парламентом. У економічному плані втрати опозиції були зумовлені ліквідацією прем'єр-міністром частини синекурних посад³, а заодно – і важелів впливу корумпованих політиків для підкупу й лобювання вигідних рішень. Варто додати, втім, що кроки Пітта молодшого не завжди узгоджувалися з діями Джорджа III, який у 1792 році самочинно призначив голову уряду на одну з таких посад, що приносила власнику до трьох тисяч фунтів стерлінгів на рік⁴.

Таким чином, можна говорити, що перші роки після кінця війни зі США виявилися дійсно переломними для британських політичних інститутів та важливими для їхньої трансформації. Нову сторінку в означеному процесі було відкрито в 1789 році, коли в Парижі спалахнуло повстання, що швидко

¹ The Leeds Intelligencer. February 8, 1785. Vol. XXXI, No. 1602. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000236/17850208/003/0001?browse=true>. P. 3 (дата звернення 17.01.2025).

² Sussex Weekly Advertiser: Or, Lewes Journal. January 17, 1785. No. 2013. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000260/17850117/005/0001?browse=true>. P. 2 (дата звернення 17.01.2025).

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 284.

⁴ Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 352-353 (дата звернення 17.01.2025).

переросло у Французьку революцію і мало вплив як на абсолютистські режими Європи, так і на обмежену законом британську монархію.

2.3. Вплив Великої французької революції на внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси Сполученого королівства

На початку революції у Франції британські політики, як і суспільство загалом, не мали одностайної думки, як варто до неї ставитися. З одного боку, мешканці країни вітали взяття Бастилії та процес позбавлення короля Луї XVI абсолютної влади, адже віддалено ці події нагадували революцію 1689 року на Британських островах¹. У цьому контексті Чарльз Джеймс Фокс називав її «найкращою подією, яка коли-небудь сталася у світі»².

З іншого боку, революцію засуджували. У своєму памфлеті, присвяченому цьому процесу, Едмунд Бурке захищав французького монарха і висловлював сумнів у тому, що Національна Асамблея зможе справді виробити якусь подобу Конституції для країни³. Одним із небагатьох же, хто чітко так і не висловив ставлення до означених подій, був Джордж III і королева Шарлотта, адже увагу обох більше хвилював стан здоров'я британського короля, хоча і не без співчуття до долі французького суверена та його родини⁴.

Французька революція в перші роки викликала значний потік мігрантів із континенту на Британські острови. До 1793 року в одному тільки Лондоні мешкало понад 10 тисяч французів⁵, здебільшого дворян, що тікали від яacobinців, які прагнули влади. Іммігрантський чинник став випробуванням міцності відносин між монархією, урядом і парламентом. Джордж III посилався на свій обов'язок забезпечувати внутрішню стабільність, а тому

¹ Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. С. 69.

² Russel J. Memorials and Correspondence of Charles James Fox. Volume II. London: Richard Bentley, 1853. P. 361 (дата звернення 20.01.2025).

³ Burke E. Reflections on the Revolution in France, and on the proceedings in certain societies in London relative to that event. London: Printed for J. Dodsley in Pall-Mall, 1790. P. 54-56 (дата звернення 20.01.2025).

⁴ Hadlow J. A Royal Experiment: The Private Life of King George III. New York: Henry Holt and Company, 2014. P. 465-466.

⁵ Hilton B. A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846. New York: Oxford University Press, 2006. P. 62.

готувався видати прокламацію із закликом до міліцейських загонів придушити будь-яке можливе повстання в країні¹. Такий намір підтримував прем'єр-міністр, який вважав, що можливість бунту цілком реальна, але не всі підтримували це у Вестмінстері, розцінюючи таку прокламацію як крок до обмеження свобод.

В умовах неявного конфлікту між різними елементами державної системи інститут монархії відігравав скоріше не ключову роль, а другорядну. Основна суперечка точилася саме між урядом і парламентом, у той час як Джордж III міг тільки намагатися керувати її перебігом. Така тенденція додатково свідчить, що вплив монархії дійсно був підірваний у останні перед революцією роки і що король виступав тепер радше не як вагомий політик, а символ нації, за спиною якого була сильна лоялістська підтримка².

Не буде хибним сказати, що монархія додатково підтримувала існування уряду Пітта. Саме вона допомогла зменшити негативні наслідки нестабільності, яка сколихнула кабінет міністрів і призвела до перестановок у його складі. До 1793 року, коли стала видимою перспектива війни з Францією, подекуди лунали заклики до відставки прем'єр-міністра й заміни його кабінету урядом національної єдності³. Однак, на щастя, криза вирішилася без зміни керманів країни.

Ентузіазм до змін, натхненний подіями у Франції, повною мірою відчувався у Великій Британії. 1790-ті роки були часом появи великої кількості спілок, що підтримували різні політичні цілі. Одним із таких було, наприклад Лондонське кореспондентське товариство, головною метою якого стала реформа британського парламенту⁴. Втім пропаганда радикальних товариств врівноважувалася більш поміркованими об'єднаннями, як-от

---

¹ Journal of the House of Lords: Volume 39, 1790-1793. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol39>. P. 494-495 (дата звернення 20.01.2025).

² Devis N. The Isles: A History. Papermac, 2000. P. 629.

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 325.

⁴ The Royal Gazette. From Saturday, August 2, to Saturday, August 9, 1794. Vol. XVI, No. 32. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002834/17940809/003/0001?browse=true>. P. 17 (дата звернення 20.01.2025).

«Товариством друзів народу»¹. Намагаючись здобути якомога більше політичного капіталу, спілки не припиняли вести суспільну полеміку й видавати велику кількість памфлетів.

Джордж III зі свого боку намагався втручатися в діяльність означених товариств. Ще в 1792 році він опублікував прокламацію, суть якої зводилася до засудження радикалізму памфлетів, а також заклику чинити спротив поширенню публікацій, які мали на меті підірвати порядок у державі². Фактично це була спроба насадження цензури, але самими ж радикалами вона була проігнорована порівняно з тими заходами, до яких у середині 1790-х років вдався кабінет міністрів Пітта-молодшого.

Намагаючись дати раду з війною, яку Великій Британії оголосила Франція, Вільям Пітт, окрім оновлення частини уряду, вдався до прийняття через парламент актів, які склали основу так званого репресивного законодавства. Наприклад, у травні 1794 року була зупинена дія Habeas Corpus Act, а також дане схвалення на створення корпусу, що у випадку спалаху якогось повстання мав його придушити.

Законодавство суттєво обмежувало діяльність найбільш радикальних представників суспільства, що викликало обурення послідовників Фокса. Як писала одна з провінційних газет, Пітт «встановив у країні таку систему терору, якої не знала навіть Франція»³. Втім одними тільки газетними публікаціями і обмежувався небезпечний вплив опозиції, адже на чергових виборах 1796 року Пітт забезпечив собі абсолютну більшість в парламенті, а заклики Фокса до негайного укладання миру та скасування репресивних актів почуті не були⁴.

Цікавою особливістю роботи політичних інститутів державної системи в роки репресивного законодавства є те, що від його впровадження в життя

---

¹ Mori J. Britain in the Age of the French Revolution, 1785-1820. London: Routledge, 2000. P. 61.

² By the King, A Proclamation against Seditious Writings. URL: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/blog/wp-content/uploads/2023/04/03174940/proclamation-by-the-king.jpg> (дата звернення 20.01.2025).

³ Hilton B. A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846. New York: Oxford University Press, 2006. P. 65.

⁴ Uglow J. In These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. P. 167.

фактично дистанціювалася монархія. З аналізу мемуарів та кореспонденції Джорджа III можна констатувати, що він майже не висловлював своєї позиції про події, які відбувалися, і загалом поведився пасивніше порівняно з попередніми десятиліттями свого правління¹. Для пояснення такої поведінки можна висунути дві версії, одна з яких полягає в тому, що король таким чином хотів зберегти авторитет монархії серед народних мас та не заангажувати себе політично, а інша – що конкретно в той момент означені процеси напряду не зачіпали його власних інтересів. Як покажуть наступні роки, більш достовірним виявляється саме другий варіант.

З часом репресивне законодавство еволюціонувало. На початку 1796 року в країні було заборонено вже не тільки видавати підбурливі памфлети, але й збиратися таким спілкам загалом². Невдовзі обмеження у допустимих поглядах і діяльності були накладені на військовослужбовців, чиновників і навіть тогочасний пролетаріат, якому заборонили об'єднуватися в товариства. Однак, на думку Бойда Гілтона, навіть при такому комплексі заходів британська політика на рубежі XVIII-XIX століть лишалася менш репресивною, ніж французька: тут не було гільйотини та судів, єдиним вироком яких була смертна кара, а найстрашнішим, на що міг розраховувати засуджений, було заслання до Австралії – нового колоніального надбання Корони³.

Доречно згадуючи про зовнішню політику, варто вказати на формування британської стратегії, яка буде використовуватися і в добу протистояння з Наполеоном. Після початку революційних воєн становище Лондона погіршилося від розриву постачальних ланцюгів необхідних товарів і сировини. Це заохочувало колоніальну експансію британців і, крім уже згаданої Австралії, посилювався їхній натиск на Індію. Сприяла цьому також

---

¹ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 382 (дата звернення 20.01.2025).

² Knight R. *Britain against Napoleon: the Organisation of Victory, 1793-1815*. London: Penguin Books Ltd, 2013. P. 93.

³ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 72.

наявність все ще високої заборгованості британського уряду, яка становила близько 170% ВВП¹ і котру необхідно було сплатити.

Крім того, за рахунок Франції, чия увага до певного моменту не зосереджувалася на заморських питаннях, військам Джорджа III вдалося захопити низку островів у Карибському басейні². Ще однією особливістю британської зовнішньої політики стала провідна роль Лондона в організації антифранцузьких коаліцій. Це відбувалося передовсім за рахунок субсидій, які Вестмінстер був готовий надавати своїм союзникам³. Так, у 1793 році королю Пруссії було надане фінансування на суму 2,5 млн фунтів стерлінгів, а наступного року імператору Священної Римської імперії – 4,6 млн, але вже у формі позики⁴. Надалі ж така практика буде ставати ще частішою, а борг Лондона, як і надавані ним суми для союзників по Антифранцузькій коаліції – рости й надалі, спричиняючи фінансові труднощі всередині країни.

Важливо пам'ятати і про те, що в умовах війни, хоча і не цілковитої блокади, як у середині 1800-х років, зростали стимули британських підприємців до продовження промислового перевороту. Розбудова підприємств тривала навіть попри спад, який вразив країну. Тому в економічному плані 1790-ті роки позначилися тим, що найбільш оплачуваним районом королівства стала Північ Англії, а не Південь, а також дещо покращилася фінансова ситуація в Шотландії⁵.

Однак і для уряду Пітта-молодшого, і особисто для Джорджа III наприкінці 1790-х років зовнішні справи вимушено відійшли на другий план через ірландське питання. Як відомо з описаного вище, становище «зеленого острова» порівняно з іншими володіннями короля було набагато гіршим. До економічних труднощів, зумовлених війною, додалися релігійні, адже

¹ Lansley L., O'Loughnan C. 300 years of UK public finance data // Office for Budget Responsibility. URL: <https://articles.obr.uk/300-years-of-uk-public-finance-data/index.html> (дата звернення 06.05.2025).

² Marshall P. J. The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century. New York: Oxford University Press, 2006. P. 188.

³ Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. С. 69.

⁴ С. Р. Н. War Loans versus Subsidies: A Note on Great Britain's Advances to Her Continental Allies during the Napoleonic Wars // Foreign Affairs. Jul. 1931, Vol. 9, No. 4. P. 684.

⁵ Hunt E. H. Industrialization and Regional Inequality: Wages in Britain, 1760-1914 // The Journal of Economic History. Dec. 1986 Vol. 46, No. 4. P. 952.

офіційна політика сильно утискала католиків у їхніх правах, хоча вони склали більшість населення всієї Ірландії.

У травні 1798 року в Ірландії почалося повстання, на чолі якого стояли погано організовані загони загальною чисельністю до 15 тисяч осіб. Бунтівникам вдалося домогтися деяких успіхів, причому зважаючи на різанину ірландських протестантів можна зробити висновок, що заколот мав характер місцевої релігійної війни¹. Найважливішим же було те, що з цієї ситуації спробували скористатися французи, які навіть послали деякий контингент на Британські острови, втім їхнє намагання висадитися в Південному Уельсі зазнало цілковитої невдачі².

Повстання ірландців було придушене, втім незважаючи на поразку його наслідки для країни виявилися без перебільшення знаковими. У політиків у Лондоні, зокрема у Вільяма Пітта-молодшого, популярним стало переконання про необхідність унії між самою Великою Британією та Ірландією³. Над її положеннями одразу почалася робота – і значну участь у цьому прийняла Корона. Найбільш важливим для неї питанням стало не об'єднання парламентів чи якийсь подібне до нього, а релігійне.

Як відомо з мемуарів короля, Джордж III намагався вплинути на релігійну ситуацію через призначення архієпископа в Північній Ірландії. Для цього в 1800 році він навіть ненадовго вступив у конфлікт із герцогом Портлендським, відстоюючи бажану кандидатуру⁴. Крім того, на шляху до своїх цілей монарх був ладен сперечатися зі своїм же прем'єр-міністром – і ця теза є надзвичайно важливою для розуміння того, чому невдовзі після ратифікації Акту про Унію Пітт-молодший пішов у відставку.

Джордж III був невдоволений урядом через ігнорування його власних прерогатив. До кінця 1790-х років Пітт надав перевагу якомога рідше

---

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 398.

² Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England, 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 93.

³ McCaverty T. *Politics, Public Finance and the British-Irish Act of Union of 1801* // *Transactions of the Royal Historical Society*. 2000, Vol. 10. P. 353-354.

⁴ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 452-454 (дата звернення 21.01.2025).

вдаватися до консультацій з державних питань із монархом, фактично ігноруючи його. Така ситуація сильно контрастувала із роллю суверена всього 20 років тому, під час війни з Тринадцятьма колоніями¹.

При розробці положень майбутньої унії Джордж III наполягав на тому, щоби ірландські католики не мали таких же прав, як протестанти, тоді як Пітт вважав, що їм навіть потрібно виділити представництво в парламенті. На переконання прем'єр-міністра здавалося, що у випадку ігнорування потреб католицької частини населення від унії буде існувати тільки її назва². Втім йому не вдалося переконати в цьому короля, і у січні 1799 року той заявив, що в будь-якому випадку протистоятиме цій католицькій емансипації³.

Ситуація стала настільки важкою, що Джордж III навіть вдався до своєрідного шантажу, аби виторгувати бажане рішення. Напередодні голосування за Акт про Унію у Вестмінстері він, як колись у 1783 році, на одній із зустрічей знову пригрозив, що вважатиме своїми ворогами всіх, хто погодиться на розширення прав католиків. Поза парламентом же він дав прозорий натяк на те, що напад його хвороби може повторитися у випадку, якщо піддані розчарують його⁴.

Хоча королівський ультиматум знову спрацював і католики не здобули повноцінного зрівняння у своїх виборчих та парламентських правах із протестантами, дії Джорджа III надають підстави для важливих висновків. Основний із них полягає в тому, наскільки ослабленими виявилися позиції Корони наприкінці XVIII століття, якщо вона більше не могла домогтися бажаного звичайними методами, а повинна була вдатися до відвертих маніпуляцій і ультиматумів.

---

¹ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 95.

² Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 461 (дата звернення 21.01.2025).

³ Black J. *George III: America's Last King*. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 374.

⁴ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 96.

Підсумкові положення Акту про Унію були ухвалені Вестмінстером, де, як і впродовж усіх 1790-х років, домінували торі, тобто послідовники Вільяма Пітта-молодшого. Партія вігів на чолі з Фоксом була роз'єднана внутрішніми чварами, через які навіть радикали на кшталт Едмунда Берка більше не мали дружніх зв'язків із Фоксом¹. У той же час віги через створення організацій, як Клуб вігів, а також сам Чарльз Фокс, намагалися створити собі позитивний імідж серед громадськості та навіть спробували залучити на свій бік принца Уельського Джорджа – постать, що тепер починала бути фігурою, втягнутою в політичні процеси, так само як колись це було з покійним принцем Фредеріком – батьком Джорджа III – та самим правлячим монархом².

Ухвалена ж угода щодо унії проголошувала з 1 січня 1801 року утворення Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії. Ірландський парламент ліквідувався, а частина його членів увійшла до Палати Лордів та Палати Громад у об'єднаному законодавчому органі в Лондоні³. Крім того, суто в економічному вимірі формувався спільний простір між двома частинами держави: ірландські товари нарешті безперешкодно могли експортуватися до колоній та в Англію й Шотландію, а своєю чергою англійські підприємці здобували всеосяжний доступ до ірландських ринків збуту.

Унія стала кінцем процесу юридичного об'єднання Британських островів, який тривав багато десятиліть і навіть століть. Поруч із цим, проте, вона знаменувала собою і завершення прем'єрства Пітта-молодшого. У лютому 1801 року, фактично не маючи підтримки короля і втрачаючи її в палатах парламенту, він подав у відставку. Разом із ним так вчинили ще вісім міністрів попри благаання лишитися на своїх посадах⁴. Такі зміни в уряді

---

¹ Foord Archibald S. His Majesty's Opposition, 1714-1830. Oxford: Clarendon Press, 1964. P. 403.

² Foord Archibald S. His Majesty's Opposition, 1714-1830. Oxford: Clarendon Press, 1964. P. 408-409.

³ Act of Union (Ireland) 1800. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aip/Geo3/40/38/data.htm> (дата звернення 21.01.2025).

⁴ Hilton B. A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846. New York: Oxford University Press, 2006. P. 96-97.

викликали принаймні формальний подив Джорджа III: у одному зі своїх листів він висловлював нерозуміння, чому так сталося, і запевняв, що довіряв Пітту найбільше не тільки за його талановиті здібності, але й із міркувань особистої прихильності¹. Таким чином, світанок XIX століття для Великої Британії, яка досі перебувала у війні з Францією, був позначений не тільки утворенням нового Сполученого Королівства, але і першою за 17 років зміною кабінету міністрів.

Отже, підбиваючи підсумки, за останню чверть XVIII століття інститут британської монархії зіштовхнувся як із зовнішньополітичними труднощами, зумовленими розривом із Тринадцятьма колоніями, так і з внутрішніми – діяльністю радикалів і спротивом старих еліт реформуванню держави. Цей період відзначився зменшенням впливу монархії на державну систему королівства. Переглянути новий баланс сил, який склався між політичними інститутами, не вдалося навіть королівськими ультиматумами, які Джордж III застосовував у кризові, на свою думку, моменти. Важливо пам'ятати і про те, що в означеному процесі обмеження влади суверена роль зіграв вплив Великої французької революції, поширення якої вдалося не допустити на Британських островах, окрім хіба Ірландії, де повстання 1798 року було прямо натхненним діями революціонерів. Однак тепер, на початку XIX століття, головною загрозою як для британської могутності, так і особисто влади короля починала виступати наполеонівська Франція, а боротьба з нею стане лейтмотивом всіх подальших років правління Джорджа III.

---

¹ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 473 (дата звернення 21.01.2025).

РОЗДІЛ III. Британська монархія в добу Наполеонівських війн

3.1. Королівська влада та внутрішня політика держави. Відносини з парламентом і суспільством

Монархія Джорджа III на початку 1800-х років, як і Сполучене Королівство загалом, переживала складні часи свого існування. Загроза, джерелом якої виступала Наполеонівська Франція, змушувала коригувати як зовнішню, так і внутрішню політику Великої Британії. Крім того, постійний тиск, із яким стикалися політичні інститути держави, спонукав їх до тіснішої взаємодії між собою, метою якої тепер незмінно була підтримка політичної, економічної та соціальної стабільності.

Після відставки Вільяма Пітта-молодшого новим прем'єр-міністром був призначений Генрі Аддінгтон. Усередині британського політикуму цей діяч неформально очолював угруповання, що виступало проти продовження війни з Францією, позаяк без вирішення назрілих державних проблем говорити про спокійне життя в країні було би щонайменше наївним¹. Ставлення до Аддінгтона з боку провідних політиків держави виявилось неоднаковим: наприклад, у парламенті він не мав тієї більшості, яка повністю його підтримувала – і в перспективі така ситуація могла вести до виникнення протиріч між двома елементами державної системи королівства.

Третій же елемент, який був представлений інститутом монархії, на початку XIX століття виявився певною мірою відсторонений від політичних процесів. По-перше, це був прямий наслідок трансформації, якої королівська влада зазнала за майже два десятиліття до того: вона втратила важелі впливу на уряд і парламент, котрі своєю чергою стали більш згуртованими і постійно стежили за можливим втручанням із боку суверена. По-друге, серйозним викликом для монархії став черговий напад хвороби на Джорджа III². Чим старшим ставав король, тим сильніше чинник хвороби впливав на його

---

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 406.

² Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 11-12 (дата звернення 28.01.2025).

діездатність і, як виявиться, заодно впливав на дедалі подальше ослаблення Корони.

Тим не менш королівська влада виявляла симпатію до нового уряду, причому як сам Джордж III, так і королева Шарлотта, яка знову взяла на себе обов'язки чоловіка під час його хвороби¹. Будучи незадоволеним політикою Пітта при підписанні унії з Ірландією, король став покладати свої надії саме на Аддінгтона. В одному з перших листів до нього він писав, що розраховує на недопущення католицької емансипації в країні, побоюючись за її наслідки для англіканської церкви².

Політичний погляд короля на це питання в той момент виявився не зовсім прагматичним, адже більш нагальною проблемою була економічна криза, що спіткала Велику Британію й спричинила не тільки падіння курсу фунту стерлінгів на біржах у Європі, а й дефіцит хліба як найважливішого продукту харчування³. Сильно загострилася проблема державного боргу, адже через постійні виділення субсидій союзникам по Антифранцузькій коаліції обсяг заборгованості Лондона уперше в історії країни досяг 200% ВВП⁴. Нелегко доводилося і королівській родині: згідно з приватною кореспонденцією королеви Шарлотти, в 1802 році була зроблена ревізія її боргів, і хоча не вказуються точні суми, які Її Величність повинна була повернути з відсотками, достеменно відомо про те, що вона не могла (або й не бажала) забезпечити їхню вчасну виплату позичальникам⁵. Тому ситуація, яка склалася і загрожувала набрати небезпечних обертів, зробила першочерговим завданням Аддінгтона укладання миру, що дозволило би

¹ Marschner J. *Becoming British: The Role of the Hanoverian Queen Consort* // Gilleir A., Defurne A. *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*. Leuven: Leuven University Press, 2020. P. 236.

² Pellet G. *The Life and Correspondence of the Right Honourable Henry Addington, first viscount Sidmouth*. In three volumes. Vol. I. London: John Murray, Albemarle Street, 1847. P. 285 (дата звернення 28.01.2025).

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 407.

⁴ Lansley L., O'Loughnan C. *300 years of UK public finance data* // Office for Budget Responsibility. URL: <https://articles.obr.uk/300-years-of-uk-public-finance-data/index.html>. (дата звернення 10.05.2025).

⁵ Aspinall A. *The Later Correspondence of George III*. In five volumes. Volume IV. January 1802 to December 1807. Cambridge: At the University Press, 1968. P. 7 (дата звернення 10.05.2025).

зайнятися справами економіки, але ніяк не соціальне чи релігійне врегулювання.

До всього сказаного додавалося і те, що вияву опору тим змінам і перетворенням, яких прагнув парламент чи уряд суттєво заважала відсутність опори короля на суспільство. Розраховувати на його підтримку він не міг, що було прямим наслідком економічних (і відповідно зумовлених у соціальній площині) трансформацій. Завдяки перебігу індустріального перевороту став виникати прошарок осіб, які здобули свої статки не на знатному походженні, а на власній підприємницькій справі, тобто завдячували власним підйомом самим собі та своєму успіху. Відтак у них навряд чи би знайшовся потужний стимул, з огляду на який їм варто було підтримати позиції Корони чи її власні цілі. Крім того, основну частку їхньої уваги забирали питання, пов'язані з наймом робочої сили та втриманням її лояльності до себе на виробництві, що своєю чергою означало формування в суспільстві прошарку пролетаріату.

І хоча підприємці мали змогу вести порівняно забезпечене життя, варто вказати, що чимала частка багатства була зосереджена в руках невеликої кількості мешканців. Так, якщо в 1759 році половиною загального прибутку в країні володіло 20% найбагатших домогосподарств, то вже в 1798 році й надалі – тільки 9%¹.

Тим не менш у 1802 році мирна угода з Францією та її союзниками врешті була підписана. Хоча вона не містила положень, які би прямо стосувалися внутрішньої політики королівства, її символічним наслідком стала відмова британського короля від титулу французького монарха, котрий його попередники носили впродовж століть².

Попри полегшення, яке угода принесла уряду й парламенту, Джордж III висловлював сумнів, що укладений мир триватиме довго, а тому був

---

¹ Allen Robert C. Class structure and inequality during the industrial revolution: lessons from England's social tables, 1688-1867 // The Economic History Review. Feb. 2019, Vol. 72, No. 1. P. 110.

² The Treaty of Amiens. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_amiens.html (дата звернення 28.01.2025).

одним із перших, хто став розповсюджувати думку про потребу готуватися до нового збройного зіткнення¹. Крім того, як вважають деякі дослідники, із цього часу можна говорити про початок конструювання національної ідентичності, яка за останніх років правління Джорджа III базувалася на протиставленні «свого», втіленого британським, та «чужого», уособленого французьким², а також при опорі на королівську (а не імператорську, як у Франції) владу.

За недовготривалий період миру в країні відбулося кілька політичних змін. По-перше, в середовищі вігів склалися умови для розгортання чвар, підставою яким була політика Аддінгтона. Він прагнув скоротити державні видатки і навіть пропонував зменшення армії та флоту в такий небезпечний для країни час. Водночас він докладав зусиль для збільшення експорту, що стало приносити британським торговцям порівняно більші прибутки. Втім далеко не всі провідні політики підтримали такий комплекс заходів: наприклад, Пітт-молодший рішуче заперечував проти роззброєння, а Фокс наполягав на продовженні реформ й проведенні католицької емансипації³. Відсутність єдності серед правлячого угруповання загрожувала спалахом нової міністерської нестабільності. По-друге, важливим чинником в означений час для монархії став Принц Уельський Джордж, син короля. Він намагався проводити втручання в політику з власної резиденції в Брайтоні⁴. Його вплив і політичні перспективи ставали більш чіткими по мірі дистанціювання короля від управління державою за станом здоров'я.

Після того, як у травні 1803 року уряд Аддінгтона, що невдовзі був замінений новим кабінетом Пітта-молодшого, оголосив нову війну Франції, монархія вчергове за правління Джорджа III стала осердям британського патріотизму і «згуртування навколо прапора», а отже – і запорукою

---

¹ Black J. George III: America's Last King. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 336.

² Semmel S. British Uses for Napoleon // MLN. Sep. 2005, Vol. 120, No. 4. P. 734.

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 415.

⁴ Lloyd H. E. George IV. Memoirs of His Life and Reign. London: Treuttel and Würtz, 1830. P. 118 (дата звернення 06.02.2025).

консолідації нації. Поява суверена на вулицях Лондона неминуче збирала довкола натовп народу, який зустрічав його з почестями та оваціями¹. Відносини монархії з соціумом були більш ніж приязними. Сам же він вважав, що живе за найкращого можливого державного ладу: не автократичного, як у Франції або Росії, а, на думку деяких британських мислителів, за «коронованої республіки», коли влада враховує суспільні інтереси, але необов'язково при цьому скасовує режим монархії².

Цікавою особливістю цього часу стало те, що поінформованість станом монарха тепер стосувалася не тільки політичних кіл королівства, а й громадськості. Вочевидь це було забезпечено змінами попереднього часу, коли уряд зобов'язали звітувати перед парламентом про здоров'я Джорджа III. При цьому сам парламент можна було відвідувати журналістам і нотувати перебіг його засідань, що таким чином дозволяло інформації різного ґатунку потрапляти в суспільство. Так, у 1804 році в британській пресі вже прямо говорилося про хворобу короля та занепокоєння чиновників, ним зумовлене³. Однак жодних гасел, які би закликали до зміни суверена на престолі чи й взагалі «перебудови» державного ладу, ані в пресі, ані загалом у інших джерелах відстежити не вдається, що свідчить про сформованість суспільного компромісу щодо монархії перед обличчям зовнішньої загрози.

Особливо на трансформацію суспільного сприйняття монарха вплинула коронація Наполеона в 1804 році імператором французів. Британські ЗМІ глузували з цієї події, називаючи її нелегітимною. Таким чином, якщо раніше головним ідеологічним обґрунтуванням війни з Наполеоном для британських політиків було те, що він стояв на чолі республіки, яка вбила законного короля династії Бурбонів, то тепер – нелегітимність самого його

¹ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 116 (дата звернення 06.02.2025).

² Craig David M. *The Crowned Republic? Monarchy and Anti-Monarchy in Britain, 1760-1901* // *The Historical Journal*. Mar. 2003, Vol. 46, No. 1. P. 182.

³ *The Daily Advertiser and Oracle*. February 28, 1804. No. 22,788. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002429/18040228/005/0001>. P. 1 (дата звернення 10.05.2025).

імператорського титулу¹. ЗМІ вважали коронацію постановою, на якій окуповані французами народи примушували до плазування перед Бонапартом², або критикували колись сказані ним слова, що війна з Францією буде короткою для британського короля, змушеного віддати Мальту в обмін на захоплений Ганновер³.

Говорячи про Ганновер, захист цієї вотчини британських королів, яка в зовнішньополітичному вимірі дозволяла їм втручатися в справи Священної Римської імперії, розпущеної кілька років потому самим Наполеоном, був одним із головних завдань у перші роки ХІХ століття. Лондону довелося протистояти комбінованій атаці Пруссії та Данії-Норвегії, аби зірвати британську економічну блокаду, котру та організувала на морі⁴. У травні 1803 року Ганновер був атакований французами, які змогли його окупувати. Таким чином, Велика Британія та передовсім Джордж III були позбавлені континентальних володінь, що всередині королівства давало яку-не-яку опору Короні, коли та ще намагалася проводити втручання в політику.

Можна, втім, стверджувати, що об'єднання нації усвідомлювали й ворожі британцям французи. В їхній країні проти підданих Джорджа III, потенційних носіїв змовницьких ідей, одразу розпочалися переслідування, підбурені до того ж наказом Наполеона вважати всіх англійських чоловіків у Франції військовополоненими⁵. Проте нагальною задачею для Лондона в цей час виявився не стільки порятунок своїх підданих на континенті, скільки оборона своєї ж землі, позаяк французький імператор, як вважали в британській столиці, серйозно взявся за розробку планів вторгнення на неї.

---

¹ Semmel S. British Uses for Napoleon // MLN. Sep. 2005, Vol. 120, No. 4. P. 740.

² Evening Mail. From Wednesday, November 7, to Friday, November 9, 1804. No. 2673. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0001316/18041109/009/0001?browse=true>. P. 2 (дата звернення 06.02.2025).

³ The Chester Courant. Tuesday, July 31, 1804. Vol. LXXII, Number 3725. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000388/18040731/002/0001?browse=true>. P. 2 (дата звернення 06.02.2025).

⁴ Uglow J. In These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. P. 298.

⁵ Uglow J. In These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. P. 360.

Перспектива ворожої висадки на батьківщині була однією з причин падіння уряду Аддінгтона в 1804 році та повернення на пост прем'єр-міністра Пітта-молодшого. Хоча він не мав тієї підтримки, як під час свого першого кабінету, втім його діяльність знаходила відгук у серцях громадськості. Зокрема зазнав розквіту волонтерський рух, у якому добровольці ставали до лав війська з метою обороняти британське узбережжя на випадок французького вторгнення¹. Не буде помилкою сказати, що і постать короля спонукала цих людей до вступу в армію.

У той же час намітилася кризова тенденція у відносинах монарха з парламентом, викликана спротивом Джорджа III задумам Пітта-молодшого. Останній хотів створити в країні фактично уряд національної єдності, залучивши до нього навіть опозиційно налаштованого Фокса. Втім образа короля на останнього лишалася надто значною, аби прийняти це². Таким чином, за свого другого кабінету Пітт-молодший не спромігся придушити опозицію так, як це було за п'ятнадцять років до того. Тим чинником же, який зміг угамувати протиріччя між елементами державної системи королівства, став загальний підйом патріотизму наприкінці 1805 року, викликаний перемогою в Трафальгарській битві. Її здобув адмірал Нельсон, що, помираючи, вимовив надалі легендарні для британських патріотів слова «Дякувати Богу, я виконав свій обов'язок»³.

У січні 1806 року від виснаження помер Пітт-молодший – і це викликало в короля, що незадовго до того зазнав нового погіршення свого здоров'я та вкотре відсторонився від політичних справ, потребу шукати новий уряд для своєї держави. Прем'єр-міністром став Вільям Гренвілл, син Джорджа Гренвілла, що на початку правління Джорджа III мав вельми непрості стосунки з сувереном. Новий голова уряду добирав до свого

---

¹ Mori J. Britain in the Age of the French Revolution, 1785-1820. London: Routledge, 2000. P. 83.

² Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 417.

³ Nester William R. Britain's Rise to Global Superpower in the Age of Napoleon. Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd., 2020. P. 200.

кабінету найбільш впливових політиків, зокрема Фокса, через що поміж громадськості його почали називати «урядом усіх талантів»¹.

«Уряд усіх талантів» ініціював низку реформ, так чи інакше підтриманих королем. Наприклад, було запропоновано реорганізувати фінанси і навчання військовій справі чи знову скоротити кількість синекурних посад, які би допомогли зекономити частину витрат із бюджету, особливо в умовах значної заборгованості і уряду, і Корони. Найбільшим здобутком, утім, для цього міністерства стало скасування работоргівлі². В той же час поразки зазнали намагання вкотре порушити питання про емансипацію католиків – і знову через спротив короля, що не бажав допускати їх на вищі посади в армії та на флоті³, повторно зводячи суть питання в релігійну площину як формальний голова англіканської церкви.

Поведінка Джорджа III стосовно католиків, попри всі задекларовані наміри захистити англіканську церкву, може розцінюватися нераціональною. Проблема цього питання полягає в тому, що монарх навмисне немовби відділяв вірян цієї конфесії від решти своїх підданих, допоки Генрі Аддінгтон не переконав короля не блокувати запропонованого рішення. Самі католики у Великій Британії аж ніяк не симпатизували Наполеону і були згодні боротися за свого короля та батьківщину. Таким чином, до 1810 року, напередодні 50-річчя правління Джорджа III, монархія практично підтвердила свою претензію бути головним символом єдності нації⁴.

Нездатність уряду швидко владнати католицьке питання доповнилась низкою зумовлених континентальною блокадою проблем. Цей захід ініціював Наполеон Бонапарт для того, аби не тільки виснажити Велику Британію економічно, а й примусити її до миру на своїх умовах. Як виявилось, «уряд усіх талантів» був не готовим до такого повороту подій, а

¹ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. P. 107.

² Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 440.

³ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 342-343 (дата звернення 06.02.2025).

⁴ Colley L. *The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820 // Past & Present*. Feb. 1984, No. 102. P. 120.

присутня від його створення неорганізованість, підживлювана особистими амбіціями всіх впливових у його складі політиків, прискорила швидку відставку міністрів у 1807 році¹. Падіння ж Гренвілла стало падінням і угруповання вігів при владі на наступні двадцять років.

Джордж III одразу ж взявся за справу швидкого формування нового кабінету. Він докладав зусиль для уникнення серйозної владної кризи навіть попри те, що сам уже майже втратив зір, а відповіді на листи з його слів мусив писати помічник Герберт Тейлор². Герцог Портлендський, який вдруге з 1783 року домігся для себе посади прем'єр-міністра, зміг виробити вирішення наболілої проблеми. Головна сутність пропозицій зводилася до визнання римо-католиків повноправними громадянами, а натомість королю мали надати право вето на призначення їхніх єпископів у країні.

Хоча задум так і не був утілений в життя через розкол у суспільстві, котрий той спричинив, дослідник Вотсон порівнював цей план із конкордатом Наполеона з папством³. Розкол же знайшов вияв у тому, що негативно налаштована аристократія озброїлася лозунгами «Ні – папству» напередодні загальних виборів 1807 року. У відповідь їй протиставляли вигук «Ні – корупції» у зв'язку з викриттям низки корупційних схем у Палаті Громад, про що стало відомо громадськості⁴.

Варто пам'ятати, що тепер, у другій половині 1800-х років, шквал владної критики повноцінно спрямовувався вже не на короля, як це могло бути раніше, а на окремих причетних членів парламенту чи міністрів. Саме це може свідчити про те, що монархію припинили невіддільно асоціювати з урядом країни та іншими політичними інститутами. Щоправда приводів для невдоволення монаршою родиною було також немало. Наприклад,

¹ Black J. George III: America's Last King. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 398.

² Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 365 (дата звернення 06.02.2025).

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 446.

⁴ The Hampshire Chronicle. April 27, 1807. Vol. XXXIII. No. 1729. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000230/18070427/026/0001?browse=true>. P. 3 (дата звернення 06.02.2025).

громадськістю ширилися чутки про те, що один із синів короля потурав корупції в армії¹.

Уряду герцога Портлендського не вдалося стримати розмах корупційної проблеми так само, як «міністерство всіх талантів» не змогло приборкати римо-католицьке питання. Зрештою навесні 1809 року член парламенту Джон Кервен подав законопроект², за яким чиновники мали скласти присягу про невчинення хабарництва. Крім того, за продаж чи підкуп місць у парламенті передбачалися значні штрафи. Як висловлювалися тогочасні політики, цей законопроект зміг покласти край грошовим операціям між урядом та тими, хто за гроші був готовий його підтримувати у Вестмінстері³.

Закон Кервена загалом можна вважати виявом ефекту Червоної Королеви, про який писав Дарон Аджемоглу. Він зміцнив становище суспільства й репрезентацію його інтересів перед державою, позбавив останню інструментів маніпуляції для посилення власного впливу, хоча й особливо не позначився на становищі інституту монархії. Крім того, цей акт також варто розглядати як крок до створення більш інклюзивних політичних інститутів, а відповідно і економічних, попри спротив еліти таким заходам.

Ухвалення акту, що мав на меті зупинити корупційні практики уряду та чиновників, став одним із останніх заходів, які випали на долю адміністрації герцога Портлендського. У тому ж 1809 році йому довелося поступитися місцем прем'єр-міністра на користь Спенсера Персіваля – передостаннього голови уряду за самостійного правління Джорджа III. В той же час на останні місяці міністерства герцога випало формування й поразка V антифранцузької коаліції. Вона, як і низка попередніх коаліцій, була частиною загальної зовнішньополітичної стратегії Сполученого Королівства початку XIX

---

¹ The Star. August 22, 1807. No. 5795. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002646/18070822/006/0001>. P. 1 (дата звернення 06.02.2025).

² Mr. Curwen's Reform Bill. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1809/jun/15/mr-curwens-reform-bill> (дата звернення 06.02.2025).

³ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 449.

століття, певний вплив на формування якої також мала монархія короля Джорджа III.

3.2. Зовнішньополітична стратегія монархії Джорджа III проти Франції

Втручання короля Джорджа III в зовнішню політику Сполученого Королівства проти Франції, як і у внутрішню, протягом першого десятиліття XIX століття стало сильно залежати від його фізичного стану. Однак при цьому британський суверен не втрачав нагоди долучитися до управління іноземними справами. У 1800 році він став ініціатором перекидання військ із Індії до Єгипту, аби звільнити його від французької загрози¹. Джордж III, висловлюючи офіційну позицію королівського двору, вважав, що розширення політичної і військової присутності Великої Британії в колоніях і на нових, ще не підвладних їй територіях, було би найкращою запорукою домінування над Наполеоном і захистом від його експансіоністських планів.

Утім реалізації окреслених пропозицій на рубежі двох століть завадило кілька чинників. Один із них полягав у вже згадуваній хворобі монарха, яка знову вразила його в той час. Попри це Джордж III намагався аналізувати документацію урядових відомств, проте, як стає відомо з його кореспонденції, це було непростим заняттям для нього². Крім того, до планів короля виявилася опозиційно налаштована частина політиків, зокрема прихильники укладання миру. Фактично ж нездужання суверена надавало їм легітимний привід відмовитися від цих задумів, натомість втілюючи в життя власні підходи до побудови відносин із Францією.

Варто також врахувати, як було сказано раніше, що і описана раніше економічна ситуація була не надто сприятливою для виконання саме тієї зовнішньополітичної лінії, якої дотримувався монарх, що змушувало його миритися з думкою уряду й парламенту. Саме тому укладання в 1802 році

---

¹ Black J. George III: America's Last King. New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 336-337.

² Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 64 (дата звернення 09.02.2025).

Ам'єнського миру стало вимушеним кроком, бо від нього залежало благополуччя країни. Втім зрештою, як виявиться, угода не змогла задовольнити британський політикум, а дехто навіть називав її «смертельним ударом по державі»¹.

Завершення війни між Францією та Великою Британією дозволило населенню обох країн мігрувати між ними. Наприклад, чимало британських туристів поїхали до Парижа поглянути на трансформацію міста в умовах революції та перших років влади Наполеона². Крім того, і провідні політики королівства не цуралися такої нагоди: на особистий прийом до першого консула вирушив Фокс із когортою своїх послідовників³. І хоча невідомо, як до таких зносин із «учорашнім ворогом» ставився король або уряд Аддінгтона, навряд чи їхня реакція була схвальною.

Важливо зазначити, що після трансформації 1784–1789 років роль британської монархії в зовнішній політиці досить помітно змінилася. Маючи змогу лише пропонувати певні рішення, але не реалізовувати їх без врахування думки інших політичних інститутів державної системи, вона в цей час стала ініціатором важливих культурних і почасти ідеологічних кампаній. До прикладу, між столицями Франції та Сполученого Королівства навіть у мирний час точилася неоголошена боротьба за звання міста, що своєю величчю могло претендувати не тільки на європейське лідерство, але й світове.

Принц Уельський стверджував, що Лондон має бути перебудований так, аби затьмарити наполеонівський Париж, а крім того, і показати свою перевагу над тим, що британський політикум вважав нелегітимним – імператорську владу Бонапарта⁴. Також королівська родина витратила чимало коштів, щоправда, бюджетних, на реконструкцію або вдосконалення

---

¹ Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846.* New York: Oxford University Press, 2006. P. 98.

² Jenkins S. *A short history of England.* London: Profile Books LTD, 2011. P. 228.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815.* Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 410.

⁴ Colley L. *The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820* // *Past & Present.* Feb. 1984, No. 102. P. 110.

власних резиденцій, передовсім Букінгемського палацу, аналогічно намагаючись демонструвати в цьому велич країни перед суперником.

Логічно вважати, що створюваний Джорджем III та урядом країни образ Великої Британії мав позитивно впливати на її сприйняття також серед інших європейських країн. Їм намагалися продемонструвати Лондон як головний бастион спротиву загарбницькій політиці французів, а отже – і як потенційного союзника для всіх тих, проти кого вони вели війну. Таким чином монарший двір практично допомагав уряду Аддінгтона і Пітта-молодшого після поновлення бойових дій у 1803 році¹, що, як уже відомо, мало першим болючим наслідком втрату Ганновера, підтримуючи їхні зусилля з пошуку союзників у Європі².

Важливе значення для підняття бойового духу своїх і не лише підданих у два роки, що передували початку Війни третьої коаліції, мала жовтнева демонстрація 1803 року в Гайд-Парку, в якій взяв участь і сам король³. Разом із іноземцями цей захід відвідало, за різними оцінками, до 200 тисяч осіб⁴, утім найбільш вражаючим є те, що все це відбувалося в момент, коли Наполеон Бонапарт мав реальні перспективи вторгнення на Британські острови. Монарша присутність давала привід британській пресі розгортати кампанію прославляння його постаті, а крім того – і постаті принца Уельського, чий навіть День народження не був непоміченим журналістами в 1805 році, які писали про його дружбу і спільне святкування з Чарльзом Фоксом, котрого вкрай недолюбливав сам король⁵.

Аналізуючи ймовірну висадку французів у Сполученому Королівстві, варто зазначити, що британська політична еліта не мала єдності в тому, як їй

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 414.

² Hall Christopher D. *British Strategy in the Napoleonic War, 1803-1815*. Manchester University Press, 1992. P. 56.

³ *The Star*. October 28, 1803. No. 4624. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002646/18031028/004/0001?browse=true>. P. 2 (дата звернення 09.02.2025).

⁴ Knight R. *Britain against Napoleon: the Organisation of Victory, 1793-1815*. London: Penguin Books Ltd, 2013. P. 262.

⁵ *Caledonian Mercury*. August 19, 1805. No. 13,097. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000045/18050819/001/0001?browse=true>. P. 4 (дата звернення 10.05.2025).

запобігти, а сама монархія взагалі не виявляла ініціативи при вирішенні цього питання. Тимчасовим порятунком для країни стала лише нерішучість французького командування в погляді на майбутню морську операцію: Наполеон Бонапарт надмірно прагнув нав'язати її власне бачення решті своєї військової еліти, яке полягало в тому, аби покласти весь захист контингентів, що проводитимуть висадку, на військово-морські сили залежних від Парижа країн¹. Така позиція суттєво зашкодила потенціалу, який мали сили вторгнення, що готувалися в Північно-Західній частині Франції.

У Великій Британії розробка плану з відбиття ворожої висадки була цілковито покладена на Міністерство війни та колоніальних справ. Упродовж урядування кабінетів Пітта-молодшого та лорда Гренвілла різні очільники цього відомства робили однакову ставку на добровольчі корпуси. Також частиною дій міністрів були намагання залучити до створення цих підрозділів інститут монархії. Так, у вересні 1804 року граф Камден звітував перед Джорджем III, надіславши йому проекти наказів, із допомогою яких монарх міг командувати мобілізацією та переміщенням добровольців в будь-яку точку островів, де вони були потрібні². У березні 1806 року, коли перспектива вторгнення минула, Вільям Віндгам просив у монарха згоди на внесення до парламенту законопроекту про спрямування цих самих добровольців до лінії фронту у континентальній Європі з можливістю повернення назад у випадку нової загрози³. Подібна тенденція тільки підтверджує висловлену на початку розділу тезу про те, що різні складові британської державної системи йшли на співпрацю задля підтримки як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного становища країни.

Маючи порівняно з французькими чисельно менші сухопутні сили, британська влада для виходу з важких умов шукала союзників на континенті.

---

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 421.

² Aspinall A. *The Later Correspondence of George III. In five volumes. Volume IV. January 1802 to December 1807*. Cambridge: At the University Press, 1968. P. 232 (дата звернення 09.02.2025).

³ Aspinall A. *The Later Correspondence of George III. In five volumes. Volume IV. January 1802 to December 1807*. Cambridge: At the University Press, 1968. P. 418 (дата звернення 09.02.2025).

Найбільш очевидним кандидатом на цю роль була Пруссія, утім проблемою цієї країни виявилася її налаштованість терпіти приниження від Наполеона, якого вона зазнала впродовж попередніх війн, аби не провокувати для себе ще більших лих¹. Відмова Берліна піти війною проти Парижа навіть за умови фінансування всіх витрат Лондоном робила вкрай вразливим вотчину Джорджа III – курфюрство Ганновер, яке й було досить скоро захоплене ворогом.

Поза Німеччиною Велика Британія могла спробувати залучити до союзу Іспанію та Португалію. Втім і тут уряд Пітта-молодшого зазнав невдачі. Іспанія не мала ані бажання, ані об'єктивної можливості діяти проти Наполеона, а радше воліла воювати з Лондоном – передовсім із метою повернення втраченого на початку XVIII століття Гібралтару. Португалія ж, виходячи з цієї тенденції, опинялася в небезпечному становищі, адже непокоря французьким планам загрожувала для неї вторгненням зі сходу, для стримування якого британці надіслали експедицію у 1808 році².

Єдиними, з ким королівству вдалося почати утворення Третьої коаліції, були Росія та Австрія³. Хоча Відень і зазнав дошкульних поразок від французів раніше, покриття військових витрат Лондоном та сухопутна підтримка Санкт-Петербурга переконали його доєднатися до спільного альянсу, котрий ці три країни тепер намагалися перетворити з оборонного на наступальний.

Саме надання фінансових субсидій усім, хто буде готовий оголосити війну Франції, в підсумку стало ключовою частиною стратегії Великої Британії проти Бонапарта. Відомо, що на початку війни III коаліції Лондон зобов'язався надавати двом країнам-союзницям 1,25 мільйонів фунтів стерлінгів щороку на кожних 100 тисяч солдат, яких вони виставлять до

---

¹ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 422.

² Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. С. 69.

³ Nester William R. Britain's Rise to Global Superpower in the Age of Napoleon. Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd., 2020. P. 196.

бою¹. Причому надалі сума допомоги Європі ставала тільки вищою незалежно від успіхів чи поразок у боротьбі проти Франції. Водночас потрібно сказати, що ідея субсидіювання інших країн не зазнавала втручання з боку британського королівського двору. Очевидно, це відбувалося з тієї причини, що ані Джордж III, ані будь-хто інший із монаршої родини не мали доступу до скарбниці, а самі ж залежали від неї й видатків цивільного листа.

У 1806 році стратегія боротьби з Францією зазнала тимчасових змін. З одного боку, завдяки перемозі на мисі Трафальгар була остаточно усунута серйозна ймовірність ворожого десанту на Британських островах. Із іншого боку, після формування «уряду всіх талантів», до якого увійшов і незмінний прихильник миру Фокс, він спробував провести переговори з Наполеоном про підписання угоди, яка би завершила війну. Втім наполягання прем'єр-міністра Гренвілла і смерть самого Фокса змогли втримати Велику Британію в орбіті антифранцузької коаліції навіть попри поразку союзників під Аустерліцем².

Великою проблемою для монархії Джорджа III впродовж 1806–1809 років, до формування уряду Персіваля, стала оголошена Наполеоном Бонапартом континентальна блокада. Початок їй був покладений згідно з Берлінським декретом імператора французів, у якому він заборонив торгівлю англійськими товарами³, маючи на меті ліквідувати будь-яку здатність Великої Британії до ведення війни.

Джордж III швидко відреагував на такий поворот подій. Уже в січні 1807 року він спрямував до країн Європи, а також до США оголошення про те, що віднині британський флот буде затримувати будь-які кораблі, що перевозять французькі товари, а також перешкоджатиме їхньому

---

¹ Aspinall A. The Later Correspondence of George III. In five volumes. Volume IV. January 1802 to December 1807. Cambridge: At the University Press, 1968. P. 332 (дата звернення 09.02.2025).

² Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 437.

³ The “Berlin Decree” of November 21, 1806. URL: <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-berlin-decree-of-november-21-1806/> (дата звернення 09.02.2025).

потраплянню до портів їхньої закупки або збуту¹. Забігаючи наперед, можна сказати, що цей крок Лондона сприяв визріванню передумов другої за останні п'ятдесят років англо-американської війни, зумовленої прагненням США відстояти свої економічні зв'язки з Францією й уникнути збитків, а також бажанням британців якомога сильніше їх розірвати задля підриву економічної стабільності Парижа. Втім кульмінація цього протистояння Лондона та Вашингтона відбудеться в роки, коли Джордж III вже не буде самостійним і повноправним правителем Великої Британії.

Надалі ж із Букінгемського палацу ще неодноразово будуть видаватися накази, які спрямовані на протидію антибританським заходам французької влади, зокрема після Міланського декрету Наполеона, який посилював оголошені ним раніше заборони². Таким же чином, організація зриву блокади виходила цілком з ініціативи інституту монархії – і це стане ще одним елементом її стратегії боротьби з Францією.

Одним із питань, ступінь розкриття якого є вкрай недостатнім при організації антифранцузьких коаліцій, як Третьої, так і наступних, є проблема родинних зв'язків Джорджа III із іншими монаршими дворами Європи. Відомостей про те, чи намагався британський монарх зробити своїми союзниками країни, правителі яких доводилися йому родичами, простежити не вдається. В цілому ймовірність таких дипломатичних зусиль з боку короля існує, однак більш правдоподібним є те, що обмежена участь у політичних справах робила би подібні заходи просто нелогічними, а також могла спричинити загострення протиріч із урядом і парламентом, що мали розцінювати це як втручання у сферу своєї компетенції. Окрім цього, потрібно зважати і на те, що навіть раніше, коли розмах королівських прерогатив був порівняно більшим, Джордж III майже не вдавався до подібних дій, окрім хіба що на етапі війни за незалежність США, коли зміг

---

¹ British Order in Council. January 10, 1807. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_continental.html (дата звернення 09.02.2025).

² The Milan Decree. December 17, 1807. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_continental.html (дата звернення 09.02.2025).

завербувати гессенських солдат із правителем яких він був поєднаний кровними зв'язками.

Треба відзначити, що хоча й не ініційованим монархією заходом, але складовою її стратегії протистояння Франції було розширення колоніального впливу. Це відбувалося передовсім за рахунок захоплень та анексії володінь інших колоніальних держав, які як правило були союзниками Наполеона, а також зазнавали ослаблення своєї владної хватки над заморськими володіннями. Наприклад, у Південній Африці від Нідерландів Лондон здобув Капську колонію, а в Індії – Цейлон. У Південній Америці же британці організували експедицію до Буенос-Айреса та на деякий час підкорили його. Втім загальний розпад Четвертої коаліції і фактичний перехід Росії на бік Бонапарта після Тільзитської угоди, залишив Сполучене Королівство не лише один на один із вибудованою імператором французів системою васалів та союзів, а й змусив відмовитися від деяких заморських надбань. Так, кабінету герцога Портлендського не вдалося втримати за собою іспанський Буенос-Айрес, довелося відмовитися від підтримки повстанців у Неаполі, а також вирішувати проблему військових бунтів на Мальті і в Індії¹.

У 1809 році впродовж шести місяців планам Наполеона протидіяла П'ята коаліція, організована Австрією. Кабінет міністрів у Лондоні був розділений навколо питання про те, як варто діяти в новій військовій кампанії. Зрештою було прийнято пропозицію військового міністра, що наказав британському корпусу в Португалії просуватися вглиб Іберійського півострова, а також спорядити експедицію до Фландрії². Однак неналежна організація цих заходів, а головною мірою – розбрат всередині кабінету міністрів, вгамувати який Джордж III вже не міг за станом свого здоров'я, призвели до поразки всієї коаліції³. Крім того, це мало наслідком і відставку уряду герцога Портлендського.

---

¹ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 454.

² Uglow J. *In These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. P. 513.

³ Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 483.

Таким чином, попри широко вибудовану зусиллями монархії, уряду й парламенту стратегію боротьби з Наполеонівською Францією, до 1810 року зовнішньополітичне становище Великої Британії стало вкрай складним. Вочевидь це накладало свій відбиток і на ситуацію всередині країни, а також погіршувало і без того незадовільний стан короля Джорджа III. Єдиною ж надією старого британського суверена тепер лишався Спенсер Персіваль, який у жовтні 1809 року став новим прем'єр-міністром і був вимушений давати раду як фактичній дипломатичній ізоляції Лондона, так і економічній блокаді Наполеона Бонапарта, які дестабілізували внутрішньополітичну ситуацію.

3.3. Проголошення регентства і завершення епохи Джорджа III. Зміни в становищі інституту монархії

Обійнявши посаду прем'єр-міністра, Спенсер Персіваль мав на меті створити уряд національної єдності, подібний до «міністерства всіх талантів», який сформувався кількома роками раніше. В момент, коли цей склад кабінету зазнавав розбудови, в Європі відбулося чергове посилення французьких позицій. Австрія, як видавалося в той момент, повністю здалася на милість переможця, фактична союзниця Наполеона – Росія – захопила Фінляндію, а Швеція після низки внутрішніх чвар стала частиною континентальної блокади проти Великої Британії¹. Крім того, і сам король Джордж III намагався чинити перепони формуванню нового складу уряду, побоюючись, що той візьметься просувати ненависне йому католицьке питання.

Кращою ситуація здавалася в економічній сфері. Завдяки зусиллям, докладеним у попередні роки і в тому числі Персівалем, вдалося незначно зменшити борг королівства – до приблизно 190-195% ВВП². Навіть в умовах

---

¹ Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 483.

² Lansley L., O'Loughnan C. 300 years of UK public finance data // Office for Budget Responsibility. URL: <https://articles.obr.uk/300-years-of-uk-public-finance-data/index.html>. (дата звернення 10.05.2025).

континентальної блокади Лондон намагався зберегти свій торговельний вплив на Європу. Доречно, втім, буде сказати, що не тільки європейські держави, примушені Францією до заборони купувати й продавати британцям товари, а й саме королівство були залежні від цих торговельних зв'язків. Про це свідчить хоча б той факт, що напередодні оголошення блокади і до початку 1810-х років британці продавали 44% своєї бавовни та 86% пряжі на європейський ринок, причому більшість цієї частки припадала на німецькі держави і Росію¹.

Вплив континентальної блокади мав двоїстий вплив на розвиток національної промисловості. З одного боку, він стимулював індустрію, відрізану від низки імпортних товарів, виробляти свої власні продукти, аби зменшити залежність від постачальників, які тепер були відрізані завдяки Наполеону. З іншого боку, відсутність активних торговельних зносин, оскільки вони велися тепер в умовах виняткової таємності від французького уряду, позбавляла британців чималих фінансових сум, які могли би бути спрямовані на індустріалізацію країни. Таким чином, загальний економічний клімат на рубежі 1810-х років у Великій Британії показував усі ознаки кризи, зменшити ефект якої можна було хіба завдяки зв'язкам із колоніями.

Втім попри викладені обставини мешканці королівства готувалися до однієї з найбільш визначних подій початку XIX століття – 50-річного ювілею з моменту сходження Джорджа III на престол. Приготування велися як у столиці, так і в провінційних містах. У жовтні 1809 року один із священників, звертаючись до парафіян, стверджував, що «один із головних засобів довести наш патріотизм – це молитва за нашого короля. Безпека короля – це безпека держави»². Такі заяви красномовно свідчили про те, наскільки сильним виявилось єднання британців навколо постаті свого монарха.

---

¹ Gusriandari W., Pertiwi A., Saputro G. E. Impact of the French Revolution and the Napoleon Wars on Industry Mobility, The Military and The Economy in England Country // Journal of Social Work and Science Education. 2023, Vol. 4, No. 2. P. 514.

² Colley L. The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820 // Past & Present. Feb. 1984, No. 102. P. 129.

До пишних церемоній доєдналися як аристократія, так і простий люд. Вулиці міст наповнювалися демонстраціями на підтримку Джорджа III – монарха, який за тривалістю правління обігнав майже всіх своїх попередників¹. В той же час політична еліта² організувала бенкети та бали, виголошувала урочисті промови, присвячені Його Величності. Таким чином, це свято стало своєрідним відпочинком для всієї нації, а також маніфестацією перед обличчям ворога, уособленого Францією.

Утім мало хто наприкінці жовтня 1810 року, навіть сам прем'єр-міністр Персіваль чи королева Шарлотта, могли передбачити, що це були останні благополучні дні для монархії Джорджа III. Майже одразу ж після святкувань монарша родина була повідомлена про загострення хвороби в принцесі Амелії – наймолодшої доньки королівського подружжя. Водночас із цим вона була найбільш улюбленою дитиною суверена. Сам Джордж III у ті дні, які передували смерті принцеси на початку листопада, казав, що не зможе справитися з горем, якщо його дитині не вдасться вижити³.

Зрештою так і сталося. Король Джордж III впав у новий напад безумства, не контролюючи ані себе, ані впізнаючи навіть найближчих членів своєї родини. Вся діяльність лікарів, які займалися опікою над монархом, була одразу ж поставлена під контроль Таємної ради, а також особисто Персіваля. Сам прем'єр-міністр, хоча й мав обнадійливі прогнози від королівської прислуги на одужання, шукав рішення, яке би забезпечило належне виконання функцій інституту монархії в умовах недієздатності Джорджа⁴.

У грудні 1810 року стало зрозуміло, що прогнози лікарів не збуваються. Щоби уникнути кризи влади в країні, Персіваль звернувся до

¹ Watkins J. *Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents.* London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. P. 506 (дата звернення 10.02.2025).

² *The Northampton Mercury.* October 27, 1810. Vol. 90, No. 34. URL:

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000317/18101027/016/0001?browse=true>. P. 3 (дата звернення 10.02.2025).

³ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign.* In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 406 (дата звернення 10.02.2025).

⁴ Black J. *George III: America's Last King.* New Haven and London: Yale University Press, 2006. P. 407.

принца Уельського Джорджа. Він вважав, що найкращим виходом із ситуації буде встановити регентство спадкоємця престолу над хворим монархом. Ця задача полегшувалася тим, що подібні прецеденти вже траплялися в минулому, починаючи з середини 1760-х років. Щоправда для того, аби внести такий законопроект до парламенту, прем'єр-міністр бажав схвалення королівської родини. Саме тому 19 грудня принц Уельський скликав нараду зі своїми братами, які підтвердили, що погоджуються з таким вирішенням ситуації¹.

Наступного дня прем'єр-міністр уже звітував у парламенті про стан монарха. Внесений ним законопроект про регентство багато в чому повторював положення аналогічного акту 1788 року, часів урядування Пітта-молодшого². Заключна версія документа ж наділяла принца Уельського титулом «Регент Сполучного Королівства Великої Британії та Ірландії», ставила його власні укази вищими за ті, що міг видати Джордж III під час своєї хвороби, котрі й узагалі запропонували вважати недійсними. Водночас із цим стаття III Закону проголошувала, що як тільки король повідомить про своє одужання, влада регента одразу ж буде зупинена³.

Таким чином, на початок 1811 року парламент, уряд і, певною мірою, таємна рада королівства встановили свій контроль над інститутом монархії. Подібних випадків раніше в британській історії не траплялося, і навіть Славетна революція 1688 року не мала наслідком такий нагляд за королівською владою, як це сталося в грудні 1810 року. Також особливої уваги заслуговує положення ухваленого акту, за яким принц-регент упродовж дванадцяти місяців із моменту формального встановлення

---

¹ Heneage Jesse J. *Memoirs of King George the Third, His Life and Reign*. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. P. 424 (дата звернення 10.02.2025).

² Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 484.

³ *Care of King During His illness, etc. Act 1811*. URL: <https://vlex.co.uk/vid/care-of-king-during-808450489> (дата звернення 10.02.2025).

регентства не повинен був чинити яких-небудь дій у напрямку зміцнення своєї влади й повноважень замість Джорджа III¹.

Подібна умова була викликана побоюваннями політичних еліт, що спадкоємець престолу, який до цього вже зібрав собі не надто гарну репутацію в соціумі та політикумі, спробує втілити в життя власне бачення політичної ситуації і того, яке становище повинен мати інститут монархії. Підозріле ставлення політичних діячів до принца Уельського зумовлювалося не тільки відомостями про наявність чималих боргів у нього, котрі він не міг сплатити, а й скандальним характером егоїста, що любив жити у своє задоволення, а також поведінкою не дуже вірного своїй дружині чоловіка, з котрою він одружився за більше ніж десять років до того².

Проголошення регентства над Джорджем III можна вважати завершенням його епохи і початком періоду, який у історіографії іменують «добою регентства». Хоча король зміг правити ще майже десять років, всі його функції виконували або прем'єр-міністр, або принц-регент, або королева Шарлотта. До слова кажучи, саме остання була тією людиною, яка не припиняла доглядати чоловіка весь подальший час. Королева померла в 1818 році, а Джордж навіть не зміг дізнатися про це, будучи повністю сліпим, маючи вади слуху і не усвідомлюючи, що відбувається довкола. Він зміг пережити її тільки на два роки. Помираючи, Джордж III був тим монархом, який правив найдовше з усіх, хто коли-небудь мав владу на Британських островах до нього.

Так само британський суверен не зміг усвідомити і ще одну важливу подію в історії своєї країни. Боротьба з Наполеоном Бонапартом зрештою закінчилася перемогою Сполученого Королівства. Зрікаючись престолу, імператор французів писав хворому монарху, називаючи найбільш могутнім та найбільш благородним серед його ворогів. Таким чином, саме за правління

---

¹ Knight R. Britain against Napoleon: the Organisation of Victory, 1793-1815. London: Penguin Books Ltd, 2013. P. 247.

² Watson J. Steven. The Reign of George III, 1760-1815. Oxford: Clarendon Press, 1960. P. 491.

Джорджа III завершилася довготривала боротьба Франції та Великої Британії, яку деякі історики називають «другою столітньою війною»¹.

Наприкінці правління Джорджа III інститут британської монархії дуже сильно відрізнявся від того, яким був у 1760 році. Політично активна частина суспільства вважала, що неписана Конституція держави нарешті досягла стабільності² і того, що прийнято називати системою стримування та противаг, що вона була найкращою в усій Європі.

Наприкінці життя монарха юридично він міг контролювати набагато менше процесів, аніж під час своєї молодості, коли намагався змінити становище на свою користь. Наприклад, Джордж III, хоча формально вважався верховним головнокомандувачем, влади в армії не мав і у військових кампаніях ані цього, ані попереднього часу участі не брав, що, таким чином, робило його діда Джорджа II останнім британським монархом, який особисто вів своїх підданих до бою. Позбавлений король був і доступу до державної скарбниці, тому міг задовольнятися лише тією сумою, що видавали йому згідно з цивільним листом. Сподіватися ж на допомогу парламенту, як у 1777 році, в погашенні власних боргів не доводилося через і без того складну фінансову ситуацію в державі.

Обмеженим вплив короля виявився навіть у англіканській церкві, котру він очолював згідно зі своїми прерогативами. Хоча Джордж III чимало уваги приділяв тому, що захищав англіканство від можливої емансипації католиків, вступаючи в конфлікти зі своїми прем'єр-міністрами, насправді це не приносило йому жодних здобутків у розширенні влади над церквою. Саме така відстороненість суверена від різних сфер суспільно-політичного і економічного життя й зумовила такий результат, що склався при трансформації інституту монархії в роки його правління.

Впродовж 1810-х років і надалі основним приводом до суспільних дискусій та дебатів був уже не розмах королівської прерогативи, а

---

¹ Jenkins S. A short history of England. London: Profile Books LTD, 2011. P. 233.

² Woodward L. The Age of Reform, 1815-1870. Oxford: Clarendon Press, 1962. 678 p. P. 22.

демократичність представництва в парламенті. Таким чином, трансформацію інституту монархії, основний етап якої завершився до 1811 року, але який ще досягне кульмінації впродовж XIX століття, можна вважати складовою загального процесу творення демократичного ладу в Сполученому Королівстві.

Окрім сказаного, варто пам'ятати, що відтепер на становище монархії могла намагатися впливати британська буржуазія. Вона невпинно провадила промисловий переворот у країні і бажала створення не тільки інклюзивних економічних інститутів, які би не давали старим елітам змоги відбирати в них зароблене багатство, але й політичних. Тому із кінця 1800-х років інститут монархії зіштовхнувся ще й із необхідністю враховувати нову соціальну дійсність всередині держави, а також її потреби й вимоги.

Підбиваючи підсумки, можна переконатись, що 1800-ті роки для британської монархії були найбільш важким періодом за весь час правління Джорджа III. Маючи у своєму розпорядженні значно менші політичні інструменти, аніж у 1760-му році, тим не менш король все ще намагався втручатися в державні процеси і навіть виявляти запеклий опір пропонованим реформам, як-от емансипації римо-католиків. Дедалі більшу вагу в окреслений період здобув чинник хвороби короля, у зв'язку з якою на політичну арену вперше вийшов його син – майбутній Джордж IV. За цей завершальний етап правління Джорджа III Велика Британія вибудувала стратегію боротьби з Наполеонівською Францією. Інститут монархії теж зміг долучитися до її розробки. Успішна реалізація такої стратегії допомогла Лондону вистояти в усіх війнах із режимом Бонапарта, а також бути головною організаторкою всіх антифранцузьких коаліцій. Крім того, вона спромоглася збільшити кількість власних заморських володінь. Найважливішою ж подією означеного хронологічного відрізка стало проголошення регентства над монархом на початку 1811 року, спровокованого загостренням його хвороби. Цей момент ознаменував початок нової доби в історії Сполученого Королівства, а також підтвердив

усю трансформацію інституту монархії, яка відбулася за останні п'ятдесят років.

ВИСНОВКИ

Отже, від сходження Джорджа III на престол Великої Британії в 1760 році до встановлення над ним регентства його сина – в 1811 році інститут британської монархії «приміряв» на себе різні ролі як одна із сил державної системи королівства. Спочатку це знаходило вияв у спробах короля втручатися у внутрішньополітичні процеси, сприятливе підґрунтя чому надавав спалах міністерської нестабільності впродовж першої декади правління суверена. Втім економічні проблеми як наслідок Семирічної війни та напад хвороби – чинника, який у майбутньому буде дедалі сильніше впливати на позиції Корони відносно уряду, парламенту й суспільства – звів ці намагання нанівець, як і встановлення стійкого уряду Фредеріка Норта в 1770 році.

Британська монархія несла частину відповідальності і за визрівання напруги між Лондоном та Тринадцятьма колоніями, яка у квітні 1775 року призвела до початку війни за незалежність США. Інститут монархії зміг проявити себе як консолідуючий чинник для суспільства, створивши ефект так званого гуртування навколо прапора. Уряд і парламент, були згодні на той момент миритися з поновленням активного втручання Корони в державні справи і дозволили цьому зайти настільки далеко у своїй діяльності під час війни, що Джордж III став де-факто головною опорою кабінету Норта, який тримався при владі довгих дванадцять років. Втім, як і десятиліттям раніше, економічні труднощі суттєво обмежили потенціал королівської влади до зміцнення, що було засвідчено в ході кризи, пов'язаної з монаршими боргами. Цей фактор став вразливим місцем Корони, що зрештою спричинив визрівання опозиції до себе серед політиків та нанесення ними дошкульного удару владі суверена на рубежі 1780-х років.

Діяльність опозиції, з якою Джордж III та його незмінний прем'єр-міністр Вільям Пітт-молодший спробували боротися, відстоюючи прерогативи монарха, суттєво позначилася на трансформації інституту

монархії напередодні початку французької революції. Король із активного політичного гравця перетворювався на батька нації – найголовнішого її представника, але нейтрального до політичних сил, що об'єднував біля себе підданих і сприяв появі британської національної ідеї. І хоча конституційна суперечка між королівською владою, з одного боку, та урядом і парламентом – із іншого, була виграна саме Джорджем III, він втратив значну кількість тих інструментів політичного впливу, що були в його розпорядженні раніше: він очолював армію, але не мав над нею влади; йому належало бути головою національної церкви, втім не справляти на її діяльність суттєвого впливу навіть попри намагання не допустити католицької емансипації в країні, що однозначно було в інтересах духовенства; зрештою король не мав навіть фінансової незалежності, адже всі його прибутки були передані у розпорядження парламенту та уряду. В той же самий час країна вступала у розквіт промислової революції, яка надалі буде тільки набирати обертів, а отже – і модернізувати країну, даючи їй більше ресурсів, національного багатства і економічної стабільності. Це також призвело до структурних змін всередині британського суспільства, а на нові політичні групи та прошарки населення вплив монархії теж виявився обмеженим, адже вони або не мали підстав завдячувати своїм підйомом саме Короні, а лише власному успіху, або не мали цього ж успіху взагалі.

Таким чином, якщо в ході Семирічної війни королівська влада займала одне з ключових місць у інституціональному трикутнику Великої Британії, то до початку революційних і наполеонівських воєн її становище було більш «відстороненим» від основних політичних процесів. Джордж III в час, коли його країна протистояла Наполеону у Європі та колоніальному світі, зміг знову стати осердям внутрішньої стабільності нації й держави, легітимним монархом, який протиставляв себе самопроголошеному, як тоді вважала британська громадська думка, імператору Франції. Однак загострення чинника хвороби в підсумку призвело до завершення самостійного правління короля.

Важливо відзначити й те, що започаткована за Джорджа III тенденція до ослаблення Корони відносно уряду, парламенту й суспільства була закріплена й на подальші часи, переживши як самого Джорджа III, так і його наступників – зокрема Джорджа IV та Вільяма IV. Таким чином, у 1811 році, на момент проголошення регентства, було не тільки підбито підсумок трансформації інституту британської монархії, що тривав п'ятдесят років і характеризувався обмеженням королівських прерогатив, але й задано вектор її еволюції на наступні епохи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Act of Union (Ireland) 1800. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aip/Geo3/40/38/data.htm>.
2. Aspinall A. The Later Correspondence of George III. In five volumes. Volume IV. January 1802 to December 1807. Cambridge: At the University Press, 1968. 704 p.
3. Bodham Donne W. The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783. In two volumes. Vol I. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. 307 p.
4. Bodham Donne W. The correspondence of King George the Third with Lord North From 1768 to 1783. In two volumes. Vol II. London: John Murray, Albemarle Street, 1867. 452 p.
5. British Order in Council. January 10, 1807. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_continental.html.
6. Burke E. Reflections on the Revolution in France, and on the proceedings in certain societies in London relative to that event. London: Printed for J. Dodsley in Pall-Mall, 1790. 356 p.
7. By the King, A Proclamation against Seditious Writings. URL: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/blog/wp-content/uploads/2023/04/03174940/proclamation-by-the-king.jpg>.
8. By the King, A Proclamation for supressing Rebellion and Sedition. URL: https://www.masshist.org/database/viewer.php?item_id=818&img_step=1&pid=2&mode=dual#page1.
9. Caledonian Mercury. August 19, 1805. No. 13,097. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000045/18050819/001/0001?browse=true>. 4 p.
10. Care of King During His illness, etc. Act 1811. URL: <https://vlex.co.uk/vid/care-of-king-during-808450489>.

11. Evening Mail. From Wednesday, November 7, to Friday, November 9, 1804. No. 2673. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0001316/18041109/009/0001?browse=true>. 4 p.
12. Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. I. Boston: L. C. Page & Company, 1902. 447 p.
13. Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. II. Boston: L. C. Page & Company, 1902. 464 p.
14. Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. IV. Boston: L. C. Page & Company, 1902. 475 p.
15. Heneage Jesse J. Memoirs of King George the Third, His Life and Reign. In five volumes. Vol. V. Boston: L. C. Page & Company, 1902. 511 p.
16. Jackson's Oxford Journal. July 26, 1788. Number 1839. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000073/17880726/001/0001>. 4 p.
17. Journal of the House of Lords: Volume 30, 1760-1764. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol30>. 594 p.
18. Journal of the House of Lords: Volume 31, 1765-1767. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol31>. 669 p.
19. Journal of the House of Lords: Volume 33, 1770-1773. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol33>. 704 p.
20. Journal of the House of Lords: Volume 34, 1774-1776. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol34>. 756 p.
21. Journal of the House of Lords: Volume 35, 1776-1779. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol35>. 820 p.
22. Journal of the House of Lords: Volume 37, 1783-1787. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol37>. 764 p.
23. Journal of the House of Lords: Volume 38, 1787-1790. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol38>. 685 p.

24. Journal of the House of Lords: Volume 39, 1790-1793. URL: <https://www.british-history.ac.uk/lords-jrnl/vol39>. 773 p.
25. Lee Resolution. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/lee-resolution>.
26. Lloyd H. E. George IV. *Memoirs of His Life and Reign*. London: Treuttel and Würtz, 1830. 484 p.
27. Massachussetts circular letter [February 11, 1768]. URL: <https://www.historycentral.com/documents/MassCircular.html>
28. Mr. Curwen's Reform Bill. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1809/jun/15/mr-curwens-reform-bill>.
29. Olive Branch Petition. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Olive_Branch_Petition.
30. Pellew G. *The Life and Correspondence of the Right Honourable Henry Addington, first viscount Sidmouth*. In three volumes. Vol. I. London: John Murray, Albemarle Street, 1847. 512 p.
31. Pope's Bath Chronicles and Weekly Gazete. April 22, 1762. Vol. 2, No. 28. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000211/17620422/002/0001?browse=true>. 4 p.
32. Revenue Act of 1767. URL: <https://web.archive.org/web/20090102183351/http://http-server.carleton.ca/~pking/docs/440docs1.htm#1>.
33. Russel J. *Memorials and Correspondence of Charles James Fox*. Volume II. London: Richard Bentley, 1853. 408 p.
34. *Sussex Weekly Advertiser: Or, Lewes Journal*. January 17, 1785. No. 2013. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000260/17850117/005/0001?browse=true>. 4 p.
35. Taylor W. S., Pringle J. H. *Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham*. Vol. II. London: John Murray, Albemarle Street, 1838. 471 p.

36. Taylor W. S., Pringle J. H. Correspondence of William Pitt, Earl of Chatham. Vol. III. London: John Murray, Albemarle Street, 1839. 495 p.
37. The “Berlin Decree” of November 21, 1806. URL: <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-berlin-decree-of-november-21-1806/>.
38. The Declaration of Independence. URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/the-declaration-of-independence>.
39. The Chester Chronicle. June 5, 1775. No. 6. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000339/17750605/004/0001>. 4 p.
40. The Chester Courant. Tuesday. July 31, 1804. Vol. LXXII, Number 3725. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000388/18040731/002/0001?browse=true>. 4 p.
41. The Daily Advertiser and Oracle. February 28, 1804. No. 22,788. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002429/18040228/005/0001>. 4 p.
42. The Gloucester Journal. November 18, 1760. Vol. XXXIX, No. 2008. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000532/17601118/001/0001?browse=true>. 4 p.
43. The Hampshire Chronicle. April 27, 1807. Vol. XXXIII. No. 1729. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000230/18070427/026/0001?browse=true>. 4 p.
44. The Kentish Gazette. July 31 – August 4, 1779. No. 1153. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000235/17790804/003/0001>. 4 p.
45. The Leeds Intelligencer. December 31, 1765. Vol. XII, No. 616. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000236/17651231/005/0001?browse=true>. 4 p.

46. The Leeds Intelligencer. February 8, 1785. Vol. XXXI, No. 1602. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000236/17850208/003/0001?browse=true>. 4 p.
47. The Manchester Mercury and Harrop's General Advertiser. May 1, 1770. No. 983. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000239/17700501/001/0001>. 3 p.
48. The Manchester Mercury and Harrop's General Advertiser. October 28, 1760. No. 454. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000239/17601028/004/0001?browse=true>. 4 p.
49. The Milan Decree. December 17, 1807. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_continental.html.
50. The Newcastle Chronicle. Or, General Weekly Advertiser. June 22, 1765. Vol. I, No. 66. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000863/17650622/002/0001>. 4 p.
51. The Newcastle Courant. November 23, 1765. No. 4653. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000085/17651123/001/0001>. 4 p.
52. The Newcastle Courant. October 28, 1775. No. 5170. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000085/17751028/006/0001?browse=true>. 4 p.
53. The Northampton Mercury. October 27, 1810. Vol. 90, No. 34. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000317/18101027/016/0001?browse=true>. 4 p.
54. The Royal Gazette. From Saturday, August 2, to Saturday, August 9, 1794. Vol. XVI, No. 32. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002834/17940809/003/0001?browse=true>. 24 p.

55. The Royal Proclamation. October 7, 1763. URL: https://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/rp_1763.html.
56. The Star. August 22, 1807. No. 5795. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002646/18070822/006/0001.4p>.
57. The Star. October 28, 1803. No. 4624. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002646/18031028/004/0001?browse=true>. 4 p.
58. The Treaty of Amiens. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_amiens.html.
59. The Western Flying-Post; or, Sherborne and Yeovil Mercury. October 27, 1760. Vol. XII, No. 613. 4 p. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000410/17601027/001/0001?browse=true>. 4 p.
60. Traité de Paris (1763). URL: https://www.axl.cefan.ulaval.ca/amnord/cndtraite_Paris_1763.htm.
61. Treaty of Alliance with France (1778). URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/treaty-alliance-france>.
62. Treaty of Paris (1783). URL: <https://www.docsteach.org/documents/document/treaty-paris>.
63. Walpole H. Memoirs of the reign of the King George the Third. In four volumes. Vol. I. London: Lawrence and Bullen, 1894. 335 p.
64. Walpole H. Memoirs of the reign of the King George the Third. In four volumes. Vol. II. London: Lawrence and Bullen, 1894. 324 p.
65. Watkins J. Memoirs of Her most Excellent Majesty Sophia-Charlotte, Queen of Great Britain, from authentic documents. London: Public Library, Conduit-Street, Hanover-Square, 1819. 626 p.

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Вузський коридор: держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Геннадій Шпак. 4-те вид. Київ: Наш Формат, 2024. 624 с.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. 7-ме вид. Київ: Наш Формат, 2022. 440 с.
3. Бураков Ю. В., Питльована Л. Ю. Нариси історії Англії Нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. 128 с.
4. Шай Д. Е. Історія Америки / Пер. з англійської Марія Габлевич та ін. Львів: Літопис, 2023. 1112 с.
5. Allen Robert C. Class structure and inequality during the industrial revolution: lessons from England's social tables, 1688-1867 // *The Economic History Review*. Feb. 2019, Vol. 72, No. 1. P. 88-125.
6. Anderson F. Crucible of War: The Seven Year's War and the Fate of Empire in the British North America, 1754-1766. New York: Vintage, 2001. 963 p.
7. Andress D. The Savage Storm: Britain at War in the Age of Napoleon. London: Hachette Digital, 2012. 462 p.
8. Baker W. D. Patriotism or Opinion Leadership? The Nature and Origins of the "Rally 'Round the Flag" Effect // *The Journal of Conflict Resolution*. Oct. 2001, Vol. 45, No. 5. P. 661-687.
9. Black J. Eighteenth-Century Britain, 1688-1783. Palgrave Publishers Ltd, 2001. 312 p.
10. Black J. George III: America's Last King. New Haven and London: Yale University Press, 2006. 475 p.
11. Black J. Parliament and foreign policy in the Eighteenth century. Cambridge University Press, 2004. 261 p.
12. Bullion John L. George III on Empire, 1783 // *The William and Mary Quarterly*. Apr. 1994, Vol. 51, No. 2. P. 305-310.
13. Burnard T., Hart E., Houlemare M. The Oxford Handbook of the Seven Years' War. Oxford University Press, 2024. 784 p.

14. Burlock H. Georgian Elections: the Basics // Eighteenth-Century Political Participation & Electoral Culture. URL: <https://ecppec.ncl.ac.uk/features/georgian-elections-the-basics/>.
15. Butterfield H. Some Reflections on the Early Years of George III's Reign // *Journal of British Studies*. May 1965, Vol. 4, No. 2. P. 78-101.
16. Colley L. *Britons: Forging the Nation, 1707-1837*. New Haven: Yale University Press, 1992. 440 p.
17. Colley L. The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820 // *Past & Present*. Feb. 1984, No. 102. P. 94-129.
18. C. P. H. War Loans versus Subsidies: A Note on Great Britain's Advances to Her Continental Allies during the Napoleonic Wars // *Foreign Affairs*. Jul. 1931, Vol. 9, No. 4. P. 683-685.
19. Craig David M. The Crowned Republic? Monarchy and Anti-Monarchy in Britain, 1760-1901 // *The Historical Journal*. Mar. 2003, Vol. 46, No. 1. P. 167-185.
20. Davenport Romola J. Urbanization and mortality in Britain, c. 1800-1850 // *The Economic History Review*. May 2020, Vol. 73, Issue 2. P. 455-485.
21. Devis N. *The Isles: A History*. Papermac, 2000. 1040 p.
22. Dickinson H. T. The Failure of Conciliation: Britain and the American Colonies 1763-1783 // *The Kyoto Economic Review*. Dec. 2010, Vol. 79, No. 2 (167). P. 2-20.
23. Duff Stella F. The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III // *The William and Mary Quarterly*. Jul. 1949, Vol. 6, No. 3. P. 383- 397.
24. Dziennik Matthew P. Through an Imperial Prism: Land, Liberty, and Highland Loyalism in the War of American Independence // *Journal of British Studies*. Apr. 2011, Vol. 50, No. 2. P. 332-358.
25. Egnal M. The Economic Development of the Thirteen Continental Colonies, 1720 to 1775 // *The William and Mary Quarterly*. Apr. 1975, Vol. 32, No. 2. P. 191-222.

26. Fogleman A. Migrations to the Thirteen British North American Colonies, 1700-1775: New Estimates // *The Journal of Interdisciplinary History*. Spring 1992, Vol. 22, No. 4. P. 691-709.
27. Foord Archibald S. *His Majesty's Opposition, 1714-1830*. Oxford: Clarendon Press, 1964. 494 p.
28. Gipson L. H. The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763 // *Political Science Quarterly*. Mar. 1950, Vol. 65, No. 1. P. 86-104.
29. Gould Eliga H. American Independence and Britain's Counter-Revolution // *Past & Present*. Feb. 1997, No. 154. P. 107-141.
30. Gould Eliga H. A Virtual Nation: Greater Britain and the Imperial Legacy of the American Revolution // *The American Historical Review*. Apr. 1999, Vol. 104, No. 2. P. 476-489.
31. Greene Jack P. *The Constitutional Origins of the American Revolution*. New York: Cambridge University Press, 2011. 198 p.
32. Gusriandari W., Pertiwi A., Saputro G. E. Impact of the French Revolution and the Napoleon Wars on Industry Mobility, The Military and The Economy in England Country // *Journal of Social Work and Science Education*. 2023, Vol. 4, No. 2. P. 510-518.
33. Hadlow J. *A Royal Experiment: The Private Life of King George III*. New York: Henry Holt and Company, 2014. 698 p.
34. Hall Christopher D. *British Strategy in the Napoleonic War, 1803-1815*. Manchester University Press, 1992. 216 p.
35. Haworth P. L. Frederick the Great and the American Revolution // *The American Historical Review*. Apr. 1904, Vol. 9, No. 3. P. 460- 478.
36. Herring George C. *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776*. New York: Oxford University Press, 2008. 1035 p.
37. Hilton B. *A Mad, Bad, & Dangerous People? England. 1783-1846*. New York: Oxford University Press, 2006. 757 p.

38. Holmes G., Szechi D. *The Age of Oligarchy: Pre-industrial Britain, 1722-1783*. New York: Longman Publishing, 1993. 439 p.
39. Hunt E. H. *Industrialization and Regional Inequality: Wages in Britain, 1760-1914* // *The Journal of Economic History*. Dec. 1986 Vol. 46, No. 4. P. 935-966.
40. Jenkins S. *A short history of England*. London: Profile Books LTD, 2011. 420 p.
41. Jones A. H. *Wealth and Growth of the Thirteen Colonies: Some Implications* // *The Journal of Economic History*. Jun. 1984, Vol. 44, No. 2. P. 239-254.
42. Knight R. *Britain against Napoleon: the Organisation of Victory, 1793-1815*. London: Penguin Books Ltd, 2013. 678 p.
43. Langford P. *A Polite and Commercial People. England. 1727-1783*. New York: Oxford University Press Inc., 1999. 826 p.
44. Lansley L., O'Loughnan C. *300 years of UK public finance data* // Office for Budget Responsibility. URL: <https://articles.obr.uk/300-years-of-uk-public-finance-data/index.html>.
45. Lawler S. *John Adams Minister to Great Britain*. URL: <https://www.bostontepartyship.com/john-adams-minister-great-britain>.
46. Lowe William C. *George III, Peerage Creations and Politics, 1760-1784* // *The Historical Journal*. Sep. 1992, Vol. 35, No. 3. P. 587-609.
47. Lyon A. *The Civil List: past and present*. URL: <https://historyandpolicy.org/opinion-articles/articles/the-civil-list-past-and-present/>.
48. Marschner J. *Becoming British: The Role of the Hanoverian Queen Consort* // Gilleir A., Defurne A. *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*. Leuven: Leuven University Press, 2020. P. 229-254.
49. Marshall P. J. *The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century*. New York: Oxford University Press, 2006. 639 p.
50. McCavery T. *Politics, Public Finance and the British-Irish Act of Union of 1801* // *Transactions of the Royal Historical Society*. 2000, Vol. 10. P. 353-375.

51. Morgan Kenneth O. *The Oxford History of Britain*. Oxford: Oxford University Press, 1998. 747 p.
52. Mori J. *Britain in the Age of the French Revolution, 1785-1820*. London: Routledge, 2000. 259 p.
53. Nester William R. *Britain's Rise to Global Superpower in the Age of Napoleon*. Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd., 2020. 482 p.
54. Perry K. *British Politics and The American Revolution*. New York: St. Martin's Press, 1990. 176 p.
55. Reitan E. A. *The Civil List in Eighteenth-Century British Politics: Parliamentary Supremacy versus the Independence of the Crown* // *The Historical Journal*. 1966, Vol. 9, No. 3. P. 318-337.
56. Semmel S. *British Uses for Napoleon* // *MLN*. Sep. 2005, Vol. 120, No. 4. P. 733-746.
57. Thomas Peter D. G. *George III: King and politicians, 1760-1770*. Manchester: Manchester University Press, 2002. 262 p.
58. Uglow J. *In These Times: Living in Britain Through Napoleon's Wars, 1793-1815*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015. 819 p.
59. Watson J. Steven. *The Reign of George III, 1760-1815*. Oxford: Clarendon Press, 1960. 647 p.
60. Wilson J. *The Chaos of Empire: The British Raj and the Conquest of India*. New York: PublicAffairs, 2016. 539 p.
61. Winstanley D. A. *George III and His First Cabinet* // *The English Historical Review*. Oct. 1902, Vol. 17, No. 68. P. 678-691.
62. Woodward L. *The Age of Reform, 1815-1870*. Oxford: Clarendon Press, 1962. 678 p.

РЕЗЮМЕ

У дипломній роботі представлені результати дослідження трансформації інституту британської монархії та особливості, пов'язані з цим процесом, упродовж правління короля Джорджа III з 1760 року до встановлення над ним регентства у 1811 році. Джерельна база роботи включає приватну кореспонденцію монарха, мемуари членів королівської родини, протоколи засідань британського парламенту, законодавчі акти, міжнародні угоди, британську періодику, петиції та звернення.

Перший розділ дослідження розглядає перші роки правління короля Джорджа III, становище інституту монархії в умовах Семирічної війни, періоду міністерської нестабільності та визрівання збройного конфлікту між Великою Британією та Тринадцятьма колоніями, а також її роль у означених процесах. Другий розділ присвячений значенню королівської влади під час війни за незалежність США, перетворенню ключових інститутів державної системи королівства напередодні Французької революції та власне самій політиці Великої Британії впродовж 1789-1801 років і місцю монархії серед подій того часу. Третій розділ досліджує завершення трансформації і закріплення нового становища монархії Джорджа III в останні роки його самостійного правління, появу і втілення зовнішньополітичної стратегії королівської влади проти наполеонівської Франції та виклики, з якими зіштовхнулася Велика Британія у своєму протистоянні їй.

У ході дослідження автор дійшов висновків про те, що з 1760 по 1811 роки Джордж III намагався присвоїти інституту британської монархії різні ролі та значення в державній системі королівства: від спроб втручатися в політичні процеси до вимушеного дистанціювання від них, зумовленого хворобою суверена, зміцненням позицій уряду й парламенту, переглядом соціальної структури країни тощо. У періоди національних криз королівська влада ставала опорою державної стабільності й «гуртування нації навколо прапора», а по мірі ослаблення Корони – і символом нації навіть у мирний

час. Крім того, хоча влада монарха зберегла за собою частину прерогатив, реальний вплив Джорджа III на такі галузі, як армія, церква чи фінанси, став у край обмеженим, невирішальним. Започаткована ж у цю добу тенденція до незворотного зменшення влади монарха була закріплена й передана наступникам короля на престолі.

Ключові слова: британська монархія, Сполучене Королівство, король Джордж III, інституційний баланс, парламент, уряд.

SUMMARY

The thesis presents the results of a study of the transformation of the institution of the British monarchy and the features associated with this process during the reign of King George III from 1760 until the establishment of the Regency in 1811. The source base of the work includes the monarch's private correspondence, memoirs of members of the royal family, records of British parliamentary sessions, legislative acts, international treaties, British periodicals, petitions, and appeals.

The first chapter of the study examines the early years of King George III's reign, the state of the monarchy during the Seven Years' War, the period of ministerial instability, and the emergence of armed conflict between Great Britain and the Thirteen Colonies, as well as its role in these processes. The second chapter is devoted to the significance of royal power during the American War of Independence, the transformation of key institutions of the kingdom's state system on the eve of the French Revolution, and Britain's policy during 1789–1801 and the place of the monarchy in the events of that time. The third chapter explores the completion of the transformation and consolidation of the new status of George III's monarchy during the final years of his personal rule, the emergence and implementation of the royal foreign policy strategy against Napoleonic France, and the challenges Great Britain faced in its confrontation with it.

In the course of the study, the author concluded that from 1760 to 1811 George III attempted to assign various roles and meanings to the institution of the British monarchy within the kingdom's state system: from attempts to intervene in political processes to a forced distancing from them due to the sovereign's illness, the strengthening of the positions of the government and parliament, and a rethinking of the country's social structure. During periods of national crisis, royal power became a pillar of state stability and "rallying the nation around the flag," and as the Crown weakened – a symbol of the nation even in peacetime. In addition, although the monarch retained some prerogatives, George III's actual influence in areas such as the army, the church, or finance became extremely limited and non-decisive. The tendency toward the irreversible reduction of monarchical power, which began during this era, was consolidated and passed on to the king's successors.

Keywords: British monarchy, United Kingdom, King George III, institutional balance, parliament, government.